

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XV

2

IULIE—DECEMBRIE

1970

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

IOAN PĂTRUȚ

Membri :

VASILE BREBAN
HENRI JACQUIER
BELA KELEMEN
DIMITRIE MACREA
PETRU NEIESCU
ROMULUS TODORAN

Secretar științific de redacție :

ION MĂRII

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la Centrala cărții, Oficiul de comerț exterior, Căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau la reprezentanții săi din străinătate.

La revue paraît 2 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de \$ 2, — ; FF 10, — ; DM 8, — ; £ 0.16.0.

Toute commande de l'étranger sera adressée à Centrala cărții, Oficiul de comerț exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

REDACTIA

Anul XV, nr. 2

1970

iulie-decembrie

SUMAR

Pag.

VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

- D. MACREA, Iosif Popovici [.] 213

LINGVISTICĂ GENERALĂ

- I. PĂTRUȚ, În legătură cu penetrabilitatea sistemelor lingvistice 231
PAUL SCHVEIGER și JACOB MÁTHÉ, Relația dintre componentul sintactic
și cel semantic în gramatica generativă transformațională. (Un procedeu
formal de definire) 239

DIALECTOLOGIE

- I. MĂRII, Note lexicale. Cuvinte aromâne în *Atlasul lingvistic român.* (II) . . 253
MARIA-LUIZA PURDELA, Contribuție la studiul unui fenomen fonetic românesc
dialectal: *ă* protoinic > *a* 265

LEXICOLOGIE

- TEODOR BOJAN, Seevență onomasiologică: „deochi” — „mauvais œil” —
„evil eye” 271
FELICIA ȘERBAN, Note etimologice și lexicale 287
VALENTINA ȘERBAN, Note etimologice și lexicale 293
VICTOR VASCENCO, Note etimologice 297

ONOMASTICĂ

- ILEANA NEIESCU, Din toponimia comunei Berzasca (jud. Caraș-Severin) 301

GRAMATICĂ

- D. D. DRAȘOVEANU, Un acord discutabil 307
G. G. NEAMȚU, Despre calitatea de pronume a lui *cel* (*cea, cei, cele*) 313

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ
BIBLIOTECA
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ ȘTEFIL PUSCARIU

STILISTICĂ

ȘTEFAN MUNTEANU, Structură populară și structură modernă în evoluția limbii române literare	323
---	-----

DISCUȚII

GR. RUSU, Sistemul fonologic al limbii române dintre secolele al IX-lea — al XV-lea. I. Vocalismul	337
--	-----

RECENZII

AL. MAREȘ: <i>Liturghierul lui Coresi</i> . Text stabilit, studiu introductiv și indice de ~, București, Editura Academiei, 1969 (<i>B. Kelemen</i>)	351
<i>Studii de limbă literară și filologie</i> , București, Editura Academiei, 1969 (<i>Eugen Bellechî</i>)	352
VASILE BREBAN, GHEORGHE BULGĂR, DOINA GRECU, ILEANA NEIESCU, GRIGORE RUSU, AURELIA STAN: <i>Dicționar de expresii și locuțiuni românești</i> , București, Editura științifică, 1969 (<i>Sabina Teiuș</i>)	357
E. VASILIU, SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU: <i>Sintaxa transformațională a limbii române</i> , București, 1969 (<i>V. Știrbu</i>)	361
K. MAJTINSKAJA: <i>Mestoimenija v jazykach raznykh sistem</i> , Moskva, 1969 (<i>I. T. Stan și N. Mocanu</i>)	363
INDICE	369

IOSIF POPOVICI

DE

D. MACREA

Aproape uitat astăzi, Iosif Popovici s-a afirmat ca una dintre personalitățile reprezentative ale lingvisticii românești din primele trei decenii ale secolului nostru.

De origine bănățean, din satul Cliciova, de lângă Lugoj, unde tatăl său era preot, Iosif Popovici s-a născut la 17 februarie 1876. Școala primară a urmat-o în comuna natală, șase clase la liceul de stat maghiar din Lugoj, iar ultimele două clase la liceul românesc „Andrei Șaguna” din Brașov.

A urmat apoi studii de filologie la universitățile din Budapesta, Graz, Leipzig și Viena, în acest din urmă oraș luîndu-și doctoratul în anul 1900. Între profesorii audiați la aceste universități au fost cunoscuții lingviști din epocă W. Meyer-Lübke, Antonio Ive, Iagić, Leskien, Sivers, Weigand, Wundt ș.a.

În 1901 și-a completat studiile de slavistică la Universitatea din Zagreb, iar în 1902 cele de lingvistică romanică la Collège de France, cu Gaston Paris, și de fonetică, cu Abatele Rousselot, la Collège de France și la Institutul catolic, unde a obținut titlul de „maître en phonétique”.

Cunoscător al limbilor slave, al celor romanice, al germanei și al maghiarei, Iosif Popovici s-a bucurat, de tînăr, de reputația unui lingvist erudit, fapt pentru care a fost numit, în toamna anului 1903, la întoarcerea de la Paris, docent pentru limba română și filologie slavă la Universitatea din Viena, unde a funcționat pînă în 1905, cînd trece ca docent pentru aceleași specialități la Universitatea din Budapesta, în locul devenit vacant la Viena, fiind numit atunci docent de limba română Sextil Pușcariu. În 1909 s-a prezentat la concursul pentru ocuparea catedrei de limba română de la Universitatea din Budapesta, în urma pensionării fostului titular Ioan Ciocan, dar, deși recomandat de Comisia de concurs și de Consiliul facultății, n-a putut ocupa catedra, fiind preferat I. Siegescu. Iosif Popovici a rămas mai departe docent, făcîndu-și cursu-

rile în românește și fiind iubit și stimat de studenții români, care i le urmau pentru știința lui și pentru atmosfera de dragoste caldă pentru limba și cultura românească¹.

În 1914, după izbucnirea primului război mondial, s-a retras în satul său, Cliciova, unde a rămas pînă în 1919, cînd a fost numit profesor de slavistică la noua universitate din Cluj și unde, în 1920, a înființat primul laborator de fonetică experimentală din țară.

După o activitate intensă de opt ani la noua universitate, pe care o vom evoca în expunerea noastră, Iosif Popovici se stinge din viață la 26 august 1928, la vîrsta de abia de 52 de ani, în plină muncă de creație științifică. A fost înmormîntat, la dorința lui, în comuna natală, alături de părinții săi.

Cu prilejul morții lui au apărut cîteva necroloage și note evocatoare, după care tăcerea s-a așternut aproape total asupra activității lui științifice și didactice, rodnice în numeroase domenii, în care Iosif Popovici și-a manifestat prezența creatoare timp de trei decenii.

În rîndurile de față vom expune activitatea lui de fonetician, dialectolog, folclorist, slavist, istoric al culturii românești și profesor, în toate aceste domenii fiind un reprezentant de prestigiu.

Cea mai constantă și mai caracteristică activitate lingvistică a lui Iosif Popovici a fost cea din domeniul foneticii.

Încă din timpul studiilor universitare, el a manifestat pentru fonetică o atracție deosebită, mai întîi la Leipzig, unde l-a audiat pe E. Sievers, și apoi la Paris, unde a fost elevul apreciat al Abatelui Rousselot.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru, studiul foneticii a cunoscut o cotitură importantă, prin inaugurarea unei noi metode în această disciplină, care, în același timp cu psihologia, a început să folosească, ca în științele naturale, aparate de înregistrări pentru a obține rezultate cît mai obiective. Școala experimentală a lui Wundt în psihologie și cea a Abatelui Rousselot în fonetică au creat o mare încredere în puterea aparatelor menite să combată subiectivismul și empirismul în investigațiile psihologice și lingvistice. Aceste școli au creat un mare număr de discipoli în toată Europa și în alte continente, care au răspîndit, cu entuziasm, metodele experimentale și rezultatele lor.

Iosif Popovici a fost unul dintre acei tineri care au intrat în știință cu mare încredere și speranță în noua disciplină a foneticii experimentale, menite să studieze rostirea, în complexitatea ei, mai exact decît fonetica descriptivă de pînă atunci. Mentalitatea lui științifică e bine definită prin motto-ul unuia din primele lui studii, luat din Henri Poincaré: „*L'expérience est la source unique de la vérité; elle seule peut nous apprendre quelque chose de nouveau; elle seule peut nous donner la certitude*”². Încă din 1903, el scria cu hotărîre: „*Empirismul foneticei e aproape ucis. În locul lui pășește mîndru calculul foneticii experimentale*”³. În continuare, el preciza: „*A studia fonetica după cum trebuie și nu după cum*

¹ Vezi Dr. Aurel E. Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului. Figuri reprezentative: Prof. univ. dr. Iosif Popovici 1876—1928*. Lugoj, 1935, 52 p. Editura autorului.

² Vezi Iosif Popovici, *Dialectele române*, în „*Transilvania*”, 1904.

³ Vezi Idem, *Pronunția, fonetica și scrierea*, Sibiu, 1903, p. 2.

se crede este azi foarte ușor. Se studiază din punct de vedere fizic prin experiență. Fonetica experimentală a rupt-o definitiv cu diferitele închipuiri subiective”⁴.

Înregistrarea prin aparate a fiziologiei complexe a rostirii, reprezentarea ei prin grafice și prin formule cantitative devenise, la începutul secolului, un crez științific categoric și plin de evidență pentru tinerii foneticieni de pretutindeni. Iosif Popovici a păstrat intact acest crez toată viața. „Vremea teoriilor subiective a trecut în domeniul istoriei, scria el în 1926, și puterea vie a lumii noi se ascunde în culele experiențelor de azi și de mâine”⁵.

Iosif Popovici a mărturisit, la maturitate, felul cum a descoperit drumul spre fonetica experimentală. În Germania, unde și-a început specializarea în fonetică, profesorul lui, Sievers, de la Leipzig, se folosea de un singur instrument, laringoscopul. El și-a dat însă seama că fiziologia vorbirii comportă observații mai complexe decât ale laringelui și a început să studieze, în 1898, cu profesorul E. Fischer de la Facultatea de medicină din Leipzig, fiziologia întreagă a vocii, a limbii și a urechii. Iosif Popovici relatează că, neînțelegând ce sînt „sunetele guturale acoperite” (gedeckte Kahlauten) pe care le semnalase Weigand în graiul din Banat, i-a scris lui Alexandru Philippide la Iași, cerîndu-i sfatul asupra unei metode eficace pentru studierea acestor sunete. Philippide îi răspunde, recomandîndu-i lucrarea Abatelui Rousselot *Principes de phonétique experimentale*, apărută în 1897. „Cumpărai cartea, mărturisește Iosif Popovici, și mi se deschide o lume nouă înaintea ochilor. Aparatele părintelui Rousselot mă seduc într-o lume fermecată și devința după noi cercetări a pus stăpînirea asupra sufletului meu. Iată momentul cînd mă hotărîsc să studiez fonetica experimentală și iată și cauza. Dacă cercetările mele nu acopăr rezultatele profesorului Gustav Weigand e totuși meritul său și al profesorului Philippide că am devenit fonetician experimental: al unuia e direct, al celuilalt indirect”⁶.

La Paris, ca să-l cunoască și să-l audieze pe Abatele Rousselot, Iosif Popovici a reușit să ajungă numai după cîțiva ani, în 1902. Acolo, la Collège de France, arăta el mai tîrziu, „în piscina lui Claude Bernard, căci în această baracă era instalat laboratorul nostru, am învîțat și am cunoscut lucruri noi, pe care nu le puteam cunceaște în studiile mele anterioare. Eram cît se poate de fericit și nu puteam răbda ca să nu pătrund în tainele acelei fonetici necunoscute în școala germană. De dimineața pînă seara stăteam în laborator și încercam toate aparatele ca să pot lucra cu ele. Ștergeam praful de pe ele, le curățam, ba măturam adesea și laboratorul și aprindeam și focul în laborator și lucram fără încetare, numai ca să pot pătrunde în misterele foneticii. Amintesc aceste lucruri ca să vadă asistenții noștri de azi cum lucram noi și cum nu lucrează ei.”

Pe Abatele Rousselot îl prezintă ca o personalitate de mare distincție, „care, prin privirile fulgerătoare ale ochilor săi, ne indica căi noi și ne conducea, prin spiritul său, la limanul adevărului științific”⁷.

⁴ Vezi Idem, *Ibid.* p. 7.

⁵ Vezi Idem, *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, Cluj, 1926, p. 14.

⁶ Vezi Iosif Popovici, *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, Cluj, 1926, p. 6—7.

⁷ Idem, *Ibid.*

Fonetica experimentală nu mai era, în epoca în care Iosif Popovici ajunsese la Paris, o disciplină absolut nouă. Ea avea, în ultimii ani ai secolului trecut, câțiva precursori de seamă, ca I. A. Landell, E. Brücke, Rosapelly, Marey, Verdin, Gaidoz ș.a., dar Abatele Rousselot reușise să cîștige atunci cea mai mare autoritate pentru noua disciplină. În 1897 el a reușit, cu sprijinul lui Gaston Paris și al lui Michel Bréal, să organizeze primul laborator de fonetică experimentală în Franța.

Pe baza studiului experimental prin aparate ale condițiilor fiziologice ale rostirii și ale vocii umane, Abatele Rousselot a început, cu succes, și acțiunea de remediere a unor defecte de vorbire. Unind studiul foneticii experimentale cu medicina, el a creat un răsunător prestigiu noii discipline în primele două decenii ale secolului nostru. Acțiunea de remediere a defectelor de vorbire a desfășurat-o în cadrul Institutului de rinologie și ortofonie din Paris, pe care l-a condus împreună cu Marcel Natier. Acest institut avea ca publicație periodică revista „La Parole”, cu subtitlul „revistă de rinologie, laringologie, ortologie și fonetică”, care a apărut între 1899 și 1903. Apariția revistei a fost reluată, între 1911 și 1914, sub titlul „Revue de Phonétique”.

Ca aparate principale se foloseau fonograful sau gramafonul lui Edison, inventat în 1888, tonometrul lui König și cilindrul inscriptar. Diferitele tipuri de fonograme existente atunci cîntăreau între 35 și 120 kg, ceea ce explică dificultatea întrebuițării lor pe teren.

Amintim aceste date istorice, fiindcă ele au marcat o cotitură însemnată în crearea foneticii experimentale, care, prin înregistrarea mecanică a vorbirii și prin reproducerea acesteia, a născut un mare entuziasm și a sugerat, de la apariția ei, ideea organizării de muzee și arhive fonogramice, nu numai pe plan național, ci și pe plan internațional. Centrul pentru înregistrarea tuturor limbilor pămîntului urma să fie Viena, unde s-a înființat un muzeu fonogramic internațional în 1898, sub conducerea lui Hauser și H. Polak.

În Franța, un asemenea muzeu s-a înființat în 1900, la propunerea lui Azoulay.

Ideea unui muzeu fonogramic îl entuziasmează și pe Iosif Popovici⁸, care, la început, s-a străduit, fără succes, să înființeze o secție fonogramică românească în cadrul Muzeului de la Viena, iar apoi a militat pentru înființarea unui muzeu fonogramic românesc, sub denumirea de „Muzeul limbii române” în cadrul „Asociațiunii” din Sibiu. Subliniem faptul că denumirea de „Muzeu al limbii române” a fost folosită mai întîi, la noi, de Iosif Popovici, în 1905. El preconiza însă această instituție exclusiv ca o arhivă fonogramică și nu și de documente scrise. „*A călători prin țară*, scria el, și a compune o statistică searbădă a unor cuvinte ce par a ilustra evoluția fonetică a limbii române, cum a făcut, de pildă, Gustav Weigand, după cum ne-am convins după patru călătorii, n-are nici un sens”⁹. Iosif Popovici recomanda efectuarea de anchete fonetice numai cu aparate „care înregistrează caracteristica pronunției, a cadenței, a accentului și a melodiei”¹⁰. În memoriul înaintat „Asociațiunii” în 1905, el preciza că

⁸ Vezi Joseph Popovici, *Les archives et les musées phonographiques*, în „La Parole”, 1902,

⁹ Vezi Iosif Popovici, *Ortoepia și fonetica*, Cluj, 1923, p. 65.

¹⁰ Vezi Idem, *Ibid.*, p. 66.

„Muzeul limbii române va fi opera noastră cea mai națională, cea mai patriotică și, totodată, cea mai epocală”, fiindcă vom putea lăsa urmașilor „cel mai nepieritor monument al ființei noastre”¹¹.

Neprimind ajutorul solicitat „Asociațiunii”, Iosif Popovici se adresează Ministerului Instrucțiunii din București, insistând asupra importanței pe care ar avea-o, pentru posteritate, crearea unei asemenea instituții. „Ce mângâiere sufletească ar fi fost pentru noi, scria el, de am putea asculta vocea fixată, cum nu e, a lui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, ce bine ne-ar cădea o predică a lui Dosoftei sau Varlaam?”¹²

Iosif Popovici n-a reușit să realizeze atunci aproape nimic din proiectele sale. cu excepția unor înregistrări de poezii, povești și cîntece populare pentru Muzeul fonogramic din Viena.

În fapt, realizarea proiectelor lui era greu de acceptat atunci, deoa-rece, pe lângă cheltuielile mari pe care le comporta, aparatele de înregistrare erau încă rudimentare și greu de utilizat pe teren, iar rezultatele obținute inferioare unei bune notări fonetice.

În 1920, Sextil Pușcariu înființa „Muzeul limbii române” din Cluj. Scopul și organizarea acestuia n-au corespuns vederilor lui Iosif Popovici, care n-a colaborat la lucrările lui, în primul rînd fiindcă nu era un muzeu fonogramic. „Sînt firm convins, scria el în 1923, reluîndu-și ideea din 1905, că adevăratul scop al unui atare muzeu va putea fi atins mai ales prin studiul părții vii a limbii și prin conservarea ei pentru posteritate. Căci o fonogramă, oricît de ștersă ar fi, e mai prețioasă decît orice document păstrat intact și scris caligrafic. Scrisul reprezintă partea moartă a limbii, iar sunetul rostit, chiar de un slăbănog și ieșit dintr-o gură, oricît de știrbă, e totuși ceva viu. Cel dintîi e imaginea vorbirii, iar al doilea e însăși vorbirea în partea ei organică. Greșelile scrisului sînt, de obicei, mult mai mari decît cele ale vorbirii”¹³.

Sextil Pușcariu a prevăzut în planul „Muzeului” și realizarea unei arhive fonogramice, ca o secție a acestuia, cînd o vor permite condițiile tehnice, care, în 1920, erau încă aproape la fel de rudimentare ca la începutul secolului, celelalte secții, cu caracter consacrat, fiind mult mai urgent de constituit atunci: lexicologia și lexicografia, dialectologia, istoria limbii române, o bibliotecă de lingvistică cît mai bogată, o revistă de specialitate. Îndată ce condițiile tehnice au devenit mai favorabile, „Muzeul limbii române” a început realizarea secției fonogramice, prin anchetatorii pentru *Atlasul lingvistic*, Sever Pop și Emil Petrovici, care au făcut și înregistrări la aparate, dar și în 1929, cînd au început aceștia ancheta, aparatele nu făcuseră încă progrese însemnate, astfel încît înregistrările lor au devenit repede inutilizabile.

Arhiva fonogramică a limbii române a început să se realizeze în condiții optime abia în anii din urmă, după perfecționarea magnetofonului. Această arhivă se realizează, în prezent, atît la „Centrul de cercetări fonetice și dialectale” din București, cît și la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj ale Academiei.

¹¹ Vezi Idem, *Ibid.*, p. 68.

¹² Vezi Idem, *Ibid.*, p. 68 – 69.

¹³ Vezi Idem, *Ibid.*, p. 69.

Dacă Iosif Popovici n-a putut reuși să înființeze „Muzeul fonogramic” proiectat în tinerețe, el s-a afirmat în domeniul foneticii experimentale printr-o activitate meritorie, care-l fixează ca primul nostru lingvist în acest domeniu.

În anii 1902–1903 publică, în „La Parole”, rezultatele cercetărilor lui făcute în laboratorul Abatelui Rousselot, sub titlul *Recherches experimentales sur une pronociation roumaine*, un studiu de 112 pagini, primul de acest fel asupra rostirii românești. Pe baza înregistrării la aparate a pronunțării sale, dar pentru comparație și a altora, el analizează fiziologia vocalelor și consoanelor românești. Studiul cuprinde un material de fapte înregistrat la aparatele vremii, care poate servi și astăzi ca punct de referință.

În perioada în care a funcționat ca docent la Viena și la Budapesta, el a răspândit, prin revistele românești ale vremii, cunoștințe referitoare la fonetică în general, asupra celei experimentale în special, despre aparatele folosite atunci pentru experiențe și a militat, precum am arătat, pentru înființarea secției fonogramice românești la Muzeul din Viena și a „Muzeului fonogramic al limbii române” în cadrul „Asociațiunii” din Sibiu sau al Ministerului Învățămîntului din București. Din această epocă datează studiile *Pronuncia și fonetica* și *Eufonul*, ambele publicate în 1909, în revista „Transilvania”.

Numit în 1919 profesor de slavistică la Universitatea din Cluj, Iosif Popovici a înființat, în cadrul acesteia, primul „Laborator de fonetică experimentală” din țară, pe care l-a dotat de la început cu o bibliotecă de specialitate conținând revistele și lucrările principale de fonetică și cu aparatura experimentală cea mai modernă existentă atunci, despre care el însuși scria, în 1928, într-un memoriu adresat Rectoratului, că „nu mi-e teamă decât de Laboratorul Universității din Hamburg, cel din Paris al răposatului canonic Rousselot l-am întrecut deja de mult”¹⁴. „Laboratorul, scria Iosif Popovici în același memoriu, este o podoabă a facultății noastre și orice pas făcut spre perfecționarea lui este un titlu de glorie al muncii asidue a facultății noastre”¹⁵.

Dar „Laboratorul” nu avea un local propriu. El era instalat o parte în locuința lui Iosif Popovici, alta la școala de surdo-muți din Cluj. Când, în 1928, a obținut fondurile necesare pentru închirierea unui local corespunzător, Iosif Popovici s-a stins din viață.

Iosif Popovici a militat stăruitor pentru impunerea foneticii ca materie de specialitate în învățămîntul universitar. Recomandarea în acest sens, făcută de primul Congres al filologilor români ținut la București în 1925, a fost sugerată de el¹⁶.

El n-a reușit să obțină crearea unei conferințe de fonetică la Universitatea din Cluj. Acestea erau puține în acea epocă și în alte țări. Prima conferință de acest fel, la noi, s-a creat la București, în 1930, întîiul ei titular fiind Al. Rosetti, al doilea fonetician experimental român, după Iosif Popovici.

¹⁴ Vezi *Arhiva Iosif Popovici* de la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj.

¹⁵ Vezi *Ibid.*

¹⁶ Vezi Iosif Popovici, *Fonetica experimentală și aplicarea ei la studiul limbilor*, în „Întîiul congres al filologilor români”, București, 1926.

În scurtă perioadă în care a condus „Laboratorul de fonetică experimentală”, creat de el la Cluj, Iosif Popovici a inițiat cercetări de fonetică generală și de fonetică aplicată asupra pronunțării franceze, a pronunțării românești a vocalelor *ă* și *î* (*â*), a pronunțării bulgare, a efectuat măsurarea cîmpului auditiv al tuturor elevilor din școala de surdo-muți din Cluj cu diapazonul lui Bezzald. Cercetările sale au constituit un bun început, care, dacă ar fi fost urmate într-un spirit de continuitate necesară unor astfel de lucrări, ar fi dat, în timp, rezultate superioare celor pe care le-a lăsat Iosif Popovici. El a creat ca organ de publicitate al „Laboratorului” colecția „Lucrări de fonetică”, în care a urmărit să publice cercetări în acest domeniu în limbile română, franceză și germană, după interesul pe care îl prezentau problemele speciale tratate. „Scopul general al acestei colecții, preciza el în prefața primei cercetări apărute, este să trateze o mulțime de probleme fonetice în monografii speciale, fiindcă fonetica generală și specială nu se pot elabora decât cu ajutorul bogăției de rezultate obținute prin lucrări speciale”¹⁷.

În această colecție au apărut cinci studii ale lui Iosif Popovici: 1. *Une prononciation bulgare*, 1921; 2. *Fiziologia vocalelor românești ă și î (â)*, 1921; 3. *Ortoepie și fonetică*, 1923; 4. *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, 1926 și 5. *Vocalele românești*, 1927. Aceste lucrări, meritorii pentru mijloacele experimentale de care a dispus și timpul cînd au apărut, ocupă un loc onorabil, nu numai în bibliografia operelor lui Iosif Popovici, dar și în istoria foneticii experimentale românești.

Rezultatele cercetărilor asupra cîmpului auditiv al elevilor de la școala de surdo-muți din Cluj trebuiau să constituie conținutul studiilor 6 și 7 ale colecției „Lucrări de fonetică”. Descoperirea acestor manuscrise, despre care se spune că ar fi fost lăsate Universității din Cluj, este o datorie a membrilor secției de fonetică a Institutului de lingvistică din Cluj, secție al cărui nucleu fecund a fost creat de Iosif Popovici.

A doua preocupare lingvistică a lui Iosif Popovici, tot atît de intensă și de constantă ca fonetica, a fost dialectologia.

Orientarea interesului său științific spre cercetările dialectale a fost stimulată de apariția, la sfîrșitul secolului trecut, a noii discipline a geografiei lingvistice, care a relevat marea bogăție a graiurilor populare și însemnătatea acestora pentru cunoașterea aspectelor complexe ale limbii. În Germania, dar mai ales în Franța, unde școala lui Gilliéron se impusese la începutul secolului nostru, Iosif Popovici și-a însușit cunoștințele de bază în domeniul dialectologiei și a metodelor ei moderne de cercetare. În dialectologia românească se făcuseră, înainte de 1900, pași hotărîtori de către Gustav Weigand și elevii săi germani și români, care publicaseră studii temeinice despre dialectele din sudul Dunării ale limbii române și începuseră cercetările asupra graiurilor dialectului dacoromân, acestea din urmă culminînd, în 1909, prin apariția *Atlasului lingvistic al teritoriului dacoromân*. Iosif Popovici a considerat aceste cercetări ca necorespunzătoare, susținînd că, pentru a face cercetări asupra dialectelor și graiurilor românești nu se cere numai auz bun și erudiție, ci și un simț al limbii,

¹⁷ Vezi Iosif Popovici, *Une prononciation bulgare*, Cluj, 1921, p. 7.

pe care, după el, străinii nu-l pot avea, ei suferind de ceea ce Gaston Paris numea „o diminuție intimă”¹⁸. „Pentru studierea dialectelor române, scria Iosif Popovici, se cere nu numai auz bine dezvoltat, ci și simț de limbă și suflet, lucruri pe care le întâlnim foarte greu la străini. Că Miklosich lucrează corect e de a se mulțumi marii lui erudițiuni și sufletului său bine ordonat. Ion Maiorescu a fost diletant în știința filologiei, dar bunul simț nu i-a îngăduit să greșescă și prin munca lui corectă a pus baza dialectologiei române”¹⁹. Istoria lingvisticii nu confirmă rezervele lui Iosif Popovici, fiindcă foarte numeroși lingviști au studiat și studiază alte limbi decât cea maternă cu o competență de necontestat, ceea ce confirmă pe deplin chiar cazul lui Gustav Weigand²⁰.

Iosif Popovici și-a expus concepția generală asupra dialectelor limbii române în studiul *Dialectele române*, apărut în 1904²¹. În ceea ce privește epoca despărțirii grupelor de români care a dus la formarea celor patru dialecte, el o consideră, după Hasdeu, posterioară secolului al IX-lea, ceea ce au confirmat cercetările ulterioare. Deși la mari distanțe geografice unele de altele, deosebirile dintre cele patru dialecte românești nu sînt de structură, arată Iosif Popovici, ci mai mult de natură fonică. Urmași ai vechilor români din dreapta Dunării sînt, după el, numai aromânii. În ceea ce privește locul de origine al istroromânilor și al meglendoromânilor, el împărtășește părerea lui Ovid Densusianu, pe care-l numește „prietenul” său, că primii sînt originari din Banat și Munții Apuseni, iar meglendoromânii din sud-vestul Transilvaniei²². Dintre studiile existente pînă atunci asupra dialectelor românești suddunărene sînt apreciate de Iosif Popovici numai ale lui Ion Maiorescu asupra celui istroromân și ale lui Pericle Papahagi asupra dialectului aromân. Studiile lui Weigand și Byhan despre dialectul istroromân și cele ale lui Weigand asupra dialectelor meglendoromân și aromân sînt considerate, subiectiv, precum am arătat mai sus, ca parțiale și defectuoase.

Iosif Popovici insistă asupra intensificării de către cercetătorii români a studierii acestor dialecte și a graiurilor românești în general pentru că în dialecte și graiuri se găsește „simțul adevărat al limbii”, fiindcă acestea reprezintă „adevărata limbă populară, care, scrie el, are copii fidele și în scriitorii noștri; de exemplu, Creangă și Ispirescu ne arată calea pe care trebuie să mergem”²³. „Avem, continuă Iosif Popovici, atîta bogăție în dialecte. E timpul suprem să o culegem”. Relevînd importanța acordată în Italia și, mai ales, în Franța cercetărilor dialectale și aportul acestora la studiul dezvoltării celor două limbi, Iosif Popovici adaugă: „în Franța, d-l Gilliéron a îmbătrînit în studii dialectale, dar și-a și perfecționat metoda

¹⁸ Vezi recenzia lui Iosif Popovici asupra lucrării lui A. Byhan, *Istroromânische Glosar*, în revista „Romania”, 1903, p. 125—133.

¹⁹ Vezi Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, Halle, 1914, vol. I, p. 143.

²⁰ Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 231—245.

²¹ Vezi revista „Transilvania”, 1904, p. 161—177.

²² Vezi *Ibid.*

²³ Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 55—57.

d-sale întru atât, încât atlasul lingvistic francez, publicat de d-sa, e o lucrare monumentală, a cărei valoare pătrunde în toate părțile și toți o apreciază după meriti”²⁴. Încă în 1904, Iosif Popovici propunea înființarea unei catedre de dialectologie la Universitatea din București, unde „studiile istorice asupra limbii române se fac azi, scria el, într-un mod demn de orice școală din Apus”²⁵, dar care, fără material dialectal, nu se vor putea dezvolta.

Îndemnul lui Iosif Popovici de a se studia sistematic dialectele și graiurile românești a fost urmat, mai întâi, de el însuși. El a fost stăpinit, de tânăr, de mari ambiții de realizare în acest domeniu, dar nu în sensul unei vanități personale, ci ca să îndeplinească o cerință științifică reală. Iosif Popovici a conceput un plan vast de cercetări dialectale, ale cărui rezultate urmau să fie cuprinse în 12 volume, și anume: primele 11 volume înregistrând rezultatele cercetării diferitelor graiuri românești și al doisprezecelea rezultatele generale.²⁶ Toate aceste volume au fost concepute de el ca monografii și nu ca atlase lingvistice ale regiunilor respective, pentru realizarea cărora nu exista încă atunci, la noi, înțelegerea necesară și, de aceea, nici mijloace materiale. Această idee fecundă a lui Iosif Popovici se realizează abia astăzi sub forma atlaselor pe regiunile istorice ale limbii române²⁷.

În 1904, Iosif Popovici publică prima dintre monografiile proiectate, începînd cu Țara Hațegului, monografie intitulată *Die Dialekte von Muntenî und Pădurenî*. Graiurile regiunii fuseseră studiate, cu cîțiva ani înainte, de Gustav Weigand. Față de acesta care, timp de 2—3 zile, a notat doar rostirea a 43 de cuvinte și cîteva texte dintr-un număr limitat de localități, cercetarea pe teren a lui Iosif Popovici a durat 26 de zile și a fost extinsă la 46 de localități, adunînd, pe lângă un bogat material dialectal propriu-zis, un tot atât de bogat material folcloric, de toponimie și antroponimie, pe care îl analizează amănunțit și sistematic în lucrare, după modelul clasic al monografiilor dialectale de epocă.

Pentru a-și putea realiza planul său vast de cercetări dialectale, el se adresează, în 1905, Academiei Române spre a i se acorda sprijinul material necesar. La intervenția acesteia și a lui Titu Maiorescu, Ministerul Instrucțiunii acceptă să-i acorde, timp de nouă ani, cîte 8000 de lei anual. Din primul an, Ministerul îi reduce însă acest ajutor la 6000 lei, iar începînd cu anul următor, 1906, din motive nelămurite, i se anulează definitiv ajutorul Ministerului. Cu banii obținuți, în 1905, de la Minister și cu sprijinul „Asociațiunii” din Sibiu, care i-a acordat și ea un ajutor bănesc, Iosif Popovici face, între 4 aprilie și 16 mai 1905, a doua călătorie de studii în Istria. Prima, mai scurtă, întreruptă de moartea tatălui său, o făcuse în 1899, între 3 și 13 octombrie, pe cheltuială proprie.

Rezultatul cercetărilor făcute în Istria, cu ocazia acestor călătorii, formează conținutul celei de a doua monografii dialectale a lui Iosif Popovici, elaborată cu aceeași pasiune și scrupulozitate științifică, dovedite

²⁴ Vezi Iosif Popovici, *Dialectele române*, în revista „Transilvania”, 1904, p. 176.

²⁵ Vezi Idem, *Ibid.*, p. 177.

²⁶ Vezi Idem, *Dialectele române din Istria*, Halle, 1914.

²⁷ Pînă în prezent au apărut: primul volum din serie: *Olenia* (1968), întocmit, sub conducerea lui B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu și primul volum din serie: *Maramureș* (1969), întocmit, sub conducerea lui E. Petrovici, de Petre Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan.

în cea consacrată graiurilor muntenilor și pădurenilor din Țara Hațegului : *Dialectele române din Istria*, în două volume, apărute, primul în 1909, cuprinzând texte și glosar, iar al doilea, în 1914, cuprinzând descrierea mediului geografic și social al istroromânilor și analiza minuțioasă a caracteristicilor fonetice, gramaticale și lexicale ale dialectului.

Lucrarea este dedicată de Iosif Popovici lui Ion Maiorescu, care a făcut, în 1857, prima călătorie de studii, dintre învățații români, la românii din Istria ; lucrarea acestuia, intitulată *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, a fost publicată în 1874. Evocarea lui Ion Maiorescu este atât de vibrantă și de semnificativă pentru atitudinea spirituală a lui Iosif Popovici ca om de știință în care trăia cu tărie sentimentul continuității generațiilor de cărturari români din trecut, încît merită să fie reprodușă aproape în întregime.

„Cartea de față, scrie el în prefața primului volum, e zmulșă din sufletul meu. Atît subiectul ei, « românii din Istria », cît și idolul căruia o închin au făcut să vibreze fibrele inimii mele.

„Ion Maiorescu mi-a fost conducătorul în Istria. Umbra lui mi-a ieșit în cale la orice răs_pîntie. Suferințele mele au fost alinate de suferințele lui. Durerile lui și-au găsit răsunset în sufletul meu. El a pus cel dintîi piatra fundamentală dialectologiei române. El a știut cel dintîi că limba noastră trăiește în dialecte.

„Umilit plec genunchii înaintea memoriei lui, căci el a înfruntat pentru întîia dată ignoranța și a făcut monumentul, mai trainic decît metalul, românilor din Istria. El, cel fără de casă și masă, pus în disponibilitate de guvernul austriac, și-a luat inima în dinți și, urmat de sîrăcie, a luat toiagul de oșel în mînă și opincile de fier în picioare, ca să caute în Istria pe frații noștri pierduți”.

Pînă la apariția monumentalei monografii a lui Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în trei volume²⁸, lucrarea lui Iosif Popovici a fost cea mai completă cercetare a acestui dialect.

El a voit, poate dintr-o dorință nemărturisită de întrecere cu Sextil Pușcariu, cu care s-a găsit într-o permanentă rivalitate, ca după 1926, să dea o nouă elaborare îmbunătățită lucrării sale, ținînd seama de schimbarea condițiilor politice intervenite în urma primului război mondial în viața vorbitorilor istroromâni, trecuți de sub stăpînirea austriacă sub cea italiană, și în perspectiva apropiatei dispariții a dialectului istroromân.

În acest sens a făcut insistente demersuri pe lîngă autoritățile publice să-l sprijine financiar pentru o a treia călătorie de studii în Istria, împreună cu o echipă de cercetători tineri și cu aparatele de înregistrare existente atunci.

Cînd toate demersurile au fost încheiate, obținîndu-se și acordul autorităților italiene, Iosif Popovici a încetat din viață, întrerupîndu-se și acest proiect al său pentru care a manifestat mult entuziasm și perseverență²⁹.

²⁸ Vezi Sextil Pușcariu, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, *Studii istroromâne*, vol. I, 1906, vol. II, 1925 și vol. III, 1929.

²⁹ A se vedea, în această privință, corespondența lui Iosif Popovici din arhiva Universității din Cluj.

Preocupările de dialectologie ale lui Iosif Popovici au fost întregite, în mod firesc, ca și ale altor lingviști români din acea vreme, ca Ovid Densusianu și A. Candrea, cu cele de folclor.

Originar dintr-o comună rurală și străbătînd de tînr, pentru cercetări dialectale, Transilvania și mai ales Banatul, el a cules și un bogat material folcloric. Prin aceasta, el s-a încadrat în marele curent de culegere și valorificare a folclorului românesc, inaugurat de scriitorii grupați în jurul „Daciei literare” și „României literare” de la jumătatea secolului trecut și intensificat către sfîrșitul secolului și începutul secolului nostru prin cercetările ample ale lui G. Dem. Theodorescu, Enea Hodoș, Florea Marian, Iarnik-Bârseanu, Atanasie Marienescu, Al. Zanne, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Niculescu Varone, Tudor Pamfil și alții. Această numeroasă pleiadă de folcloriști pasionați n-a putut epuiza nici pe departe cercetarea mării bogății a creației noastre populare, astfel că orice nouă dorință de cunoaștere în acest domeniu este oricînd binevenită. Iosif Popovici a adus și în domeniul acesta, pe lîngă o pasiune caldă de cunoaștere, și o competență vădită de folclorist. El a conceput, ca și în alte domenii, cercetări folclorice ample, cu intenția de a întemeia o mare colecție de texte, însoțite de comentarii, intitulată „*Poezia populară română*”.

Durerea neîmplinirii proiectelor sale l-a însoțit însă și în această privință, nereușind să publice decît o parte a folclorului bănățean, în două volume, apărute în 1909, primul intitulat *Balade populare din Banat* și al doilea, *Bocete românești*.

În studiul introductiv al primului volum, el arată marea bogăție a folclorului nostru, felul cum acesta ilustrează inventivitatea muzei populare în diversitatea motivelor, migrațiunea acestora, subliniind faptul că, în Banat, baladele sau cîntecele bătrînești sînt recitate, uneori cu acompaniament de vioară, și nu cîntate și din gură, ca în cele mai multe ținuturi românești.

Analizînd, în introducerea volumului al doilea, conținutul emotiv caracteristic al bocetelor, constată, ca dominante, următoarele motive: dorul soției după bărbatul răposat, al mamei după fiică și fiu, al fetei după mamă și tată.

O analiză specială este făcută pentru bocetele *Zorile* și *Cîntecul bradului*, relevînd că acestea și variantele lor cuprind motive străvechi românești care constituie individualitatea lor specifică față de aceleași bocete din folclorul altor popoare³⁰.

Un erudit și interesant studiu de folclor comparat al lui Iosif Popovici este *Jertfa zidirii la români*³¹, în care arată cît este de veche și de răspîndită această legendă la diferitele popoare, din antichitate pînă astăzi, și cît de mulți învățați s-au ocupat cu descifrarea înțelesului ei. În mod mai amănunțit analizează cele trei variante românești ale legendei, cea a lui Alecsandri, G. Dem. Theodorescu și Gustav Weigand, pe care le compară cu cele maghiare, sîrbești, bulgărești, albaneze și grecești. Concluzia lui este că, deși au multe note comune, variantele existente la noi și la aceste popoare nu se confundă, avînd la fiecare popor un specific aparte.

³⁰ Vezi ziarul „Lupta” din Budapesta, nr. 1 din 1906.

³¹ Vezi revista „Transilvania”, 1909, nr. 1, p.5–19.

Cunoscător temeinic nu numai al folclorului românesc ci și al celui balcanic, Iosif Popovici a elaborat un studiu asupra ciclului cîntecelor sirbești relative la bătălia istorică de la Cosovo sau Cîmpia Mierlei, la care a participat și Mircea cel Bătrîn, între turci și lumea creștină, studiu intitulat *Kosovopolye*³², care se remarcă, pe lângă erudiție, prin stilul atrăgător al expunerii, spre deosebire de stilul altor studii ale sale, în general greoi și cu stîngăcii ale scrisului ardelenesc al epocii.

În încheierea expunerii activității de folclorist a lui Iosif Popovici semnalăm studiul de lingvistică folclorică *Nomenclatura cusăturilor și țesăturilor românești*³³, în care analizează, etimologic și semantic, terminologia populară a acestor activități, sugerînd adîncirea comparației ei cu cea a popoarelor vecine.

Iosif Popovici și-a însușit cunoștințe de slavistică și cunoașterea limbilor slave de la începutul formării sale ca lingvist, pentru folosul pe care acestea pot să-l aducă studiilor de istorie a limbii române.

El și-a trecut examenul de doctorat în filologie, la Viena, în 1900, cu o teză de slavistică: *Einige der Hauptkriterien Ältesten Slavischen Lehnwörter in rumänischen* (Unele din criteriile principale pentru recunoașterea elementelor vechi slave în română). Lucrarea nu a fost publicată, astfel încît nu o putem aprecia.

Studiile publicate de el în domeniul slavisticii sînt însă fragmentare și sporadice.

Dintre acestea menționăm, mai întîi, două studii de fonetică experimentală: *Despre accentul " în sîrbo-croată și O pronunțare bulgară*, ambele apărute în limba franceză, primul în 1902, în revista „La Parole” și al doilea în 1921, în colecția „Lucrări de fonetică”; în ambele, Iosif Popovici stabilește, pe bază de înregistrări la aparatele vremii, o serie de fapte interesînd aceste domenii de cunoștințe speciale.

Cu privire la raporturile lingvistice slavo-române, el a adus contribuții utile în studiile: *Din pragul comunității româno-slave*³⁴ și *Cîteva observații asupra împrumuturilor lexicale sîrbo-române*³⁵. În primul studiu, Iosif Popovici abordează problema raporturilor lingvistice slavo-române într-o perspectivă istorică generală.

Ca și alți lingviști români de la începutul secolului nostru, el condamnă, în introducere, reminiscențele mentalității latiniste ale celor care neglijau sau minimalizau influența slavă în limba noastră. Ca să ne cunoaștem istoria „trebuie, scrie Iosif Popovici, să aprofundăm și viața pe care am trăit-o cu vecinii noștri. Disprețul față de vorbele din vecini n-are nici o bază logică, cum nu are nici împrumutul de la francezi a ce nu-i de lipsă”.

În continuare, el arată că limba română a luat o amprentă specifică în urma contactului cu slavii.

³² Vezi revista „Semenicul”, I, 1928, nr. 9, p. 12—24.

³³ Vezi ziarul „Drapelul” din Lugoj, 1910, nr.-ele 38 și 39.

³⁴ Vezi revista „Transilvania”, 1902, nr. 1, p. 1—12.

³⁵ Vezi revista „Slavia”, 1928.

Aceștia i-au găsit însă pe români deja creștini, fiindcă, observă el, principalele cuvinte privind credința creștină nu sînt slave, ci latine. Pătrunderea limbii slavone în biserica românească o consideră „o enigmă”. „*E probabil afirmă el, că moda trebuie să fi jucat și cu această afacere rolul său cunoscut*”, afirmație naivă, introducerea slavonei în biserica noastră și folosirea ei, la noi, cîteva secole, ca limbă scrisă, datorîndu-se aceluiași cauze istorice pe care le relevă el însuși în studiu, adică legăturilor și ocupațiilor comune cu slavii, îndeosebi cu cei sudici, mai apropiați de marele centru cultural care a fost, în evul mediu, Bizanțul, de unde și-au însușit scrisul, pe care l-au transmis, în limba lor, și în părțile noastre. Este justă însă observația că, prin biserică și prin scrieri, influența slavă este de proporții reduse în limba română, fiindcă atît slujba bisericească în slavonă, cît și scrierile slavone erau neînțelese de masele populare românești. Influența slavă s-a exercitat asupra limbii române, remarcă Iosif Popovici, mai mult prin contactul direct între români și slavi, datorită ocupațiilor comune. Românii au lăsat urme evidente în toponimia popoarelor slave, mai ales a celor de sud, iar în terminologia referitoare la creșterea animalelor la toți slavii; slavii au dat românilor numeroși termeni referitori la agricultură. Fiecare a împrumutat și valorificat ceea ce a corespuns nevoilor lor. Relevînd faptul că multe din cuvintele de origine slavă din limba română sînt dublate de sinonime moștenite din latină, Iosif Popovici își încheie studiul, afirmînd: „*Prețul celor două categorii de cuvinte rezultă din circulația lor în limbă*”, principiu de lingvistică generală formulat, întîia oară, pe plan mondial, de lingvistul român, B. P. Hasdeu.

Al doilea studiu menționat al lui Iosif Popovici referitor la raporturile lingvistice slavo-române e consacrat împrumuturilor lexicale sîrbo-române în graiurile din Banat. El identifică, în graiul sîrbilor din Banat, 37 de cuvinte românești, în plus, față de cele semnalate anterior, iar în cel al românilor bănățeni, 75 de cuvinte de origine sîrbă, în plus, față de cele cuprinse în dicționarele etimologice ale lui A. de Cihac și al lui Tiktin.

Mai consistentă a fost activitatea de slavist a lui Iosif Popovici efectuată la catedră. Fără a fi publicat vreunul din cursurile ținute, timp de opt ani, la Universitatea din Cluj, „Anuarul” acesteia ne permite să-i precizăm preocupările în acest domeniu. El a ținut cursuri de gramatică a limbii vechi bulgare și de gramatică a limbii vechi sîrbo-croate, iar la seminar a inițiat pe studenți în traducerea și interpretarea textelor vechi din aceste limbi. În 1925, arată „Anuarul”, seminarul de slavistică a fost vizitat de A. Meillet, „care și-a arătat mulțumirea sa față de lucrările seminarului” (pag. 167), iar în „Anuarul” pe 1926/1927, an în care Iosif Popovici a ținut cursul de „Introducere în studiul limbilor slave”, se face aprecierea că „*progresul făcut de studenții noștri în studiile slave a fost mai mult decît satisfăcător*”.

O realizare de seamă a lui Iosif Popovici este formarea, la catedră, a unei bogate biblioteci de lingvistică slavă, de literaturi slave și de reviste de slavistică. Din al doilea an de funcționare ca profesor de slavistică la Cluj, 1920—1921, el a reușit să procure, pentru biblioteca catedrei, colecția

importantei reviste „Archiv für slavische philologie” pe anii 1876—1916, în care se găsește cel mai prețios material de cercetare în domeniul slavisticii din perioada menționată.

Dintre studenții și asistenții pe care i-a avut Iosif Popovici la Cluj, cel mai remarcabil a fost Emil Petrovici, care i-a urmat la catedră, continuându-i, cu autoritate, opera în domeniul slavisticii și al foneticii.

Pentru întregirea personalității științifice a lui Iosif Popovici relevăm preocupările sale de istorie a culturii noastre vechi, caracteristice tuturor lingviștilor români din generația sa.

Ca docent de limba română și slavistică la Universitatea din Budapesta, el a descoperit în marea bibliotecă a acestei Universități primul exemplar complet al *Paliei de la Orăștie*, una din cele mai importante tipărituri religioase românești din secolul al XVI-lea, care încheie șirul tipăriturilor românești din acest secol.

Autorii *Bibliografiei românești vechi*, Ioan Bianu și Enea Hodoș, cunoșteau, în 1903, la apariția primului volum al monumentalei lor lucrări, trei exemplare, toate trei necomplete : cel de la București, de la Alba-Iulia și de la Blaj. Abia după descoperirea lui Iosif Popovici, au găsit și aceștia un alt exemplar complet în biblioteca „Fundăției Jiga” din Oradea.

Despre descoperirea primului exemplar complet al *Paliei* și descrierea acestuia, Iosif Popovici a făcut o comunicare la Academia Română în sesiunea acesteia din 1911³⁶. Pe baza a numeroase probe lingvistice, el stabilește, în același timp cu Mario Roques, dar independent unul de altul, că *Palia* n-a fost tradusă din ebraică, greacă și sîrbă, cum se arată în prefață, ci din maghiară, după versiunea vechiului Testament tipărit la Cluj în 1551 de Heltai Gaspar.

Iosif Popovici este de acord cu Nicolae Iorga că la traducere au participat mai mulți autori, dar nu este de acord că limba *Paliei* este „cea mai bună și cea mai perfect turnată”, cum o caracterizase acesta. În realitate, arată Iosif Popovici, ea are o mulțime de asperități și de întorsuni de fraze după limba maghiară, precizînd că influența maghiară este mai redusă în lexic decît în topică și în sintaxă. În concluzie, el stabilește că autorii traducerii au fost bănățeni, ceea ce rezultă, mai ales, din caracteristici fonetice ale limbii acesteia și că traducerea și tipărirea *Paliei* se datorește influenței calvine, care se răspîndea atunci în Ungaria și cîștigase teren în Banat și sud-vestul Transilvaniei, prin predicatorii semnați în aceste părți de documentele de epocă.

O altă carte românească veche descoperită de Iosif Popovici, tot în Biblioteca Universității din Budapesta, este un nou exemplar din *Evanghelierul* lui Coresi, pe care l-a descris, de asemenea, amănunțit³⁷. Exemplarul are 252 file, este întreg, curat, nepătat de ceară, încît pare aproape necitit.

Tot ca o contribuție la cunoașterea culturii noastre vechi menționăm publicarea, în 1911, de către Iosif Popovici a unui album intitulat

³⁶ Vezi „Analele Academiei Române”. Secția literară. Seria II. Tom. XXXIII, p. 517—538.

³⁷ Vezi revista „Transilvania”, 1910, p. 462—463.

Probe de cărți românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, după Bibliografia românească veche a lui Bianu și Hodoș. În prefața albumului se arată că reproducerile sînt destinate studenților români de la Universitatea din Budapesta, „care, precizează el, urmează cursurile mele și care caută cu mine împreună aurul curat al graiului și culturii noastre românești din veacurile trecute”.

O problemă de istorie a limbii române pe care Iosif Popovici a abordat-o numai în treacăt, dar a cărei importanță a sesizat-o, este cea a raporturilor lingvistice româno-maghiare. Luînd ca punct de plecare studiul lui Alexici, *Elemente maghiare în limba română*, publicat în 1888 în revista „Magyar Nyelvör” de la Budapesta, Iosif Popovici arată că problema trebuie studiată pe o bază mult mai vastă decît a făcut-o acesta, care s-a folosit numai de materialul de limbă veche extras de Sbiera din *Codicele Voronețean* și, parțial, de cel din *Palia de la Orăștie*. El corectează unele afirmații ale lui Alexici privitoare la vechimea unor cuvinte maghiare din limba română, rectifică unele etimologii greșite ale lui Weigand, completînd lista împrumuturilor din maghiară în română cu cîteva zeci de cuvinte noi, descoperite de el în *Palia de la Orăștie* și în *Dictionarium valachio-latium* din secolul al XVII-lea.

Iosif Popovici remarcă, în mod just, că „*există o influență puternică și reciprocă între aceste două popoare și nici nu se poate altfel, dar aceasta trebuie studiată în spiritul cuvintelor de o valoare eternă ale lui Tacit : sine ira et studio*”, adăugînd : „*Cu ocazia convorbirii avute cu Densușianu, profesorul bucureștean de lingvistică românească, m-am convins că această problemă trebuie studiată din nou și foarte amănunțit*”.

Din păcate, Iosif Popovici, care era competent să o facă, n-a realizat bunele sale intenții enunțate mai sus, lăsînd posterității numai un material prețios, dar fragmentar.

Pe lingă activitatea științifică și didactică expusă mai sus, personalitatea lui Iosif Popovici se conturează mai deplin prin manifestările lui cu caracter obșteșc.

Ca docent de limba română la Universitatea din Viena și apoi la cea din Budapesta, într-un mediu străin și adesea ostil, el a fost un îndrumător prețuit, care a manifestat o conștiință românească activă, luminînd orientarea mai multor generații de studenți români de la aceste universități în spiritul culturii naționale unitare. A păstrat un contact permanent cu lingviștii din București și din Iași, ale căror lucrări le-a cunoscut, precum și cu Academia Română, care l-a sprijinit în cercetările sale și în cadrul căreia a expus comunicări științifice.

Ca și alți exponenți ai românilor transilvăneni, Iosif Popovici a susținut înființarea, în Transilvania, a unei universități românești, la început pentru limba română și istorie, urmînd să cuprindă apoi și alte facultăți. În scopul îmbunătățirii învățămîntului elementar românesc din Transilvania a propus concentrarea în orașe mai mari a institutelor pedagogico-teologice, pentru a putea fi mai bine încadrate cu profesori și mai bine înzestrare cu material didactic.

Pentru viața culturală a românilor din Transilvania și Ungaria, Iosif Popovici a fost un prețios punct de sprijin. El a colaborat la cele mai importante publicații periodice de dinainte de Unirea din 1918 : „Transilvania”, „Luceafărul”, „Lupta”, „Drapelul”, intervenind în probleme de orientare culturală majore ale epocii și publicând vibrante articole despre Ion Maiorescu, despre poetul St. O. Iosif, despre fostul său profesor Gaston Paris, pe care l-a numit „*floarea rasei latine și triumful iubirii de adevăr*”, despre Abatele Russelot, îndrumătorul său în fonetica experimentală de la Collège de France, iar după unirea Transilvaniei cu România, un cald articol despre poezia lui Petöfi și o analiză temeinică a *Tragediei omului* de Emeric Madács. În cadrul „României June” de la Viena și, mai ales, al „Asociațiunii” de la Sibiu, cea mai vastă organizație culturală a românilor din Transilvania, înainte de unire, a ținut conferințe cu caracter literar și științific, răspîndind cunoștințe și trezind interes pentru problemele culturii românești și universale.

Opera științifică și culturală a lui Iosif Popovici, are, în toate domeniile în care și-a manifestat el prezența, un caracter fragmentar. Pe lângă faptul că a trăit puțin și că i-au lipsit mijloacele materiale necesare pentru realizările mari la care a aspirat, două elemente au contribuit ca personalitatea lui să nu fie un centru de iradiație spirituală, cum au fost ceilalți mari lingviști români ai vremii sale : Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu și Alexandru Phillipide.

Primul element l-a constituit individualismul lui exagerat, care mergea pînă la exclusivism. În numele exigenței și scrupulozității științifice, pe care și le atribuia mai ales lui, a persiflat sistematic munca unor contemporani, ca Alexici, Weigand, sau chiar Sextil Pușcariu, timpul infirmînd în cea mai mare parte această atitudine negativă a lui. Cu Sextil Pușcariu, colegul său de la Universitatea din Cluj, n-a colaborat nici în cel mai optim moment, acela al înființării „Muzeului limbii române”, cînd știința și energia lui ar fi fost foarte necesare acestei noi instituții științifice. El n-a făcut parte din școala lingvistică clujeană, prin care se înțelege numerosul grup de lingviști care a gravitat în jurul „Muzeului limbii române”, întemeiat și condus de Sextil Pușcariu. Iosif Popovici n-a colaborat la lucrările „Muzeului”, n-a participat la obișnuitele ședințe care se țineau aici în fiecare marți seara și n-a publicat nimic în „Dacoromania”, publicație care nici ea n-a recenzat nici una din lucrările lui.

Activitatea lui lingvistică a mers paralel cu a „Muzeului”, completînd-o, dar fără coordonarea sau încadrarea ei sub autoritatea acestuia. Ceea ce ne face totuși să-l încadrăm astăzi pe Iosif Popovici în școala lingvistică clujeană, cu tot individualismul și izolarea care l-au caracterizat, este faptul că el a fost una din energiile remarcabile din cadrul noii universități a Transilvaniei, deschise în 1919, că a reprezentat o direcție nouă și originală în cadrul acestei universități, care n-a contrazis, ci a completat eforturile școlii lingvistice clujene.

Al doilea element care explică, în parte, influența lui mult mai redusă asupra contemporanilor, decît a lui Sextil Pușcariu și Ovid Densusianu, este exprimarea adesea confuză din scrierile sale. Iosif Popovici vorbea și scria într-un autentic „*stil ardelenesc*” de dinainte de unirea

din 1918, cu un vocabular regional și cu o frază greoaie, care nu realizau comunicarea plăcută cu cititorii, cum o făcea scrisul lui Sextil Pușcariu sau Ovid Densusianu. Cităm din vocabularul lui cuvinte ca *pronuncie*, *stilar* (pentru „stilist”), *falzificare*, *azistent*, *fărmeceat*, *efeptua*, *fîrm* (pentru „ferm”). Are neglijențe și, uneori, chiar greșeli gramaticale în scris, care fac greu de înțeles ce vrea să spună, ca, de exemplu, în următorul pasaj : „În literatura noastră frumosul și binele a fost totdeauna nefructifer. Ce ? frumosul sau binele ? Sînt două și deci trebuia să fie la plural și auxiliarul și adjectivul de la sfîrșitul propoziției. Pasajul continuă : *S-au încercat, ce e drept, unii să-l fructifice, dar fără rezultat. De aceea, literatura și știința în urma trudei amarnice stagnează aproape în zilele noastre*”. Sau următoarea frază întortochiată și cu conținutul ei naiv : „*Am văzut în poezia populară cu ce putere iubește natura două inimi care se desmeardă în aceleași ape și-și astîmpără focul cu aceeași băutură îndulcită care conține o cantitate condensată de amor*”.

Existența unor lipsuri și limite în opera, personalitatea și scrisul lui Iosif Popovici nu pot eclipsa însă meritele sale certe de lingvist cu realizări științifice pozitive și de deschizător de drumuri în unele discipline ale lingvisticii românești.

Inițiator, la noi, în fonetica experimentală, continuator, la un nivel superior, al cercetărilor dialectale și stimulator al acestora, folclorist, slavist erudit, cercetător al culturii noastre vechi, docent de limba și literatura română la universitățile din Viena și Budapesta, apoi profesor de slavistică și de fonetică experimentală la Universitatea din Cluj, Iosif Popovici a manifestat, în toată activitatea lui, conștiința elevată a unei misiuni culturale și naționale, pentru care merită, în mod deplin, aprecierea pozitivă a posterității.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRIILOR LUI IOSIF POPOVICI

1. *Sur l'accent en serbo-croate*. Paris, 1902, 11 p. Extrait de „La parole”, nr. 5, mai 1902.
2. *Recherches expérimentales sur une prononciation roumaine*, 1902–1903, 114 p. (Publications „La parole”).
3. *Les archives et les musées phonographiques*. Paris, 1902, 12 p. (Publications „La parole”).
4. *Din pragul comunității româno-slave*, „Transilvania”, Sibiu, 1902, nr. 1, p. 1–12.
5. *La Rennaissance latine*, „Drapelul”, Lugoj, 1902, nr. 149, decembrie-ianuarie 1903.
6. *St. O. Iosif. A fost odată*. Conferință ținută la Viena, „Transilvania”, Sibiu, 1903, p. 17–23.
7. *O scrisoare a lui Obedenar către Miklosich în chestia dialectelor române din Macedonia*, „Transilvania”, Sibiu, 1903, p. 46–50.
8. *Gaston Paris* (9 august 1839–5 martie 1903), „Transilvania”, Sibiu, 1903, p. 50–53.
9. *Pronuncie, fonetică și scriere*, „Transilvania”, Sibiu, 1903, p. 93–107.
10. *Premiers éléments de prononciation française de Abbé Rousselot et Fauste Laclotte*. Paris, 1903 ; *Précis de prononciation française*. Paris, 1903. Recensie, „Transilvania”, Sibiu, 1903, p. 162–163.
11. *Les noms des Roumains d'Istrie*, „Romania”, Paris, 1903, p. 121–124.
A. Byhan, *Istorumänisches Glossar*. Recensie, „Romania”, 1903, p. 125–133.
12. *Tabla de la Lugoj*, „Luceafărul”, Budapesta, 1903, nr. 24, decembrie, p. 400–402.
13. *Tabla de la Lugoj*. (Răspuns d-lui doctor V. Braniște), „Luceafărul”, Budapesta, 1904, nr. 1, p. 42–43 ; nr. 3, p. 85–86 ; nr. 4, p. 98–100 ; nr. 5, p. 116–117.
14. *Studiile d-lui L. Șăineanu despre influențele orientale asupra limbii române*, „Transilvania”, Sibiu, 1904, p. 1–25.
15. *Dialectele române*. Conferință citită în ședința „Asociațiunii” în adunarea generală din 22 septembrie 1904 la Timișoara, „Transilvania”, Sibiu, 1904, p. 161–177.

16. *Furtul fetelor în poezia populară*. „Drapelul literar”, Lugoj, Supliment de Crăciun la numărul 150 al ziarului „Drapelul” 1904, decembrie 25, p. 2–3.
17. *Die Dialekte der Munten und Păduren im Hunyader Komitat*, Haale und Saale 1905, XI + 168 s. (Rumänische Dialekte, I) Vezi și recensia lui G. Pascu în „Arhiva”, Iași, XVI, 1905, p. 290–291.
18. *Basmele române*, „Lupta”, Budapesta, 1906, nr. 1, p. 17–18; nr. 2, p. 12–13.
19. *Romnii din Istria*, „Luceafărul”, Budapesta, 1906, nr. VII, aprilie 1, p. 143–149.
20. *Filologie și lingvistică*. Curs ținut la Universitatea din Budapesta, „Drapelul”, Lugoj, 1908, nr. 32, 33, 34 (Foița „Drapelului”).
21. *Poezia populară română*, vol. I, *Bocetele românești*. Oravița, 1908, 74 p.
22. *Poezii populare române*, culese și publicate de Iosif Popovici. Vol. I, Oravița, 1909, VI + 124 p.
23. *Jertfa zidirii la români*, „Transilvania”, Sibiu, 1909, p. 5–19.
24. *Eufonul*, „Transilvania”, Sibiu, 1909, p. 70–75.
25. *O carte veche: Evangheliarul lui Coresi*, „Transilvania”, Sibiu, 1910, p. 462–463.
26. *Nomenclatura cusăturilor și țesăturilor românești*, „Drapelul”, Lugoj, 1910, nr. 38, 39 (Foița „Drapelului”).
27. *Palia de la Orăștie 1582*. București, 1911, 22 p. (extras din Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare. Seria II tom. XXXIII).
28. *Ion Maiorescu* (Părți din discursul comemorativ cu ocazia centenarului serbat la 16/29 august 1911, la Blaj), „Transilvania”, Sibiu, 1911, p. 760–767.
29. *Probe de cărți tipărite în secolele XVI și XVII, publicate după Bibliografia românească veche* Fasc. I, București, 1911, 36 p. c. 1 facsimile.
30. *Dialectele române din Istria*. Partea I și a II-a. Halle a.d. Salle, 1909–1914. Partea I 1914, XII + 152 cu ilustrații. Referințele sociale și gramatică; Partea a II-a 1909, XVII + 168 p + IV f. Texte și glosar (Dialectele române. Rumänische Dialekte IX).
31. *Concentrarea institutelor teologice-pedagogice din mitropolia gr. or. română din Ungaria*, „Tribuna”, Arad, 1909, nr. 83 aprilie 17/30.
32. *Néhany észrevétel a roman nyelo magyar jövenyszavaihoz* (Cîteva observații asupra împrumuturilor lexicale maghiare din limba română), „Magyar Nyelvör”, Budapesta, 1909, p. 207–213.
33. *Ocupațiunea și viața rumerilor* (Fragment din „Dialectele române din Istria”), „Almanahul scriitorilor de la noi”, Orăștie, 1911, p. 39–42.
34. *Putem noi organiza o Universitate?*, „Românul”, Arad, 1913, nr. 282, 25 dec./7 ianuarie 1914; nr. 1, ian. 1/14, nr. 10 14/21 ian.
35. *Une prononciation bulgare. Recherches de phonétique expérimentale. Avec 22 fig. dans le texte*. Cluj, 1921, 34 p. (Lucrări de fonetică. Publicațiunile Laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj nr. 1).
36. *Fiziologia vocalelor românești ă și î. Cu 14 figuri în text*, Cluj, 1921, 43 p. (Lucrări de fonetică. Publicațiunile Laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj, nr. 2). Vezi asupra ei nota lui Mario Roques din „Romania”, 1922, p. 627.
37. *Adam Müller Guttenbrunn* (scriitor șvab), „Flacăra”, București, 1922, nr. 1, decembrie, p. 13–14.
38. *Der heutige Stand der Slavistik in Rumänien*, „Zpravy”, 1922, p. 185–186.
39. *Ortoepia și fonetica*, Cluj, 1923, 71 p. (Lucrări de fonetică. Publicațiunile Laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj, nr. 3). Vezi asupra ei nota lui Mario Roques din „Romania”, 1924, p. 629.
40. *Alexandru Petöfi*. București, 1923, 27 p.
41. „*Tragedia omului*” de Emeric Madács, „Flacăra”, București, 1923, nr. 7, martie 9, p. 133–134.
42. *Problema școlilor minoritate din Ardeal și Bănăt*, Cluj, 1925, 72 p.
43. *Cuvîntare asupra legii învățămintului particular ținută în ședința Adunării Deputaților la 16 dec. 1925*, 30 p.
44. *Fonetica experimentală și aplicarea ei la studiul limbilor*. Extras din „I-ul Congres al filologilor români”, București, 1926, 15 p.
45. *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*. Cluj, 1926, 33 p. (Lucrări de fonetică. Publicațiunile Laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj, nr. 4).
46. *Vocalele românești ă și î*. Cu 21 fig. în text. Cluj, 1927, 58 p. (Lucrări de fonetică. Publicațiunile Laboratorului de fonetică experimentală ale Universității din Cluj, nr. 5).
47. *Einige Bemerkungen über die serb-rumänischen Lehnwörter*, „Slavia”, Praha, 1928, nr. 1, p. 15–21.
48. *Kosopolje. Cicul cîntecelor sîrbești referitoare la bătălia de la Cîmpul Mierlei*, „Semenicul”, 1928, nr. 9, sept. 15, p. 16–24.
49. *Nuove postille al dizionario delle colonie rumene d'Istria*, Torino 6 p. (Estratto degli „Studi di filologia romanza”, vol. IX, fasc. 26).

ÎN LEGĂTURĂ CU PENETRABILITATEA SISTEMELOR LINGVISTICE

DE

I. PĂTRUȚ

Academicianului AL. GRAUR
la a 70-a aniversare

1. În cadrul acestei probleme complexe și mult dezbătute, în trecut și astăzi, ne vom limita la o discuție asupra afixelor și desinențelor. Vom avea în vedere în primul rând afixe și desinențe românești, însă concluziile noastre sînt valabile, credem, și pentru alte limbi.

2. Este obișnuită afirmația că unele afixe sau chiar desinențe sînt de origine străină, „împrumutate” dintr-o limbă sau alta. Exemplele abundă și în lucrările noi, dar și în cele mai vechi, de largă circulație. Astfel: prefixul *arhi-*: „de origine greacă”¹; *ne-*, *răs-*, *pre-* „din vechea slavă”²; *ză-* „de origine slavă”³; *do-* „de origine slavă”⁴; „originea rusească a sufixului românesc *-icesc*”⁵; *-eală*: „Toți lingviștii care au studiat această problemă au arătat că sufixul *-eală* este de origine slavă”⁶; „*-ean* < v.sl. *-ѣнинъ*, *-ѣнинъ*, pl. *-ѣне*, *-ѣне*”⁷; „sufixul *-ache* a pătruns în română din neogreacă”⁸; „sufixul *-ant/-ent* al adjectivelor și substantivelor din limba română a fost împrumutat masiv în sec. al XIX-lea din franceză (*-ant/-ent*), italiană (*-ante/-ente*) și germană (*-ant/-ent*)”⁹; „sufixul *-erie* este, în esență, de origine franceză”¹⁰; „sufixul neologic *-iv* < fr.

¹ Rodica Ocheșeanu, *Prefixele superlative în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* [abreviat: SMFC], I, 1959, p. 29.

² I. Rizescu, *Prefixe neproductive și puțin productive*, în SMFC, III, 1962, p. 3.

³ Id., *Prefixele regionale dacoromânești ză-, do-*, în SMFC, IV, 1967, p. 31.

⁴ Id., *ibid.*, p. 33.

⁵ Fulvia Ciobanu, *Sufixul adjectival -icesc*, în SMFC, I, 1959, p. 103.

⁶ Elena Ciobanu, *Sufixul -eală*, în SMFC, II, 1960, p. 129.

⁷ Magdalena Popescu, *Nume de locuitori derivate de la teme străine*, în SMFC, II, 1960, p. 216.

⁸ Zizi Ștefănescu-Goangă, *Sufixul -ache*, în SMFC, III, 1962, p. 119.

⁹ Georgeta Ciompec, *Variantele sufixelor -ant/-ent, -anță/-ență din limba română*, în SMFC, III, 1962, p. 129.

¹⁰ C. Dominte, *Sufixul -erie în limba română*, în SMFC, IV, 1967, p. 69.

-if, it. -ivo, lat. -ivus, rus. -iv, germ. -iv, engl. -ive"¹¹; „O. Densusianu și K. Schuffert prezintă sufixul [-ui] ca fiind de origine slavă"¹² etc.

G. Pascu, în cunoscuta sa lucrare¹³, împarte sufixele românești după „origine”: „de origine latino-balcanică”¹⁴, „de origine slavă”¹⁵, aparte „de origine bulgară”¹⁶, „de origine albaneză”¹⁷, „de origine neogreacă”¹⁸, „de origine turcă”¹⁹, „de origine maghiară”²⁰.

Și O. Densusianu susține originea străină a multora dintre afixele românești: „plusieurs préfixes que le roumain doit au slave”²¹ (*ne-*, *rază-*, *prea-*, acesta fiind rezultat din lat. *per*, *prae* și v.bg. *prě-*²²); sufixe „slave” introduse în română²³ (*ac*, *că*, *aci*, *eci*, *ici*, *oci* etc.²⁴), sufixe de origine maghiară²⁵ etc.

De asemenea, acad. Al. Rosetti afirmă că „un foarte mare număr de cuvinte [românești] se formează cu prefixe sau sufixe slave”²⁶, pe care le enumeră²⁷.

3. Se aplică, uneori, și în cazul „originii” afixelor metoda „filierii”: prefixul *arhi-* „de origine greacă”, a pătruns „direct din grecește” sau „prin intermediu slav” sau „în timpurile mai noi prin cuvinte împrumutate din limba franceză”²⁸.

¹¹ Mioara Avram, *Contribuții la studierea derivării cu -iv*, în SMFC, IV, 1967, p. 87.

¹² Laura Vasiliu, *Sufixul verbal -ul și compusele lui*, în SMFC, IV, 1967, p. 114.

¹³ G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916.

¹⁴ *Ibid.*, p. 180.

¹⁵ *Ibid.*, p. 225.

¹⁶ *Ibid.*, p. 374.

¹⁷ *Ibid.*, p. 378.

¹⁸ *Ibid.*, p. 380.

¹⁹ *Ibid.*, p. 407.

²⁰ *Ibid.*, p. 413.

²¹ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 245.

²² *Ibid.*, p. 246–248.

²³ *Ibid.*, p. 249.

²⁴ *Ibid.*, p. 249–254.

²⁵ *Ibid.*, p. 371–374; cf. L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1966, p. 18–20.

²⁶ *Istoria limbii române, de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 319; urmează lista prefixelor (*ne-*, *po-*, *pre-*, *pro-* etc.) și a sufixelor (*-ac*, *-aci*, *-alnic*, *-an*, *-anie* etc.) (p. 320–326).

²⁷ Să cităm asemenea afirmații privitoare și la alte limbi: K. Mirčev susține că sufixul *-điji*, care apare în componența unor substantive din slava veche, ar fi de origine protobulgară (turcică), după cum sufixul, frecvent în bulgară, *-džija* este de origine turcă (*Istoričeska gramatika na bālgarskija ezik*, ed. a II-a, Sofia, 1963, p. 74). La fel I. Brabec, M. Hraste, S. Živković consideră că, în sîrbo-croată, sufixul *-džija* împreună cu altele sînt împrumutate din turcă (*Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, ed. a VII-a, Zagreb, 1966, p. 174).

A se vedea și alte exemple în nota 28.

²⁸ Rodica Ocheșeanu, *loc.cit.*, p. 29.

Chiar în lucrări binecunoscute se întîlnesc asemenea procedee: „le suffixe grec *-υός*, par l'intermédiaire du latin *-icus*, est devenu le français *-ique*, l'italien *-ico*, l'espagnol *-ico*, l'anglais *-ic* etc.” (L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 79); „le même suffixe latin [*-arius*] s'est également répandu en celtique et il a même pénétré, par le grec, dans une langue sémitique, le syriaque” (*ibid.*, p. 80). [Sufixul lat. *-arius*] „c'est étendu au grec, au celtique, au germanique, et par l'intermédiaire du germanique, au slave, puis, par l'intermédiaire du slave, au lituanien” (A. Meillet-A. Vaillant, *Le slave commun*, ed. a II-a, Paris, 1934, p. 372; citatul este extras din subcapitolul intitulat „Sufixe d'origine étrangère *-arji*”, p. 371). Uneori nici nu se mai precizează „filiera”: „le suffixe *-arius* a également été emprunté en slave” (L. Deroy, *op. cit.*, p. 80); este deci același sufix despre care A. Meillet-A. Vaillant afirmă că a ajuns în slavă „par l'intermédiaire du germanique” (v. mai sus).

Metoda „filierii”, inacceptabilă când este vorba de originea cuvintelor²⁹, e cu atât mai deplasată în cazul afixelor.

4. Se procedează deci la stabilirea „originii” afixelor în același fel ca la etimologia cuvintelor : îndată ce se găsește în altă limbă corespondentul formal al unui afix, acesta este declarat „împrumutat”. Procedul a devenit, am zice, tradițional.

5. S-au purtat și se continuă discuțiile asupra penetrabilității sistemului morfologic în procesul interferenței lingvistice. Raportul regretatului acad. E. Petrovici, prezentat la cel de al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor (București, 1967), cuprinde o bogată informație în această problemă, fiind examinate păreri pro și contra existenței afixelor și desinențelor împrumutate³⁰.

În raportul amintit sînt menționate și afixe și desinențe „împrumutate”³¹ (printre care și *-m*, *-ș* din meglenoromână — *aflum*, *aflîș* „aflu, afli” — și *-o* al vocativului românesc, desinențe „de origine slavă”³²). Ne întrebăm însă dacă acceptarea originii străine a acestor morfeme concordă cu afirmația, pe care o considerăm prețioasă în discuția noastră : „cuvintele împrumutate sînt acelea care vehiculează — evident atunci cînd ele sînt numeroase (...) și cînd comunitatea lingvistică care împrumută este constituită dintr-un număr considerabil de bilingvi — dintr-o limbă în alta elemente de structură, foneme, afixe, chiar desinențe morfologice”³³. Ne întrebăm deci dacă au fost împrumutate afixele (desinențele au o poziție aparte, cum se va arăta mai jos), cum sînt cele menționate în raportul acad. E. Petrovici, sau ele au fost extrase din cuvintele împrumutate și în acest caz originea lor este, evident, alta ?

De fapt nu cunoaștem mecanismul și procesul interpenetrării lingvistice, atât de complexe și de diferite, de la caz la caz. De aceea este, fără îndoială, riscant să negi total posibilitatea penetrabilității sistemului morfologic și derivațional. Nu credem însă de loc exagerată afirmația că pătrunderea morfemelor în altă limbă ar putea avea loc numai în condiții cu totul speciale, de ex. : purtătorii uneia dintre limbile în contact se găsesc într-o zdrobitoare inferioritate numerică sau social-economică etc., drept care se ajunge la un bilingvism de masă etc.³⁴. Faptul că și în cadrul unor părți de vorbire, ca pronumele și chiar prepoziția, se constată extrem de rar infiltrări din alte limbi sprijină, credem, afirmația de mai sus.

6. În unele cazuri, forma și funcțiunea afixelor, mai ales a sufixelor, ne dau indicații asupra „originii” lor.

²⁹ I. Pătruț, „*Împrumuturi prin filieră*”, în CL, X, 1965, p. 327 și urm.; Al. Graur, *Etimologie indirectă*, în CL, XIII, 1968, p. 305 și urm.

³⁰ E. Petrovici, *Interpénétration des systèmes linguistiques*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, I, București, 1969, p. 37 și urm.

³¹ *Ibid.*, p. 46 și urm.

³² *Ibid.*, p. 46, 47.

³³ *Ibid.*, p. 50.

L. Deroy este de părere că morfemele se împrumută mult mai greu decît cuvintele, dar aduce numeroase exemple de prefixe, sufixe și desinențe „împrumutate” (unele citate de noi, mai sus).

³⁴ Un asemenea caz, aparte, este cel al limbii aleutine din insula Mednyj, care a împrumutat, printre altele, din limba rusă desinențe, ce apar în întreaga paradigmă a verbului (G. A. Menovšikov, *K voprosu o pronikaemosti grammatičeskogo stroja jazyka*, în „*Voprosy jazykoznanija*”, XIII, 1964, 5, p. 102 și urm.

Printre sufixele de origine slavă O. Densusianu îl consideră și pe *-uire*³⁶, care figurează la acad. Al. Rosetti sub forma *-u-*³⁶. De fapt, sufixul este *-ui-*³⁷, extras din verbele de proveniență slavă, ca *lecui (esc)*, *jălui (esc)* (v.bg. *lěkujo*, *žalujō*, ind. prez.), raportate la *leac*, *jale*. În slavă sufixul este (în tema infinitivului) *-ov-* (*lěkovati*) / *-u-*³⁸ (în tema prezentului); grupul *-u + j-* (*j* fiind element tematic) apare numai în formele bazate pe tema prezentului, din care au fost împrumutate în română verbele respective (mai probabil din forma prezentului indicativ)³⁹. O altă deosebire esențială: sufixul slav este gramatical, cel românesc este lexical (cf. *făpt-u-i, păcăt-u-i*) și, bineînțeles, apare în întreaga paradigmă a verbului (cf. *făptuiesc, făptuiam, făptuiii = făptuii* etc.).

Rom. *-nic* corespunde sufixului slav *-inik-* (< *-in-* + *ik-*). Pe cînd însă în slavă el apare numai în substantive (derivate, de fapt, cu *-ik-* de la temele adjectivelor formate cu *-in-*: cf. bg. *ljubovnik, prazdnik* > rom. *ibovnic, praznic*; sl. v. *dostožinikū*: rom. *destoinic*), în română *-nic* este sufix aproape exclusiv adjectival (*amarnic, casnic, zilnic*).

Sufixul *-șug* (*prieteșug* < *prietenșug*), desprins din cuvinte de origine maghiară, ca *bete(g)șug, mește(r)șug* — raportate la *beteag, mester* — este diferit ca aspect fonetic de corespondentul său maghiar *-ség* (cf. *betegség, mesterség*).

Din împrumuturi de proveniență turcească, ca *geamgiu* (< tc. *camci*), *palavragiu* (< tc. *palavraci*), raportate la *geam, palavra*, a fost extras sufixul *-giu-* sau *-agi-* (cf. *duelgiu, pomanagiu*), diferit ca formă de cel turcesc⁴⁰.

Aceste exemple — al căror număr poate fi înmulțit — dovedesc că asemenea sufixe sînt extrase din forme românești. În acest caz mai pot fi numite sufixe „împrumutate” sau chiar „străine”? Evident că nu.

7. Știut fiind că toate cuvintele împrumutate se încadrează în sistemul morfologic, mai exact morfonologic, al limbii care primește, împrumutarea desinențelor se exclude, căci nu se împrumută cuvinte, ci teme, desinențele fiind ale limbii care primește: din slavă a intrat în română tema *bab-* căreia i s-au adăugat desinențele românești *-ă, -e* (*bab-ă, bab-e*). Care este, în acest caz, situația desinențelor amintite înainte *-o, la* vocativ, și *m, -ș, la* indicativ prezent, în dialectul meglenoromân?

Am acceptat și noi originea slavă a lui *-o*⁴¹; ulterior am recurs la o altă explicație: din forme ca *babo, nevasto*, împrumutate din bulgară, raportate la nominativul *babă, nevastă*, vorbitorii limbii române au extras desinența *-o* și au creat apoi forme similare, ca *fato, cuscro*, spre a diferenția, și la feminin, nominativul-acuzativul de vocativ, după modelul

³⁶ Op. cit., I, p. 254.

³⁷ Op. cit., p. 325.

³⁸ Cf. E. Petrovici, Sufixul *-ui-* al verbelor de origine maghiară, în „Dacoromania”, XI, 1948, p. 188; I. Pătruț, Despre structura și clasificarea verbelor românești. (În legătură cu lucrările pentru traducerea automată), în CL, VI, 1961, p. 424, nota.

³⁹ *-ov-* < **ou-*, care înainte de consoane s-a monoftongat în *-u-* în procesul de deschidere a silabelor.

⁴⁰ A. Lombard, *Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 871; I. Pătruț, Despre structura morfologică a verbelor românești de origine slavă, în CL, VIII, 1963, p. 232—234.

⁴¹ În bulgară și sîrbo-croată sufixul corespunzător (v. mai sus) are forma *-džij-*.

⁴² I. Pătruț, Considerații în legătură cu vocativul românesc în *-o*, în „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 87.

masculinelor (*văr — vere, cuscru — cuscre*)⁴². Explicația aceasta ni se pare mai acceptabilă decât cealaltă, dată fiind, în raport cu alte cazuri, poziția aparte a vocativului, dar totuși -o este desinență. De aceea considerăm că e mai potrivită o altă formulare: în condițiile bilingvismului, după modelul formelor bulgărești *baba — babo, nevjasta — nevjasto*, au apărut vocativele *fato, cuscro*, raportate la nom. *fată, cuscră*. Ar fi vorba deci de un fel de calchiere a formei⁴³. În același fel, credem, trebuie explicate și finalele -m și -š din conjugarea meglenoromână, la cîteva verbe (*aflum* sau *aflăm, aflîș, aflăș*⁴⁴, dar și *aflu, afli*), mai ales că verbele de origine bulgară, după modelul cărora au fost create asemenea forme, sînt foarte numeroase⁴⁵.

8. Este necesară precizarea atît de riguroasă a „originii” afixelor și a desinențelor? Fără îndoială că da, mai ales că „originea” afixelor și a desinențelor are și implicații dintre cele mai importante.

O. Densusianu, după constatarea că acțiunea graiurilor slave în fonetica românească a fost redusă, afirmă că influența slavă asupra limbii române este mai vizibilă în morfologie⁴⁶. Pe ce se bazează această neașteptată constatare?

Eliminînd adverbele de origine slavă, care nu își au locul în paragraful consacrat influenței slave în morfologie⁴⁷, precum și numeralul *sută* (pe care nu-l credem luat din slavă⁴⁸), și lăsînd la o parte cîteva verbe a căror formă reflexivă ar fi modelată după slavă, afirmația lui O. Densusianu se sprijină:

Pe desinența -o a vocativului (despre care a fost vorba mai sus); crede, totodată, că în -e a aceluiași caz, la masculine, s-au suprapus desinențele latină și slavă — părere neîntemeiată, după cum am arătat cu altă ocazie⁴⁹; acceptă, cu multă ușurință, explicația vocativului de tipul *omule*, format cu un „sufix” hipocoristic -le de proveniență bulgară⁵⁰ împotriva părerii, juste, conform căreia în asemenea vocative desinența -e (aceeași ca în *bărbat-e*) s-a adăugat la forma articulată a substantivului (*omul-e*)⁵¹. Influența slavă, continuă O. Densusianu, se constată mai ales în derivație, date fiind prefixele pe care româna le datorește slavei⁵² și numărul, mai mare, de „sufixe slave introduse în română”⁵³.

⁴² Id., în *Actes du Xe Congrès...*, cit., p. 61.

⁴³ Explicația ar fi în concordanță cu afirmația acad. E. Petrovici: „L'interpénétration des différents systèmes grammaticaux (morpho-syntaxiques) se fait plutôt par une sorte de calque de la forme, du modèle étrangers et moins par l'emprunt de la substance, des morphèmes grammaticaux eux-mêmes” (*Actes du Xe Congrès...*, cit., p. 47).

⁴⁴ Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, București, 1925, p. 158—159.

⁴⁵ Th. Capidan afirmă că în acest dialect au mai rămas numai cca 222 de verbe de origine latină (*ibid.*, p. 156).

⁴⁶ *Op. cit.*, I, p. 244: „L'influence du slave sur le roumain est plus visible dans la morphologie”.

⁴⁷ Te poți întreba, pe drept cuvînt, de ce nu au fost înșirate aici, în acest paragraf, și toate substantivele și verbele românești de proveniență slavă.

⁴⁸ I. Pătruț, *Originea rom. sută*, în CL, XIII, 1968, p. 87 și urm.

⁴⁹ I. Pătruț, *Art. cit.*, în „Romanoslavica”, X, 1963, p. 52.

⁵⁰ Aduce ca exemplu bg. *libe-libele* „iubitul meu” (*op. cit.*, I, p. 244). Prof. K. Kuev (Sofia) mă informează că mai cunoaște un singur caz de acest fel: *majno* (f.)-voc. *majnole*, dar și unul și altul apar numai în folclor. E vorba deci de forme cu totul izolate, care, evident, n-au putut transmite o desinență limbii române.

⁵¹ Cf. O. Densusianu, *op. cit.*, I, p. 244.

⁵² *Ibid.*, p. 245—249.

⁵³ *Ibid.*, p. 249: „Bien plus nombreux sont les suffixes slaves introduits en roumain”.

Acad. Al. Rosetti analizează prefixele și sufixele pe care, cum am văzut mai sus, le numește „slave” în subcapitolul *Derivația*, din partea istoriei limbii române consacrată influenței slave meridionale ⁵⁴.

Deci nu este vorba numai de o formulare, să zicem, incompletă („sufixe slave, maghiare...” sau „de origine slavă, maghiară...”, în loc de „sufixe românești”), ci de o concepție, conform căreia în limba română (și, după cum reiese din citatele anterioare, și în alte limbi) există un număr de elemente de structură (afixe și chiar desinențe) „străine” sau „împrumutate”. Altfel spus — limitându-ne la limba română și luând ca exemplu numai afixele —, rezultă din discuția purtată aici că trebuie respinse două dintre cele trei „interpretări” posibile: a) afixele declarate „străine” („slave, maghiare” etc.); dacă sint „străine” („slave, „maghiare” etc.), ele nici nu își găsesc locul în cadrul limbii române, fiind utilizate, bineînțeles, numai de purtătorii limbii respective; b) nu acceptăm nici interpretarea că ar fi afixe (sufixe, prefixe) „împrumutate”, întrucît, după cum am încercat să dovedim, asemenea elemente de structură se împrumută numai în situații cu totul speciale; am putea spune că afixele (și cu atît mai mult desinențele) împrumutate constituie excepții.

Sustinem, prin urmare, că prefixele, sufixele și desinențele la care ne-am referit trebuie înlăturate nu numai din paragrafele consacrate influențelor străine în morfologia și derivația românească, ci și din capitolele influenței slave, maghiare etc. asupra limbii române, dat fiind că ele nu sînt nici „de origine slavă, maghiară” etc. și cu atît mai puțin „slave, maghiare” etc., ci *românești*, fiind extrase din cuvinte *românești*, împrumutate din limba bulgară, maghiară etc.

9. Originea afixelor determină și originea derivatelor, căci, așa cum s-a subliniat, afixele numite „slave”, „maghiare” etc. nu pot fi minuite decît de slavi, maghiari ș.a.m.d. Ar rezulta deci că, într-o statistică a cuvintelor după originea lor, toate derivatele cu asemenea sufixe — ca să ne referim numai la ele — nu pot fi considerate de „origine” românească ⁵⁵.

Din lucrările acad. E. Petrovici reiese limpede necesitatea unei juste orientări în derivație, date fiind concluziile greșite care pot rezulta în privința „originii” toponimelor ⁵⁶.

10. În încheiere subliniem și de astă dată ⁵⁷ necesitatea analizei morfologice precise, pentru justa determinare a formei afixelor și desinențelor ⁵⁸. S-a arătat că și în lucrările unor mari lingviști forma sufixelor este

⁵⁴ *Op. cit.*, p. 319 și urm.

⁵⁵ Am arătat la ce concluzii greșite a ajuns A. Škaljić, considerînd sufixe strbești ca fiind de altă origine (CL, XII, 1967, p. 337 și urm.).

⁵⁶ Acad. E. Petrovici, *Rumyny kak sozdateli „slavjanskix” toponimov*, în „Romanoslavica”, XVI, 1968, p. 5 și urm.

Constatăm însă că și în acest studiu, remarcabil de altfel, s-a stracurat o inexactitate, vorbindu-se de „sufixe românești de origine slavă” (*ibid.*, p. 7; astfel: -iță, -eni, -iște, -aș, -iș, p. 13; -ef, p. 14).

⁵⁷ A se vedea I. Pătruț, *Contribuții la studiul structurii morfologice a limbii române*, în CL, X, 1965, p. 29 și urm.

⁵⁸ L. Deroy vorbește (a se vedea nota 28) de sufixul grec -τικός, lat. -icus, fr. -ique, it. -ico, sp. -ico etc. În realitate, în toate aceste limbi sufixul este -ik-, ceea ce urmează sînt morfeme gramaticale ale limbilor respective.

inexactă : O. Densusianu am văzut că vorbește de un sufix *-uire* (care însă se analizează astfel : *uȝ-i-re* [sau, cînd infinitivul lung e substantivat : *-r-e* : cf. *cîntar-e*]), iar acad. Al. Rosetti și alții de sufixul *-u*.⁵⁹

La fel de necesară în problema la care ne referim este „originea” derivatelor, adică precizarea că un cuvînt este derivat sau împrumutat, căci, nu o dată, sînt căutate și găsite afixe „împrumutate” în cuvinte care, de fapt, s-au format în altă limbă decît în cea pe care o analizăm.

Iunie 1970

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

⁵⁹ Nu insistăm aici mai mult asupra felului în care sînt analizate, în cele mai multe lucrări, derivatele românești. Aducem însă un singur exemplu : titlul articolului *Sufixul -ură* (*-atură, -ătură, -etură, -ltură, -sură, -tură*) de Luiza Seche, în SMFC, III, 1962, p. 87.

RELAȚIA DINTRE COMPONENTUL SINTACTIC ȘI CEL SEMANTIC ÎN GRAMATICA GENERATIVĂ TRANSFORMAȚIONALĂ (Un procedeu formal de definire)*

DE

PAUL SCHVEIGER și JACOB MATHÉ

I

Pentru înțelegerea esenței teoriei lingvistice generative transformaționale este necesară schițarea relației dintre competența (engl. competence) și funcționarea (engl. performance) lingvistică. Competența se referă la capacitatea de a folosi în mod creator elementele limbii materne, adică aplicarea recursivă a unei mulțimi finite de reguli la elementele vocabularului terminal (V_T) al limbii. Cu alte cuvinte, caracterul recursiv al regulilor este acela care face posibilă generarea unei infinități de propoziții corecte și numai a celor corecte. În acest sens, competența lingvistică este comparabilă cu noțiunea humboldtiană de *energeia*. Ideea competenței lingvistice este fundamentată și de datele oferite de psiholingvistică și alte științe limitrofe științei limbii. N. Chomsky stabilește o relație de egalitate între teoria competenței lingvistice și teoria gramaticală; ea este aceea care descrie și explică statutul și natura competenței lingvistice. Reluînd ideile lingvistice raționaliste, se poate arăta, cu Noam Chomsky,

* Simbolurile utilizate :

ATR — atribut

CCl. — complement circumstanțial de loc

CCM — complement circumstanțial de mod

CCT — complement circumstanțial de timp

CCX — complement circumstanțial oarecare

OBDIR — obiect direct

OBIND — obiect indirect

OBX — obiect oarecare

PRED — predicat

SUB — subiect

T_{PAS} — transformare de pasivizare

că competența lingvistică este mai mult sau mai puțin o categorie universală, comună sistemelor semiotice realizate în limbi naturale.¹

În opoziție *dialectică* cu categoria de competență se află categoria de funcționare a limbii. Funcționarea se bazează pe actualizarea concretă, în anumite situații contextuale și extralingvistice, a unor reguli sau blocuri de reguli ale competenței; funcționarea este modul de existență al competenței. În opoziție cu competența lingvistică — categorie semiotică quasiuniversală — funcționarea se referă doar la o anumită limbă naturală: limba maternă, limba mediului ambiant etc.

Pe drept cuvânt, N. Chomsky a arătat că opoziția *competență — funcționare* nu poate fi redusă la dicotomia saussureiană *langue — parole*: la Saussure *langue* este un inventar static al elementelor, iar *parole* este domeniul de construire al propozițiilor. Deosebirea este evidentă — caracterul static al lui *langue* îi corespunde caracterul dinamic al competenței, de unde, în mod implicit, reiese și deosebirea dintre *parole* și funcționare².

După cum se știe, limba în sine nu poate fi studiată direct, nemijlocit, pentru că ea nu poate fi sesizată nici cu ajutorul vreunui din organele de simț, nici cu totalitatea lor. Studiarea limbii se face pe calea modelării prin intermediul datelor furnizate de funcționarea sa. Ceea ce se poate sesiza nemijlocit este doar structura de suprafață a propozițiilor, organizate în unități supraordonate referențial sau nu: alineate, texte etc. Structura de suprafață a propoziției reprezintă în acest sens modul de existență al funcționării. Fiecare structură de suprafață de propoziție este fundamentată de una sau mai multe structuri de adîncime (Noam Chomsky citează binecunoscutul exemplu din gramatica rațională

(1) *Le Dieu invisible a créé le monde visible*

care are la baza sa următoarele secvențe nucleu

(2 a) *Le Dieu est invisible*

(2 b) *Le monde est visible*

(2 c) *Le Dieu a créé le monde*

Structura de adîncime este, de fapt, o schemă abstractă — probabil universală — determinată de competența lingvistică a vorbitorului³. Într-un anumit sens structura de adîncime reprezintă interacțiunea regulilor logice și semantice care determină natura sa. Ni se pare probabil că la acest nivel se aplică criteriul

(3) **Adevărat — Fals**

al logicii formale, dar nu ni se pare probabil că o logică bivalentă ar putea soluționa întreaga complexitate a relațiilor ce se stabilesc la acest nivel.

Legătura dintre structura de adîncime și structura de suprafață a propozițiilor se realizează prin intermediul operațiilor complexe, numite

¹ V. Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, M.I.T. Press, 1965; idem, *Cartesian Linguistics*, Harper and Row, 1966; idem, *The Logical Basis of Linguistic Theory*, în *Ninth International Congress of Linguists*, Mouton, 1964.

² Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1931; v. și Chomsky, Noam, *Current Issues in Linguistic Theory*, Mouton, 1964.

³ Chomsky, Noam, *Cartesian Linguistics*, Harper and Row, 1966, p. 31—52.

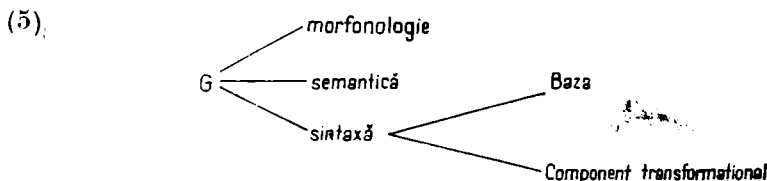
transformații. Transformațiile se aplică la lanțurile structurii de adîncime (compuse din obiecte abstracte numite pro-forme), din care se realizează secvențele structurii de suprafață.

Structura de suprafață este interpretată de componentul morfonologic al gramaticii, iar structura de adîncime este interpretată de componentul semantic. În acord cu majoritatea criticilor contemporani vom arăta că reducerea componentului semantic la un rol pur interpretativ ni se pare neadecvată și nejustificată. Componentul semantic nu poate fi despărțit de cel sintactic, pentru că orice propoziție este rezultatul strînsei lor interacțiuni în procesul generativ⁴. Capacitatea generativă puternică a unei gramatici (generarea alături de secvențele terminale ale limbii, a descrierilor lor structurale) nu poate fi concepută decît pe baza funcționării simultane și conexe a celor doi componenți. Acest lucru reiese cu deosebită pregnanță din descrierea pe care o dă N. Chomsky funcționării Lexiconului. Unitatea lexicală (U.l.) — element de bază al Lexiconului — este determinată ca un triplet

$$(4) \quad < P, G, \mu >$$

în care ultimele două simboluri — matricea sintactică și semantică — sînt determinante.

Vom schița pe scurt schema unei gramatici transformaționale:

Unele amănunte le vom trata în cele ce urmează.

II

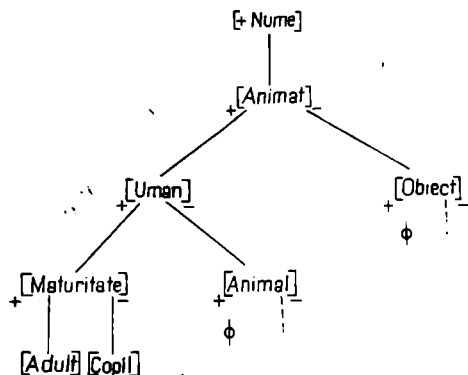
După cum reiese și din schema (4), un rol deosebit de important revine, în activitatea sistemului gramatical, componentului Bazei. Ea este formată dintr-un subcomponent categorial, care cuprinde mulțimea ordonată a regulilor de transcriere ce se aplică la simbolurile complexe (elemente ale vocabularului preterminal) și din Lexicon. Lexiconul în concepția lui N. Chomsky cuprinde mulțimea neordonată a U.l.⁵ Pe baza cercetărilor mai recente, credem necesar să arătăm că și în Lexicon se poate introduce o anumită ordonare; ne gândim la faptul că tripletul $< P, G, \mu >$ este — cu excepția matricii fonologice — interpretabil în termenii: *a.* unei mărci sintactice, *b.* unei mărci semantice și *c.* a unei distinctor.

⁴ Fillmore, Charles J., *Types of Lexical Information*, mss.

⁵ Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, M.I.T. Press, 1965; Szépe György, *A szótár a generatív nyelvelírásban*, în *Alltános Nyelvészeti Tanulmányok*, Budapest, IV, 1966, p. 167—189.

S-a demonstrat că mărcile sintactice și semantice, care pot fi formalizate, se pot ordona ierarhic :

(6)

Ierarhia, după cum s-a văzut din schemă, se manifestă de sus în jos.

U.I., care constituie elementele Lexiconului, sînt determinate de regulile subcomponentului categorial, în sensul că transcrierea simbolurilor se face pe baza regulilor de subcategorisire (renunțăm și noi la deosebirea regulilor de subcategorisire în mai multe tipuri, pentru că sîntem de acord cu U. Weinreich, care scrie că „One of the sources of difficulty of KF, it seems, was its assumption that semantics begins where syntax ends”)⁶.

În cele ce urmează ne vom ocupa de

(7)

$$\{U.I.\} - \{P\}$$

Pentru a putea defini în mod adecvat regulile sintactice, și pe această cale matricea determinată de aplicarea regulilor sintactice, vom arăta că sistemul formal al sintaxei (Σ) este un limbaj — în sensul de colecție de secvențe finite într-un alfabet finit (Δ), secvențele nefiind dotate cu semnificații —

(8)

$$\Sigma^* = \{L^* | \# S_A \# \}$$

unde L — limbajul, iar S — propoziția ca secvență. În acest mod regulile sintactice (și în consecință matricea sintactică a U.I.) vor cuprinde și aspecte contextuale: regimul verbal și postverbal etc. Regimul contextual, definit sintactic, va preciza: a. categoriile contextuale obligatorii (la dreapta sau la stînga cuvîntului pivot (X_i)), b. categoriile contextuale facultative (la dreapta și la stînga cuvîntului pivot). Categoriile contextuale facultative se pot interpreta în următoarele sensuri: a. apariție facultativă a contextului, b. posibilitatea de înlocuire sinonimică sau quasisinonimică a contextului. Importanța caracterului contextual al elementelor de matrice sintactică a U.I. derivă și din așa-numita dimensiune sintactică a semnului, adică din capacitatea corelativă specifică a acestuia.

⁶ Weinreich, Uriel, *Explorations in Semantic Theory*, in *Current Trends in Linguistics* (Ed. Sebeok, Th. A.), vol. III, Mouton, 1966.

Matricea sintactică (mulțimea de trăsături sintactice distinctive) este determinată de aplicarea la un simbol al V_T a regulilor de subcategorisire. Matricea sintactică a U.I. va cuprinde notarea prezenței sau absenței următoarelor trăsături distinctive:

(9 a) nume	(j) masculin
(b) adjectiv-adverb	(k) feminin
(c) verb	(l) neutru
(d) pronume	(m) tranzitivitate obligatorie
(e) numeral	(n) tranzitivitate non-obligatorie
(f) prepoziție	(o) non-tranzitivitate
(g) conjuncție	(p) mod
(h) referent	(q) timp
(i) non-referent	etc.

În cazul trăsăturilor (9 a—g), semnul $[+]$ în dreptul unei trăsături implică semnul $[-]$ în dreptul celorlalte șase trăsături (aceasta nu exclude cazul omonimelor de tipul rus. *peč'* $[+nume]$ și $[+verb]$ etc.). Trăsăturile (9 h-i) și (9 m-o) au un statut special, în sensul că antinomia dintre (9 h-i) și opoziția treptată din (9 m-o) cere o rezolvare care să depășească posibilitățile unei logici bivalente. În altă ordine de idei este necesar să precizăm că trăsătura $[+verb]$ implică în mod automat trăsătura ($\emptyset$) pentru (9 j-l).

Lista trăsăturilor enumerate mai sus nu este exhaustivă, ea poate fi comparată și completată cu elementele limbii semantice a lui Melčuk și Žolkovskij: *Labor*, *Caus*, *Liqu*, *Oper*₁, *Oper*₂, *Func*₁, *Func*₂ și *Magn*⁷, sau cu alte criterii cum ar fi: *mulțime*, *punct*, *timp*, *acțiune*, *parte* — *întreg*, *subiect* — *obiect*, *a cauza* — *a poseda*, *a ști*, *a înceta* — *a începe*⁸ etc. Evident, multe din aceste trăsături sînt mai strîns legate de matricea semantică decît de cea sintactică.

Regulile sintactice și trăsăturile matricii sintactice sînt într-o strînsă legătură funcțională; primele introduc dinamismul acolo unde ultimele reprezintă statica. Această relație poate fi studiată într-un arbore derivațional, în care regulile sintactice funcționează ca instrucțiuni de rescriere ale unui simbol inițial în diverse simboluri ale V_N (vocabularul preterminal), apoi prin aplicarea lor la simbolurile preterminale ale V_N se obține matricea trăsăturilor sintactice distinctive ale U.I. În măsura în care R_{stat} determină elementele M_{stat} , și acestea din urmă sînt determinante pentru primele. De aci reiese strînsa legătură dintre Lexicon și subcomponentul categorial al Bazei.

Din opoziția *structură de adîncime* — *structură de suprafață* rezultă deosebirea dintre regulile primei și ale secunde. Rezultatul funcționării regulilor structurii de adîncime este supus operației de transformare, după care se aplică regulile structurii de suprafață. Regulile sintactice ale structurii de adîncime, care se aplică la pro-formele elementelor din structura de adîncime (notate de U. Weinreich: Δ), sînt niște operații abstracte ale unei logici polivalente și a unei semantici presupozitionale. Mai puțin

⁷ Žolkovskij, A. K., Melčuk, I. A., *O vozmožnom metode i instrumentax semantičeskogo sinteza*, în „Naučno-Tekničeskaja Informacija”, 1965, 6.

⁸ Apresjan, Ju. D., *Eksperimentalnoje issledovanije semantiki russkogo glagola*, Moskva, 1967, p. 9 și urm.

abstractă este matricea trăsăturilor sintactice distinctive, pentru că criteriile sale enumerate incomplet la (9) reprezintă o treaptă intermediară între abstractul lingvistic și „concretul” fizic.

III

Componentul semantic al gramaticii poate fi determinat de dimensiunea semantică a semnului, adică de funcția sa indicatoare. Pentru noi însă, semnul nu se reduce la diferitele unități lexicale, ci el cuprinde în mod organic și relațiile dintre unitățile lexicale — membre ale unei propoziții; aceasta este dată de dimensiunea sintactică a semnului și am studiat-o mai sus. Componentul semantic al unei gramatici generative joacă un rol important în funcționarea structurii de adâncime, deci — după cum am mai arătat-o — nu se rezumă la interpretarea datelor structurii de adâncime.

Componentul semantic cuprinde regulile care reunesc obiectele realității fizice și spirituale cu numele lor într-un sistem semiotic dat, un sistem al stimulilor locuționali⁹ (pe care nu îl interpretăm în mod behavioristic). Aceste două sisteme se manifestă la nivelul sintactic în mod amalgamat, în sensul că este greu de trasat limita dintre ele. La nivelul U.1. se manifestă pregnant doar sistemul denominativ; aceasta reiese mai bine din sistemul implicațiilor semantice ale U.1.:

$$(10\ a) \quad \forall x (Bx \supset \neg Mx)$$

$$(10\ b) \quad \forall x (Cx \supset Nx)$$

aplicate la engl. *bachelor* (10 a) și rom. *corb* (10 b), unde B = *bachelor* (necăsătorit), M = *married* (căsătorit), respectiv C = *corb* și N = *negru*. Complexitatea relațiilor din componentul semantic este determinată de existența paralelă a implicațiilor semantico-sintactice:

$$(11) \quad VP \rightarrow V \neg NP$$

dacă și numai dacă

$$(12) \quad VP \rightarrow V + [_ NP]$$

Vom reveni asupra acestei probleme în considerațiile noastre cu privire la regulim verbal.

Regulile semantice care determină matricea respectivă a U.1. pot fi considerate ca reguli de subcategorisire:

(13 a)	entitate	(j)	uman
(b)	numerabil	(k)	animal
(c)	material	(l)	funcțiune
(d)	abstract	(m)	acțiune
(e)	concret	(n)	stare
(f)	propriu	(o)	calitate
(g)	comun	(p)	temporalitate
(h)	ființă	(r)	spațialitate
(i)	obiect	(s)	modalitate
			etc

⁹ Fillmore, Charles J., *op. cit.*

și reguli selecționale de tipul : $\pm [_X]$, $\pm [Y_]$, unde X și Y pot fi rescriși în categoriile gramaticale ale U.l. (vezi și (11)). Regulile selecționale, deși strîns legate de matricea sintactică a U.l., sînt condiționate de matricea semantică; aceasta înseamnă că legătura dintre matricea semantică a unei U.l. și matricea semantică a altei U.l. se realizează prin intermediul unei relații sintactice

$$(14) \quad \{M_{sem}(U.l._1)\} \longleftrightarrow R_{sint} \longleftrightarrow \{M_{sem}(U.l._2)\}$$

În strînsă legătură cu studiul semantic al propoziției și al unităților supraordonate este problema referențialilor. Referențialul este o categorie deictică care se inserează în structura de suprafață a propoziției, acolo unde în structura de adîncime o pro-formă este identică sintactic și semantic cu o altă pro-formă (linear anterioară sau posterioară):

(15 a) *Citesc o carte*

(15 b) *Cartea este interesantă*

printr-o transformare de concatenare obținem secvența

(16) *Citesc o carte, care este interesantă*

Dar pe baza lui (15 a și b) se poate obține, prin faza intermediară (16), și textul

(17) *Citesc o carte. Ea este interesantă.*

În (17) *ea* este referențialul pro-formei *cartea* din (15 b).

Dată fiind natura sensului (atît gramatical, cît și „lexical”) el nu poate fi descris direct; modelarea sensului se bazează pe elemente meta-lingvistice: ne-am ocupat pînă acum de criteriile matricii semantice (și sintactice); vom considera în cele ce urmează criteriile presupozitionale și unele elemente ale limbii semantice. Ultimele, deși au origini diferite, prezintă multe trăsături comune: denumesc cu ajutorul unor U.l. transpuse în metalimbă condiții de analiză și sinteză a limbii.

Condițiile presupozitionale se referă la sistematizarea elementelor sensului (nu numai la mărcile semantice ale U.l., ci și la distinctori), punînd în relație opoziții de tipul:

(18) *a ucide — a muri*
a deschide — a închide
a lucra — a lenevi etc

În aceste opoziții (se pot considera și opoziții treptate, nu numai polare) se ia în considerare o acțiune unică:

(19) **negarea vieții**
acțiunea asupra unei uși (ferestre)
atitudinea față de muncă

cu diverse posibilități de realizare a ei: *subiect-obiect, pozitiv-negativ* etc. Credem că elaborarea acestor condiții presupozitionale poate duce la o

mai bună realizare a matricilor descrise mai sus. În măsura în care sistemul condițiilor presupozitionale va putea fi extins la substantive, adjective, adverbe, pronume, el va da rezultate convingătoare, pentru că descrierea formală a prepozițiilor și conjuncțiilor (în condiții semantico-sintactice) a dat deja unele rezultate promițătoare.

În legătură cu sistemul condițiilor presupozitionale trebuie să arătăm că ele se referă doar la grupe de U.I., că nu urmăresc, deocamdată, relațiile dintre diferitele U.I. și propoziții. Este adevărat, însă, că pornind de la analiza presupozitională a verbului — element central al propoziției — se poate concepe dezvoltarea la nivel sintactic a acestor operații.

O pornire oarecum opusă condițiilor presupozitionale prezintă teoria limbii semantice. Aci punctul inițial este, ca și în teoria transformațională, simbolul inițial, propoziția, în cadrul căreia se analizează funcția cuvântului și a grupelor de cuvinte. La baza limbii semantice stă considerarea faptului că există mari grupe de cuvinte a căror combinare duce în mod sistematic la realizarea unor funcții semantice; legătura acestor categorii se face printr-o serie de operații transformaționale — transformările individuale ale limbilor. Remarcăm că existența transformărilor negative, interogative, imperative etc. în toate limbile pare să sugereze existența acestei categorii ca universalie lingvistică. Trebuie subliniat că operația de „conjugare complexă”

$$(20) \quad T_1 \cdot T_1^{-1} = T_0$$

duce la

$$(21) \quad \text{Oper}_1 = \text{Oper}_2 = \text{Func}_1 = \text{Func}_2$$

ceea ce se realizează ca

$$(22) \quad X \text{ sprijină pe } Y$$

și

$$(23) \quad X \text{ se bucură de sprijinul lui } Y$$

în care identitatea informațională (22) = (23) este evidentă; prin aplicarea altor transformări se ajunge la același rezultat¹⁰.

IV

În analiza relației dintre componentul sintactic și semantic al unei gramatici elementul de bază este U.I. determinat ca în (4); deci determinarea se datorește tuturor componentelor gramaticii. Noi am urmărit relația dintre matricea sintactică (M_{sint}) și cea semantică (M_{sem}), în care caz este adevărată următoarea relație (produs relativ):

$$(24) \quad X \cdot R_{\text{sint}} / R_{\text{sem}} \cdot Y \longleftrightarrow (\exists Z), (X \cdot R_{\text{sint}} \cdot Z / Z \cdot R_{\text{sem}} \cdot Y)$$

dacă și numai dacă

$$(25) \quad Z = (M_{\text{sint}} \cap M_{\text{sem}}) \Rightarrow S^*$$

¹⁰ V. bibliografia de la notele 7 și 8.

unde S^* este propoziția care se bucură de proprietatea corectitudinii, X este suma elementelor de matrice sintactică, Y — suma elementelor de matrice semantică, iar Z este suma elementelor matriciale ale $U.1$ ¹¹.

După cum reiese din cele spuse mai sus, relația dintre cele două matrici (sintactică și semantică) este complexă și se caracterizează prin imposibilitatea delimitării lor riguroase; regulile de rescriere ale simbolurilor complexe, care generează diferite simboluri ale lanțului preterminal și terminal, nu disting în mod automat simbolurile semantice de cele sintactice. Această stare de lucruri duce la faptul că legătura $U.1$ în cadrul propoziției nu poate fi unilateralizată, că secvențe ale matricii sintactice se leagă de secvențe ale matricii semantice a unei alte $U.1$ și invers:

$$(26) \quad U.1^1. \{M_{sint} \sim M_{sem}\}, \quad U.1^2. \{M_{sint} \sim M_{sem}\}$$

sînt legate după cum urmează:

$$(27) \quad \begin{aligned} M_{sint}^1 &\sim M_{sem}^2 \\ M_{sem}^1 &\sim M_{sint}^2 \\ M_{sint}^1 &\sim M_{sint}^2 \\ M_{sem}^1 &\sim M_{sem}^2 \end{aligned}$$

Deși regulile sintactice au ca complement al lor în sistemul regulilor generale regulile semantice

$$(28 a) \quad C_R \ R_{sint}$$

$$(28 b) \quad C_R \ R_{sem}$$

relațiile dintre cele două mulțimi sînt definite ca un produs cartezian al lor

$$(29) \quad R = \{R_{sint} \times R_{sem}\} \neq \{R_{sem} \times R_{sint}\}$$

În acest mod se definește și întrepătrunderea acestor funcții în realizarea corectitudinii gramaticale a propoziției.

V

Vom studia în cele ce urmează realizarea concretă a relației *gramatică-semantică* în funcționarea verbului. Locul central al verbului în structura propoziției este bine cunoscut și este legat, probabil, de faptul că această parte de vorbire are sistemul gramatical (sintactic și derivațional) cel mai dezvoltat. (Poate nu este lipsit de interes să arătăm că există o relație de inversă proporționalitate între numărul substantivelor existente într-o limbă și complexitatea sistemului gramatical al verbelor din aceeași limbă: număr mare de substantive cu sistem gramatical simplu — număr mic de verbe și sistem gramatical complex)¹². Complexitatea aparatului

¹¹ Rohrer, Christian, *Relative Clauses and Relative Product*, mss.

¹² Máthé, J., Schweiger, P., *Description of the Languages for the Necessities of Translation with Electronic Computer*, în „Computational Linguistics”, Budapeșt, V, 1966, p. 122 — 127.

gramatical al verbului este legată, în mare măsură, de complexitatea conținutului noțional-informațional al lui. În cadrul verbului sînt greu de despărțit aspectele semantic (în sensul : noțional-informațional), logic și sintactic al funcționării sale; complexitatea problemei este sporită de polifuncționalitatea acestei părți de vorbire :

- (30 a) verbe de mișcare
- (30 b) verbe existențiale
- (30 c) „verba dicendi”
- (30 d) verbe modale
- (30 e) verbe auxiliare
- (30 f) verbe semiauxiliare etc.

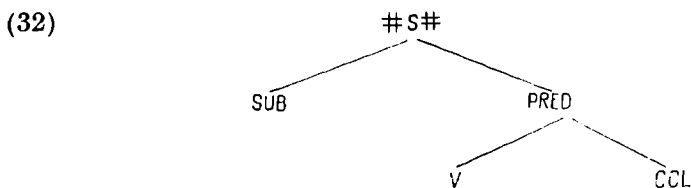
Din punctul de vedere al descrierii generative a limbii se încearcă delimitarea metodologică a componentului sintactic și semantic (și în aceasta avem o evidență a faptului că nu se poate restrînge funcția componentului semantic la interpretarea datelor furnizate de componentul sintactic). Se poate spune că verbul este o ilustrare potrivită a interacțiunii acestor categorii, conținutul semantic manifestîndu-se în categoriile sintactice și invers (cu oarecare restricții). În măsura în care tranzitivitatea, diateza (genus verbi), aspectul sînt categorii sintactice, ele reflectă existența sau inexistența unor categorii semantice (în sensul restrîns al termenului sau într-un sens mai larg : noțional-informațional).

Locul central al verbului în structura propoziției (atît în structura de suprafață, cît și, mai ales, în structura de adîncime) determină o serie de procedee de analiză (și sinteză). Deosebirea unor secvențe structural identice în structura de suprafață

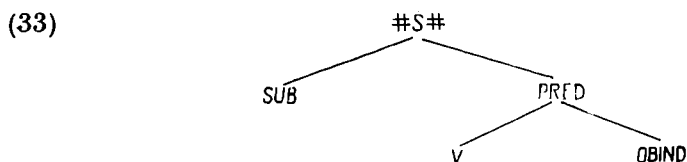
(31 a) *On șjol l'esom.*

(31 b) *On pîsal karandașom.*

se bazează pe categoriile verbului în structura de adîncime. (31 a) are în structura de adîncime următoarea descriere :

iar (31 b) :

PRED din (32) are următoarea matrice

(34) +V [+mişcare, +loc, +timp, ...], +N [+pro-instrumental, +adverbial, +loc, ...]

iar PRED din (33):

(35) +V [+acțiune, +pro-loc, +timp, $\pm$ instrumental (obiect), $\pm$ obiect, ...], +N [+instrumental, +obiect, ...]

De aci decurge incompatibilitatea verbului *pisat'* cu un determinant de tipul *lesom* ca și incompatibilitatea lui *idti* cu *karandašom* (din cele de mai sus reiese, credem noi, caracterul special al acestor matrici, incompatibilitatea referindu-se la matricile fiecărui cuvânt în parte și nu la categoriile respective; este acceptabilă și gramatical corectă o secvență ca *idti šagom*. Diferențele structurale au fost discutate mai sus).

Evident, un loc important în analiza structurilor (31 a) și (31 b) revine și substantivului — SUB al acestor secvențe.

Noțiunea de regim verbal a fost interpretată în mod variat, prin punerea pe prim plan a diverselor principii semantice și gramaticale care determină natura și funcționarea recțiunii. Acesta este, în general, un fenomen semantic care prezintă, sub forma unui caz particular, *tranzitivitatea* — *netranzitivitatea*. Cuvântul asupra căruia se exercită recțiunea poate fi OBX sau CCX realizate prin nume, adverbe etc.; prin prezența OBX sau CCX se realizează regimul (verbului sau postverbalului): sensul acestuia își primește forma sa deplină¹³.

Se poate spune că există o legătură între diferitele forme ale recțiunii și problematica relației *autosemantice* — *sinsemantică*¹⁴. Recțiunea este, după părerea noastră, o categorie sinsemantică, pentru că de realizarea sau nerealizarea recțiunii depinde sensul verbului (postverbalului). În

(36) *čitajet kn'igu*

substantivul *kn'igu* este atras de *čitajet*, sensul acestuia din urmă realizându-se în (36). (Un verb poate avea atâtea situații recționale, câte sensuri diferite are).

Tranzitivitatea (respectiv netranzitivitatea) nu este doar o categorie morfologică; pentru că în ea se exprimă capacitatea unui verb de a avea OBX sau CCX, această categorie trebuie considerată ca aparținând domeniului sintactic și semantic. În secvența

(37) *On polučil*

verbul tranzitiv cere un OBDIR și nu poate funcționa în mod absolut (nu ne referim la dialog și alte forme similare), fiind un element *sinseman-*

¹³ Isačenko, A. V., *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v сопоставленii s slovackim*, čast' II, Bratislava, 1960, p. 345—358; v. și Elekfi László, *Az igék szótári ábrázolásáról*, în *Szótár-tani tanulmányok*, Budapest, 1966, p. 183—214.

¹⁴ Gulyga, E. V., *Autosemantika i sinsemanticika kak priznaki smyslovoj struktury slova*, în „Filologičeskije Nauki”, 1967, 2, p. 62—73.

tic. Sensul verbului tranzitiv poate fi determinat doar cu ajutorul regulilor contextuale :

$$(38) \quad V \rightarrow [+V], [+_{-} (\left\{ \begin{array}{l} \text{OBX} \\ \text{CCX} \end{array} \right\} \text{CCX}) \dots]$$

ceea ce cuprinde posibilitatea recțiunii obligatorii sau facultative :

$$(39 \text{ a}) \quad \textit{citat'} \left\{ \begin{array}{l} \textit{kn'igu} \\ \emptyset \end{array} \right\}$$

$$(39 \text{ b}) \quad \textit{poluciť' otvet}$$

Am arătat că tranzitivitatea este acel caz particular al recțiunii, în care se aplică regula de rescriere :

$$(40) \quad \text{OBX} \rightarrow \text{OBDIR}$$

Este necesar să precizăm caracterul contextual al lui (40) (pe baza lui (38)). Aceasta nu înseamnă că verbul în contextul căruia se aplică regula. (40) nu ar admite în mod facultativ (sau obligatoriu) un CCX (vezi (38)). Mai mult, diferitele CCX pot fi foarte strâns legate (mai ales semantic) de verbul respectiv.

Legată de problema regimului verbal este și cea a diatezei; deși ea se manifestă în relația

$$(41) \quad \text{SUB} - \text{PRED} - \text{OBX}$$

nu se reduce la ea, pentru că în acest caz avem funcționarea următoarelor operații :

$$(42 \text{ a}) \quad \text{tranzitivitate} - \text{netranzitivitate}$$

$$(42 \text{ b}) \quad \text{personal} - \text{impersonal}$$

$$(42 \text{ c}) \quad \text{activ} - \text{pasiv}$$

Dacă (42 a) prezintă o trăsătură intrinsecă a verbului, (42 b) este o categorie a structurii de suprafață (bazată pe anumite pro-forme din structura de adincime), iar (42 c) este o operație de transformare individuală. De această transformare este legată și direcția recțiunii în (41). Inversarea acestei direcții prin aplicarea T_{PAS} (vezi (42 c)) duce la apariția invariantelor semantice :

$$(43 \text{ a}) \quad \text{SUB} \rightarrow \text{OBDIR}$$

$$(43 \text{ b}) \quad \text{OBDIR} \rightarrow \text{SUB}$$

$$(43 \text{ c}) \quad \text{PRED} \rightarrow \text{PRED}$$

cu menționarea unor restricții contextuale pentru (43 a) și (43 b), precum și a unor condiții sintactico-morfologice pentru (43 c). În limbile slave inexistența sistemului paradigmatic al pasivului duce la forme ca

$$(44 \text{ a}) \quad \textit{Čelovek čitajet kn'igu}$$

$$(44 \text{ b}) \quad \textit{Kn'iga čitajetsja čelovekom}$$

$$(44 \text{ c}) \quad \textit{Kn'iga pročitana čelovekom}$$

Relația dintre structurile active și pasive conține pe lângă invarianța semantică și anumite note distinctive. Ele se realizează mai ales în cadrul analizei sintactice care distinge în propoziție categoriile: **Thema** și **Rhema**¹⁶. Se poate spune că deosebirea de diateză, în acest caz, are un caracter preponderent stilistic și că funcția informațională a structurii se realizează tocmai în aceste trăsături stilistice. Deosebirea diatezei active și pasive a fost studiată și în opoziția semantică *agens* — *patiens*, despre care am vorbit mai sus. Opoziția semantică menționată se realizează în relația

între care locul central este ocupat de verb. Diateza activă sau pasivă a acestuia din urmă se exprimă în relațiile pe care le are cu termenii din (45) — elemente ale structurii de suprafață, legate de pro-formele structurii de adîncime, care au la bază relațiile (43 a) și (43 b). Regulile selecționale joacă un rol important în aceste operații, dar ele sînt secundare față de rezultatele transformării generalizate; în structura de suprafață regulile selecționale funcționează doar în alegerea anumitor trăsături ale U.I. concrete pe baza matricii din structura de adîncime. În structura de adîncime se dă doar relația fundamentală de predicativitate

și se dau pro-formele acestor termeni, pe baza cărora se aplică transformările de relativizare :

$$(48\text{ d}) \quad \mathbf{CCX} \rightarrow \begin{pmatrix} \mathbf{CCL} \\ \mathbf{CCT} \\ \mathbf{CCM} \\ \text{etc} \end{pmatrix}$$

¹⁶ Mathesius, Vilem, *O lak nazývavajemom aktualnom členení predložení*, in *Pražský lingvistický kruhok*, Moskva, 1967, p. 239–246; v. și Dezso László, Szépe György, *Adalékok a topic-comment problémához*, in „Nyelvtudományi Közlemények”, LXIX, 1967, p. 365–388.

Precizăm că în seria relațiilor (48) sînt compatibile dezvoltările de tipul (47 b) și (47 c). În temeiul acestor reguli simbolurile complexe (aparținînd V_N) se rescriu ca simboluri terminale (aparținînd V_T) cu matrici particulare de trăsături distinctive, care au la baza lor condițiile din structura de adîncime.

Modificarea (în urma aplicării T_{PAS}) relației (41) pe baza (43 a) și (43 b) depinde de condițiile selecționale ale structurii de suprafață și de anumite condiții referențiale :

- (49 a) *Pisatel' pišet roman*
 (49 b) *Roman pišetsja pisat'elem*
 (49 c) *Roman napisan pisat'elem*

În general, în construcțiile pasive obiectele neanimate îndeplinesc funcția de subiect în urma efectuării T_{PAS} , pentru că această modificare a direcției acțiunii verbului este justificată de relația (46) din structura de adîncime.

Modificările stilistice ale relațiilor (46), (48) concretizate în (49) au un caracter individual și se bazează pe condițiile standard ale limbii.

VI

Caracterul temei abordate ne împiedecă să prezentăm concluziile noastre altfel decît foarte sumar :

1. competența lingvistică reprezintă acel sistem de reguli (sintactice și semantice) a cărui studiere se face pe baza aparatului gramaticii generative transformazionale, care poate surprinde dinamismul relației dintre competență și funcționare;

2. componentul semantic joacă un rol central în funcționarea oricărui aparat lingvistic, deci trebuie să joace un rol central și în cercetarea lingvistică. Locul acesta central al semanticii este determinat de funcția și imanența limbii;

3. interpretarea nu este singura funcție a componentului semantic; în structura de adîncime componentul semantic joacă un rol deosebit de important, independent — deși foarte strîns legat — de cel sintactic;

4. analiza semantică dezvoltă datele analizei sintactice și se bazează pe ele;

5. trăsăturile distinctive sintactice și semantice au o valoare independentă doar din punct de vedere metodologic;

6. locul central al verbului în propoziție este determinat de interacțiunea componentilor sintactic și semantic în structura de adîncime: aceasta se manifestă în faptul că trăsătura pertinentă a oricărei secvențe nucleu în structura de adîncime este predicativitatea „logică” — caracteristică distinctivă a verbului.

NOTE LEXICALE. CUVINTE AROMÂNE ÎN ATLASUL
LINGVISTIC ROMÂN (II)*

DE

I. MĂRII

- halinó** 'zăbală' / ALR I 1 126—07. — <gr. χαλινός 'idem'. .
- hălănóși** '(ochi) albaștri' / ALR I 32—06. — V. γălănós (Papahagi 519).
- hîngîeû** (pl. *hîngîfi*) 'bici' / ALR I 1 093—09.
- hivúci** 'morecov' / ALR I 842—08². — Cf. tc. hāvoutch 'idem'.
- hrîpu** v. **ahrîpu**.
- hunetă** 'sticlă': *astupă gîne huneta* / ALR II, s.n., V, h. 1 323—010.
- h'il'idón** 'rîndunel' / ALR I 1 018—06. — V. *hiliđónă* 'rîndunea' (Papahagi 555, ALR I 1 016, 1 017—06).
- hil'éóși** 'linși': *îesti fičórlu cu pérł'i hil'éóș* / ALR I 16—06.
- h'il'órti** (pl. *h'íl'órti*) 'mănușă' / ALR I 1 854—07. — Cf. *hirótă* 'idem' (Papahagi 558, ALR I 1 854—06, 08).
- h'imñitór** (pl. *h'imñitóri*) 'paracliser' / ALR I 580—05. — < *θimnéató* 'cădelniță' (Papahagi 1 062, ALR I 580—06) + -or.
- h'imunícû** (pl. *h'imunít* — 06, 07, *h'imuníc* — 08²) 'dovleac comestibil' / ALR I 856—06, 07; 'pepene roșu' / *ib.* 857—08². — V. *himuníc* 'pepene verde' (Papahagi 557).
- h'inóplu** 'boboc de gîscă' / ALR I 991—06. — < *hină* 'gîscă' (Papahagi 557) + -oplu.
- îarbă**: *îarba vácăl'ăi* = 'ciuboțica-cucului' / ALR I 1 955—05.
- îarméni** 'romaniță' / ALR I 1 938—06. — V. *arménă* (Papahagi, 146, *arméni* / ALR I 1 938—07, 08).
- îăpli** (pl. *îăhle*) 'arin negru' / ALR I 1 929—05. — < bg. *elha* 'aune' (Papahagi 572, s.v. *îéhľă* 'brad').
- îătû** (pl. *îăf*) 'ied' / ALR I 1 785—05, 06, 08. — Papahagi 572, ca și la *brad*, dă numai forma *ied* (v. și ALR I 1 785—07).

* Partea întâi (I) în CL, XV, 1970, nr. 1.

- iğare** 'arendă': *l'au loc cu iğare* / ALR II 3 637—010. — Cf. tc. *idjäre* 'loyer' (Kélékian 51).
- imbuliče** 'scutec' / ALR II, I, h. 147—010. — Cf. *mbuliğare* 'îmbrobodire' (Papahagi 676).
- ingală** 'chingă' / ALR II 5 524—010. — V. *Gincălă*¹, *ğincălă* (Papahagi 514, 525).
- itam** 'tisă' / ALR I 1 923—07. — Cf. gr. *ἰτέα*, *ἰτιά* 'saule'.
- júl** 'mîzgă': *lémnul ári mǎltu ž[j]ul* / ALR I 957—06. — V. *jul'üz*² 'răscopt' (Papahagi 593).
- kilíθră** — 06 (pl.: *kilíθri* — 08) 'voștină' / ALR I 1 691. — <gr. *κηρήθρα* 'rayon de miel, gâteau de cire'.
- kirít** 'trăznet' / ALR I 1 243—05, *cădzú kirittlu* / *ib.* 1 244—05. — Cf. *Giriğu* 'fulger' (Papahagi 516).
- kiríü** (pl.: *kiríü*) 'domn' / ALR I 443—08. — V. *kir* (Papahagi 606).
- kipnăseánpí** 'aldămaș' / ALR I 1 576—09. — Cf. *kirnuéscu* 'cinsti' (Papahagi 608).
- k'usé** 'spîn' / ALR II, I, MN, p. 19 (6 935)—010. — <bg. *kjose* 'idem'. V. *kióse* 'idem' <tc. *keu:sé* (Papahagi 605), mr. *chiós* 'idem' <tc. *k'öse* (Capidan, M. 69), bg. dial. *k(i)üse[é]* (ALR II, I, MN, p. 19—991).
- lăcrător**; **lăcrătoare** (pl.: —; *lăcrătoare*) 'slugă; slujnică' / ALR II 2 877, 2 878—010. — V. *lucrător* (Papahagi 639).
- lăpíďă** 'fierul plugului; brăzdar' / ALR I 891—06. — V. *lipíďă* 'lamă, cuțit' (Papahagi 632).
- lăpușeánă** (pl.: *lăpușeáne*) 'clăpăug' / ALR I 1 090—09. — Cf. *lăpúșe* 'sfircul urechii' (Papahagi 621).
- lătărpozle** 'carul mare'; *gal'inușa și lătărpozle* / ALR II 2 457—010. — V. *litrupód*.
- leáceati** — 06, **lîáceati** — 07 'măruntaie' / ALR I 751.
- léfci** (pl.: *léfci*) 'mesteacăn' / ALR I 1 930 — 08. — La Papahagi 624 cu sensul: 'plop' (v. și ALR I 1 939 — 06, *léfci șcúrti* — 07, *léfci álbi* — 08).
- levíďă** (pl.: *livt[ɛ]*) 'păstaie': *disfécú únă leviďă di fásúl'i* / ALR I 850 — 06, *ib.* 853—06. — V. *livíďă* (Papahagi 635).
- lihďă** — 05, **lihďă** — 06, **lihďi** — 07 'unsoare' / ALR I 750. — V. *liγďă* (Papahagi 627, *liγďi* / ALR I 750—08²).
- liliče** 'ciucuri' / ALR II, s. n., IV, h. 1 205—010. — V. *lilíče* 'floare' (Papahagi 628).
- litrupód** 'calea laptelui' / ALR I 1 226—08. — V. *lătrăpód* 'carul mare' (Papahagi 622).
- lizgăre** (pl.: *lizgări*) 'hîrleț' / ALR I 943 — 06, 07. — < gr. *λίσγαρι* 'hoyau'.
- lietipséseu** 'a se speria': *mi lietiψsi* / ALR I, I, h. 99—09.
- lîmbădz** 'sloi de ghiață' / ALR I 432 — 07. — Cf. *lîmbăďă* 'lumînare mare' (Papahagi 636, ALR I 719—08).
- limirínă** (pl.: *lîmîrîn*) 'leucă' / ALR I 820—05. — Cf. *lamarínă*, *lămărină* 'tablă de fier' (Papahagi 615, 620).
- lúďă** 'garoafă' (,,se fierbe cînd te doare capul'): *lúďă di suflátü* / ALR I 1935 — 06. — V. *lulúďă* 'floare' (Papahagi 641).

- luyurie** — 05, **liyurie** — 07 'datorie, zălog' / ALR I 1 592 — 05, *l'ai únî lîyuri(î)i ši-ò du(ê)lî la pul(î)lîa* / *ib.* 1 450 — 07, cf. 1 449 — 07. — La Papahagi 640 cu sensul: 'obiect'.
- lungăveţ** 'deşirat' / ALR II, I, h. 83—010, cf. *ib.*, MN, p. 44 (2 233 „Picioare lungi şi subţiri”) — 010 — V. şi mr. *lunguvát, lunguveást* (Capidan, M. 175).
- l'ipupápei** (pl.: *l'ipupápkî*) 'ieपुरोाică' / ALR I 1 172 — 09. — < *l'épur* (Papahagi 647).
- măcsi** — 05, **macse** — 010 'car' / ALR I 815—05, *in si frăadzi macsêa* / ALR II, s. n., V, h. 1 341 — 010. — V. *amáxe* 'trăsură' (Papahagi 89, ALR I 817 — 07; dubla accentuare a lui *ámáxe*, la Papahagi, este, desigur, o greşală de tipar).
- málanθru** 'hrean' / ALR I 863 — 07; 'mărar' / *ib.* 844—07. — V. *málaθru* 'mărar' (Papahagi 652). V. şi:
- máranθu** 'mărar' / ALR I 844—08; v. şi Geagea 371, s.v. *málaθru*.
- maznîi** (pl.: *maznîi*) 'rîndea' / ALR I 1 832—05. — Cf. mr. *măznés* 'netezit', *măznîri* 'netezire' (Capidan, M. 186).
- măesar** 'rotar' / ALR II, s. n., V, h. 1 343 — 010. — < *macse* + *-ar*.
- măescică, mîescică** (pl.: *măcsîi, mîcsîi*) 'roabă' / ALR I 724 — 05; 'săniuţă' / *ib.* 1 695 — 05. — < *macse* + *-ică*.
- măyulică** 'movilă, dîmb' / ALR II, s. n., III, h. 809—010. — < *măyúlă* (Papahagi 661, *măyúli* / ALR I 405—08) + *-ică*.
- mănăr, mănăr** — 010, **mînărû** — 05 (pl.: *mănări* — 010, *mînăre* — 05) 'minerul sabiei; plăsea' / ALR II, s. n., IV, h. 949, 1 051 — 010; 'amnar' / ALR I 676 — 05, ALR II, I, h. 277 — 010; 'cocoşul de la puşcă' / ALR II 4 993 — 010. — V. *mînar*² 'plăsea' (Papahagi 694), *mîneár* 'amnar' (Papahagi 696, ALR I 676 — 07, 08²), mr. *mănăr* 'amnar' (Capidan, M. 181, unde, la sfîrşitul articolului, se indică şi ar. *mînar*).
- mărăjgl'os** 'fără putere; slab' / ALR II, I, MN, p. 50 (2 272) — 010. — Cf. *mărăjár* 'suferind' (Papahagi 666), *mîrîjós* 'îtristat, mîhnit, bolnăvicios' (Dalamestra 133).
- meal**: *tu data s(ɣ)árlî ári mēai* / ALR I 387 („La un deal latura expusă soarelui; arşită”) — 05; *ári un mēai tu váli* / *ib.* 390 („Jghiab”) — 05; *fi mēal adră apa* / ALR II, s. n., III, h. 820 („Ponor”) — 010. — V. *meál* 'coclaură' (Papahagi 676).
- milisuvótan** — 07, 08, **milûsuvótan** — 06 'roiniţă (*Melissa officinalis*)' / ALR I 1 943. — < gr. *μελισσοβότανον* 'idem'.
- mintitû** 'cherchelit' / ALR II, s. n., V, h. 1 271 — 010. — V. *mintit* 'turbure' (Papahagi 686, *mintitâ* 'apă turbure' / ALR I 426 — 05).
- mirahuni** 'gura, tăişul coasei' / ALR II 5 019 — 010; 'teaca în care se ţine cutea; tioc' / *ib.* 5 027 — 010. — V. *mîrăcune* 'cute' (Papahagi 687).
- mireăuă** 'locul unde dorm peste noapte vitele; izlaz, păşune' / ALR I 1 122 — 05; *miredău di hûără* / *ib.* 409 — 05. — V. *mîré* 'izlaz' (Papahagi 687).
- miringêû** — 06 (pl.: *miringêi*) 'ulm' / ALR I 1 921 — 06; 'carpen' / *ib.* 1 920 — 06 — V. *mîringêû* 'năramz' (Papahagi 688).
- mirmînguful'ăuă** 'furnicar' / ALR I 1 195 — 06. — < gr. *μυρμηγκοφλιά* 'idem'.

- mîsă** (pl. : *mîsi*) 'curcă' / ALR I 1 011 — 05. — V. *mîscă* 'idem' (Papahagi 689, ALR I 1 011 — 09).
- mîscup** (pl. : *mîstî*) 'curcan' / ALR I 1 012 — 09.
- misúr** (pl. : *misúri* — 05) 'blid de lut' / ALR I 693 — 05; 'cratiță' / ALR II, s. n., IV, h. 1 044 — 010; 'jgheab din lemn' / ALR I 691 — 05. — V. *misúr*² 'farfurie' (Papahagi 691), mr. *misur* 'strachină de pămînt, blid' (Capidan, M. 192).
- mîtci** — 08, **mîțcă** — 06 (pl. : *mîtci*, *mîșce*) 'cioc, plisc' : *mîtca găl'inîl'eî* / ALR I 67 — 08¹; 'gurguiul opincii' / *ib.* 1 676 — 06, 08, *va cosû mîtca di țărúliă* / *ib.* 1 675 — 06, *va cos mîtcă di țîrúki* / *ib.* 1 675 — 08. — V. *mîțcă* 'vîrf' (Papahagi 692); *mîtcă* 'cioc, plisc, vîrf' (Geagea 377).
- mînă** (pl. : *mîni* — 05, *mîni* — 09) 'mănușă' / ALR I 1 854.
- mîtúf** (pl. : *mîtufî*) 'tăcut, morocănos' / ALR I 1 573 — 09.
- mnătă** (pl. : *mnăf*) 'smoc de păr' / ALR I, I, h. 9 — 05, 06, 07, 08. — V. *mnătă*, *mănătă*, *mînătă* 'pumn' (Papahagi 700, 664, 694).
- moără** 'rînză' : *tu m(ă)ăra ómlui* / ALR I 124, 1 006 — 05.
- moobéti** 'conversație, taifas' : *șdem ș fătēm nihāmă mōbēti* / ALR I 1 322 — 05. — V. *muabéte* 'petrecere' < tc. *mouhabbet* (Papahagi 706); cf. și alb. gheg *muhabét*.
- mpréjdi** 'plasă, din sfoară, de pescuit' / ALR I 1 734 — 09. — Cf. dr. *mredjá* (DM, s. v.).
- mučuros** 'umed, igrasios' : *stizma ăste mučirōasă* / ALR II, s. n., III, h. 846—010, *ib.*, s. n., III, h. 845 — 010. — < *mučeară* 'umezeală' (ALR II 2 540 — 010; cf. *mučeară*² 'mocirlă' — Papahagi 707) + -os.
- muhtárũ** (pl. : *muhtári*) 'primar' / ALR I 382 — 06 („azi”), 07, 08. — V. *muhtár* 'perceptor' (Papahagi 709).
- mumúđi** (pl. : *mumúđi*) 'gărgăriță de mazăre (*Bruchus pisi*)' / ALR I 1 887 — 07. — < gr. *μυμμοῦδι* 'petit insecte, animalcule, vermine'.
- muńárũ** (pl. : *muńeäre*) 'amnar' / ALR I 676 — 06. — V. *mănar*.
- muntăc** (pl. : *muntaf*) 'muncel' / ALR II 2 472 — 010. — < *munte* (Papahagi 714) + -ac.
- muntós** 'innourat' / ALR I 1 234 — 06.
- muráconí** (pl. : *murácon*) 'gresie' / ALR I 941 — 05. — V. *mirácune* (Papahagi 687).
- múscă** : *múscă cáilor* = 'tăun' / ALR I 1 901 — 05.
- mutică** (pl. : *mutiř*) 'sapă' / ALR II 5 038—010, *mutică mare* 'săpoi' / *ib.* 5 039 — 010. — V. mr. *mătícă* 'sapă îngustă' < bg. *motika* (Capidan, M. 185).
- mutricar** 'mînzar (la oile cu lapte)' / ALR II 5 366 — 010. — < *mutrică* + -ar. V. *mătrícár* (Papahagi 671).
- mutríci** (pl. : *mutríře*) 'mînzare' / ALR I 1 778 — 05. — V. *mătrícă* (Papahagi 671, ALR I 1 778 — 06, 08).
- mutupeăfă, mutupeănți** 'mătreăță' / ALR I, I, h. 11 — 09, 'jeg' / ALR I, I, h. 131 — 09. — V. *mătrăfă, mătreăfă* (Papahagi 671).
- nasũ** (pl. : *násuri* — 07) 'gurgui' / ALR I 1 676 — 09, *náslu di țărúke* / *ib.* — 07. — La Papahagi 729, pluralul este indicat cu semnul întrebării : *násuri?* V. și :

- națu** (pl. : *nățuri*) 'gurgui' / ALR I 1 676 — 05. — La Papahagi 729, este dat numai singularul : „*nățu*, s. n., pl. ?”.
- năgáltă** (pl. : *năgáltă*) 'cîrjă' / ALR II, I, MN, p. 61 (4 202) — 010 ; 'picio-roange' / *ib.* 4 380 — 010.
- nărăngéu, nerăngó** (pl. : *nărăngádz, nerîngádz*) 'carpen' / ALR I 1 920 — 08, 'jugastru' / *ib.* 1934 — 08. — V. *nărîngéu* 'specie de frasin?' (Papahagi 733).
- neusuros** 'cocoșat' / ALR II, I, h. 56 — 010. — < *neusór* (Papahagi 741) + -os.
- nerisû** (pl. : *neriş*) 'vier' / ALR I 1 142 — 05. — < bg. *nerez* 'idem'.
- nidéi** 'temperament, fire, natură' : *âre nidéi bûnî* / ALR I 1 374 — 05.
- niruyalâşi** '(ochi) căprui, aproape verzi' / ALR I 31 — 07. — V. *niruyaláz* : 'albastru' (Papahagi 771).
- nisû** (pl. : *niş*) 'răţoi' / ALR I 1 007 — 06. — Cf. gr. *νῆσσα* 'canard'.
- nivint** '(ahuat) nedospit' / ALR II, s. n., IV, h. 1 072 — 010. — V. *ni-viñt* (Papahagi 775).
- nopăcă** 'sapă' / ALR II, s. n., I, h. 28 — 010.
- núci** (pl. : *nuţ*) 'mărul lui Adam' / ALR I, I, h. 37 — 05, 09.
- numări** — 08², **numărhi** — 07 (pl. : *numarhénî*) 'prefect' / ALR I 383. V. şi mr. *numărhe* (ALR I 383 — 013). — < gr. *νομάρχης* 'idem'.
- numó** — 08, **nomón** — 07 (pl. : *numádz* — 08) 'judeţ' / ALR I 380. V. şi mr. *numó* (ALR I 380 — 013). — < gr. *νομός* 'département'.
- nunícl'u** (pl. : *nunícl'i*) 'pin' / ALR I 1949 — 07.
- olahû** 'olog (din naştere)' / ALR II, I, h. 115 — 010.
- om** 'globul ochiului' : *albăţă cu omłu* / ALR II, I, MN, p. 4 (6 823) — 010.
- pal'uşkiul** 'ciine bătrîn' / ALR I 1 147 — 06. — < *pal'u* (Capidan, A. 521 ; v. şi Papahagi 813 : *pál'iu*) + gr. *σκύλος* 'chien' (cf. şi dr. *schilă* 'javră, potaie', pe care, în DR, I, 1920 — 1921, p. 168, V. Bogrea îl derivă din ngr. *σκύλα* 'căţea').
- pal'uşpiti** 'casă dărăpănată' / ALR II, I, h. 256 — 010. — < gr. *παληόσπιτον* 'vieille mesure, vieille baraque'.
- pampore**. — Pe lângă sensul de 'vapor' dat şi de Papahagi 813, cuvîntul mai are, ca şi în dialectul meglénoromân (v. Capidan, M. 213), şi sensul de : 'tren' / ALR II, s. n., III, h. 867 — 010. V., mai sus, şi *cap di pampore* (s. v. *cap*).
- panti** 'cărţi de joc' / ALR II 4 308 — 010, *sî gûáci pánti* / ALR I 1 705 — 05. — < bg. *pánti* 'idem' (Papahagi 814, s. v. *pánto*).
- papafingû** (pl. : *papafîndz*) 'căprior (la casă)' / ALR I 666 — 06. — Cf. *papafîngu* 'foisor' (Papahagi 815).
- papû** (pl. : *papî*) 'răţoi' / ALR I 1 007 — 07, 08¹. — V. *pápă* 'raţă' (Papahagi 815) ; 'boboc de raţă sau gîscă' (ALR I 991 — 05) ; 'gîscă' (*ib.* 1 009 — 05) ; 'hoară' (*ib.* 993 — 07).
- paraţúele** 'nume de batjocură' / ALR I 1 495 — 07. — < gr. *παρὰτσούκλι* 'sobriquet'.
- pastó** 'osînză' / ALR I 749, 743 — 08. — La Papahagi 820 cu sensul : 'slănină' (v. şi ALR I 743 — 06, 07).
- pat** 'strigăt, repetat, cu care se cheamă gîştele' / ALR II, s. n., II, h. 378 — 010.
- patecănû** : *patecănû lăiû* 'dihor' / ALR I 1 167 — 06.
- patrieó** 'vatra casei' / ALR I 648 — 08².

- pădănare** : *pădănare di zmăne* „cracii izmenelor” / ALR II, s. n., IV, h. 1 169 — 010.
- păyália** — 07, 08, **pepyále** — 09, **prăyále**, **apráyale** — 05, **puyálea** — 06 ‘agale’ / ALR I 1 323, 1 371, 1 571 : *ma puyálēa cāl[l’]i cā voī ḡdālecū* / *ib.* 1 571 — 06, *lucrēádă cam apráyále* / *ib.* 1 323 — 05. — V. *payálea* (Papahagi 812).
- păyúp** (pl. : *păyúpi*) ‘sloi de gheață’ / ALR I 432 — 09.
- păkét** (pl. : *păkéř*) ‘pachet (de tutun)’ / ALR I 1 538 — 05. — V. *băkétă*; cf. bg. *paket* ‘pachet’.
- pălmák’e** (pl. : *pălmákī*) ‘spită’ / ALR I 825 — 07.
- păltáre** (pl. : *plăttări*) ‘aripă’ / ALR I 1 005 — 06. — V. *păltáre* ‘spate’ (Papahagi 824, ALR I 1 348 — 07, ALR II, I, MN, p. 34 (2 194), *ib.*, h. 95 — 010).
- păpăđiři** (pl. : ~) ‘căprior (la casă)’ / ALR I 666 — 08².
- păpón** (pl. : ~) ‘pepene galben’ : *păpón gálbin* / ALR I 857 — 05. — V. *pipóniū* (Papahagi 846, ALR I 857 — 06, 07, 08).
- păpóplu** (pl. : *păpópli*) ‘boboc de rață’ / ALR I 991 — 07. — < *pápă*² ‘rață’ (Papahagi 815) + -*oplu*.
- păpúdă** ‘mazăre’ / ALR I 854 — 05. V. și mr. *păpúdă* ‘fasole’ (Capidan, M. 214).
- părgiécū** ‘măcrișul iepurelui’ / ALR I 1 916 — 06.
- păș** ‘strigăt, repetat, cu care chemi calul’ / ALR II, s. n., II, h. 278 — 010.
- păștămálū** (pl. : *păștămále*) ‘prosop țeșut’ / ALR I 1 956 — 09. — V. *piștamál* (Papahagi 852).
- pătăriřă** (pl. : *pătăriře*) ‘tălpig’ / ALR I 1 288 — 05. — V. *puđăriřă* (Papahagi 890, ALR I 1 288 — 07, *puđuřiři* / *ib.* — 09).
- pelecúđă** (pl. : *pelecúř[z]*) ‘surcea’ / ALR I 982 — 06. — V. *pilicúđă* (Papahagi 843, *pilicúđi* — ALR I 982 — 07, 08²).
- pel(i)pétū** (pl. : *pel(i)piř*) ‘mesteacăn’ / ALR I 1 930 — 05. — V. *piłpét* (Papahagi 844).
- perée** ‘părul din frunte’ / ALR II, I, h. 7. — 010; **perēi** ‘perciuni’ / *ib.*, h. 9 — 010. — V. *péree* ‘plete’ (Papahagi 837 — 838), *perčēa* ‘(la cal) perii de pe frunte’ (Th. Capidan, DR, VI, 1929—1930, p. 102).
- perđică** (pl. : *perđice* — 06, *perđic[ř]* — 07) ‘prepetiță’ / ALR I 1 043. — V. *pirđică* ‘potîrniche’ (Papahagi 846).
- perístufū** (pl. : *perístufe*) ‘pistol’ / ALR I 1 413 — 07. — < gr. *περίστροφον* ‘idem’.
- piástă** ‘cataramă (la curea)’ / ALR I 1 867 — 09. v. și :
- ph’iástor** (pl. : *ph’iástore*) ‘cataramă (la curea)’ / ALR I 1 867 — 05. — V. *pheástru* ‘bănuț — agrafă de cosiță’ (Papahagi 839).
- piđóvalū** ‘plasă de pescuit’ : *piđóvalū ři-acáři peři tu múnř* / ALR I 1 734 — 07.
- pifcă** ‘cobe’ / ALR II, s. n., II, h. 374 — 010. — < bg. *pipka* ‘idem’.
- pilicar** ‘degetul cel mare’ / ALR II, I, h. 52, *ib.*, s. n., VI, h. 1 604 — 010. — v. *pălicár*, *pulicár* (Papahagi 824, 891).
- pipirúni** (pl. : *pipirúni*) ‘mac sălbatic’ / ALR I 860 — 08². — V. *pirpirúnă* ‘mac’ (Papahagi 848).
- pir** ‘față de pernă’ / ALR II, I, MN, p. 138 (3 899) — 010.
- piret** (pl. : *pireř*) ‘mulgător (la oi)’ / ALR II 5 361 — 010.

- pítă'fagure'** / ALR I 1 684 — 05, 06, 07, 08, 09, *úni gúvî di pítî / ib.* 1 683 — 06, 07; *pítî di yáspi / ib.* 1 197 („Cuib de viespi; viespar”) — 06. — V. mr. *pítă de ghiesp* ‘fagure’ (Capidan, M. 224).
- píturuđi** — 08, **píturlîđă** — 07 ‘mătrează’ / ALR I, I, h. 11. — V. *píturîđă* (Papahagi 855, ALR I, I, h. 11 — 06).
- pîrđăluási** : (strane) *pîrđăluási* „(haine) vărgate” / ALR I 1 489 — 08. — < gr. *παρδαλός* ‘bigarré, bariolé’.
- plăcă** (pl. : *plăt* — 05, 09) ‘tablă; tăbliță’ / ALR I 1 515 — 05, ALR II 3 746 — 010. — V. și mr. *plăcă* ‘idem’ (ALR I 1 515 — 012, 013).
- plahur** — 010, **plăguri** — 05 ‘urechiat’ / ALR II, I, MN, p. 7 (6 853) — 010; ‘clăpăug’ / ALR I 1 914 — 05. — V. *plahúrcu* (Papahagi 860).
- plástingă** — 06, 07, **plástingi** — 08 (pl. : *plástinge* — 07) ‘cîntar mare’ / ALR I 1 599 — 06 („de fier”), 07, 08 („de lemn”).
- pliseînîtû** (pl. : *plîseînîț*) ‘soc’ / ALR I 1 914 — 05.
- ploáce** — 07, **ploáci** — 08 (pl. : *plóci* — 07, *plóc* — 08) ‘tăbliță’ / ALR I 1 515. — Cf. bg. *ploča* ‘tablă’.
- ploáce** (notat : *plúáca*) ‘osinză’ / ALR I 749 — 06.
- poártă** ‘loitră’ : *pórti di cărótă* / ALR I 819 — 06; ‘șireglă’ : *púártă di carótă di dinăpói / ib.* 822 — 07.
- pólîum** ‘război’ / ALR I 1 425 — 05, *ál vătămără tu pólîum / ib.* 1 426 — 05. — V. *pólîm* (Papahagi 871, ALR I 1 425 — 06, 07, 08).
- porû** (pl. : *porî*) ‘dihor’ / ALR I 1 167 — 05. — < bg. *por* ‘idem’.
- prămăteftălik’e** ‘negoț’ / ALR II, s. n., IV, h. 1 015 — 010. — V. *părmă-teftlíke* (Capidan, A. 517), *prămăteftu* ‘negustor’ (Papahagi 874).
- proáci** (pl. : *proci*) ‘furculiță’ / ALR I 1 999 — 07. — < alb. *prokë* ‘idem’ (Papahagi 882, s. v. *proacă* ‘cui de încălțăminte’).
- psaronévri** : *carni di la psaronévri* „carnea de pe spinarea porcului” / ALR I 741 — 07.
- psarufái** (pl. : *ps*) ‘pescăruș cu gușa albă’ / ALR I 1 046 — 06, 07. — Cf. gr. *ψαροφάγος* ‘héron blanc’.
- psilîđă** (pl. : *psilîdz*) ‘chinga căpriorilor’ / ALR I 666 — 07.
- puică** (pl. : *puiki*) ‘vrabie’ / ALR I 1 014 — 05.
- pul** : **pul** kindisítu ‘pițigoi’ / ALR I 1 027 — 05; **pul** eîntătorî ‘pițigoi’ / *ib.* — 06; **pul** cu éopeă ‘ciocănitore’ / *ib.* 1 028 — 05; **pul** pescărû ‘pescăruș’ / *ib.* 1 046 — 05; **pul** órhu ‘liliac’ / *ib.* 1 055 — 05.
- pul** ‘strigăt, repetat, cu care chemi măgarul’ / ALR II 5 525 — 010.
- pundiei** — 08, 06, **puntiei** — 07 (pl. : *pundiê* — 08, *pundiț* — 06, *puntîci* — 07) ‘punte îngustă; pod mic peste un șanț’ / ALR I 808, 809. — < *punde* (Dalametra 178), *punte* (Papahagi 894) + *-ică*.
- punie** (pl. : *punîi*) ‘coș pe față, sgrăbunță’ / ALR I, I, h. 25, *ib.*, h. 129 — 09.
- púpă** (pl. : *púpi*) ‘pupăză’ / ALR I 1 025 — 09. — V. *púpă* ‘pruncuță’ (Papahagi 894, unde se precizează : „Cu sensul de « huppe » [CDDE, 1 476], ca alb. *púpë* ‘upupa’, cuvîntul nu mi-i cunoscut”).

- púpiză** — 05, 07, **púpză** — 06, **púpzi** — 08² (pl. : *púpizi* — 05, *púpize* — 07, *púpzi* — 06, 08²) ‘pupăză’ / ALR I 1 025. — V. *púpăză* (Papahagi 894).
- púpulū** (pl. : *púpulī*) ‘fulg de pasăre’ / ALR I 1 004 — 07.
- púşl’e** ‘ciumă’ / ALR I 1 658 — 06. — V. *puşcl’e* (Papahagi 899, ALR I 1 658 — 08, ALR II, I, h. 126 — 010).
- putămie** (pl. : *putămī* — 07) ‘albia râului; matcă’ : *putămīe de apă* / ALR I 422 — 07, *alásá putámī(i)a şi zvirśá préal’úrĕa* / *ib.* — 06. — < gr. *ποταµία* ‘bassin de rivière, ou d’un cours d’eau’.
- puţică** ‘ţita ulciorului’ / ALR II 3 953 — 010.
- răcăviţă** ‘manşetă, mînecare’ / ALR II 3 353, *ib.*, s. n., IV, h. 1 167, 1 197 — 010. — V. mr. *racavitsă* ‘manşeta care se poartă sub mînecele cămeşii’ < bg. *răkavica* (Capidan, M. 244).
- răftoaŋe** ‘croitoreasă’ / ALR II, s. n., II, h. 522 — 010. — V. *arăftoaŋe* (Papahagi 130, s. v. *arăfteásă*).
- răpusitū** ‘porumb’ / ALR I 900 — 08³. — V. *arăpusit* (Papahagi 132).
- păcătōcū** (pl. : *păcătōáci*) ‘roată’ / ALR I 824 — 09. — < *rócūt* (Papahagi 908) + -*ōcū*.
- sale** — 010, **sáli** — 05 ‘plută’ / ALR I 428 — 05; ‘lotcă, luntre’ / ALR II, s. n., III, h. 839 — 010. — < bg. *sal* ‘plută’.
- sarandáimerlu** ‘cişlegi’ / ALR I 604 — 07. — Cf. gr. *σαραντα(ή)μερον* ‘carême avant Noël’.
- sazmíθεu** ‘drojdie’ / ALR I 769 — 06. — V. *stazmítcă* (Papahagi 972).
- săcópál** ‘săculeţ’ / ALR II, I, MN, p. 152 (3 946) — 010.
- sălgîiū** ‘plutaş’ : *sălgîlu ţĕ-aduşi sálĕa* / ALR I 428 — 05; ‘luntraş’ / ALR II, s. n., III, h. 843 — 010. — < *sale* + -*ġiū*.
- seaf** ‘cămară’ / ALR II 3 960, *ib.*, I, MN, p. 122 (3 825) — 010. — < bg. *škaŋ* ‘idem’.
- seamă** ‘spumă de săpun’ / ALR II 3 372 — 010. — V. *seámă* ‘scamă’ (Papahagi 925).
- seatóh’re** ‘cotoroanţă’ / ALR I, II, h. 197 — 08.
- scoără** (pl. : *scoäre*; pronunţat : *sc(ă)ără*; *scăäre*) ‘cuţitoaie’ / ALR I 1 829 — 06.
- séftu** ‘putere’ : *nă-ári cuvĕte* [v. Papahagi, 348, s. v. *cuvĕt*] sau *séftu* / ALR I, I, h. 63 — 05.
- selip** ‘ţelină’ / ALR I 859 — 09. — V. *sĕlin* (Papahagi 938).
- siháte** (pl. : *sihát*) ‘ceasornic de perete; ceas’ / ALR II 2 364, *ib.*, s. n., III, h. 754, 756 — 010, ALR I 712 — 05. — V. *săhát*, *săháte* (Papahagi 918), cf. şi bg. dial. *sahate* (ALR II, s. n., III, h. 756 — 48, 991).
- siliméndră** — 05, **soloméndră** — 06, **suliméndră** — 07, **suliméndri** — 08 (pl. : *siliméndre*, *soloméndre*, *suliméndre*, *suliméndri*) ‘salamandră’ / ALR I 1 185. — V. *salaméndră* (Papahagi 913).
- simén** (pl. : *simén*) ‘paznicul viei; vier’ / ALR I 1 708 — 05; ‘paznic de cîmp; pîndar, jitar’ / ALR II, s. n., III, h. 903 — 010. — Cf. *sĭmĕn* ‘seimen’ (Papahagi 945).
- sínur** — 05, 06, 07, 08², **sinup** — 09 (pl. : *sínure* — 05, 06, *sínuri* — 08², *sinurémate* — 07, *sínupiĭ* — 09) ‘mejdie’ / ALR I 948. — V. *sínur* ‘frontieră’ (Papahagi 951, ALR II, s. n., III, h. 888 — 010,

ALR I 1 422 — 06, 07, 08, 09), mr. *sinur* 'mejdie' (ALR I 948 — 013).

sinëuglétû (pl. : *sinëuglét*) 'floarea soarelui' / ALR I 1 904 — 05. — < bg. *slünčogled* 'idem'; cf. mr. *tsäntsäglét* 'idem' (Capidan, M. 306), *întăgl'ët* — 012, *întăuglét* — 013 (ALR I 1 904).

skifupátû 'zgîrcit' / ALR I 1 570 — 09.

snápi 'rapită sălbatică' / ALR I 944 — 06. — V. *sinápe* 'muștar' (Papahagi 948, *sinápi* 'rapită sălbatică' / ALR I 944 — 09).

sparga 'scutec' / ALR II, I, h. 147 — 010. — V. *spárgan* (Papahagi 964).

spas (pl. : *spási*) 'distanța de la sulul dinainte pînă la spată; spaț' / ALR I 1 289 — 05. — Consemnăm acest cuvînt pentru forma lui de plural, care la Papahagi 964 nu apare : *spas*, pl. ?

spruítû (pl. : *spruít*) 'vrabie' / ALR I 1 014 — 06.

stáh'i (pl. : *stăh*) 'spic' / ALR I 913 — 06, *grínu sîrgi stăhă* / *ib.* 910 — 06. — < gr. *στάχι* 'idem'.

stăpós 'stufos' : *îesti mûltu stăpós* '(părul) este foarte stufos' / ALR I 17 — 05. — < *stúpă* 'cilîi, mulțime' (Papahagi 986; v. și *stuputós*) + *-os*.

stifiliš 'omușor' / ALR II, I, MN, p. 17 (6 929) — 010. — V. *stăfilít* (Papahagi 972, *stăflitû* / ALR I, I, h. 33 — 07).

stifû 'berbec de doi ani' / ALR I 1 771 — 08.

stol 'scaun' : *stol nie* / ALR II 3 904 — 010 (*scamnu*, a precizat informativul, se spune numai pentru acela pe care stau femeile cînd lucrează lîna). — V. mr. *stol* < bg. *stol* (Capidan, M. 276).

străpoválû 'trăznet' / ALR I 1 243, 1 244 — 07. — < gr. *ἀστραπηβόλος* 'qui lance (jette) des eclairs; brillant, fulgurant'.

strufingie 'senin' : *uranólu iásti strufunghi* (î) / ALR I 1 232 — 06. — < gr. *ἀστροφοδγγιά* 'idem'.

strúgi (pl. : $\simeq$) 'sturz' : *ună strúgi* / ALR I 1 049 — 07. — V. *stúrgiu* (Papahagi 986, s. v. *stúrdzu*).

stur 'nicovală' : *stúr di hărû* / ALR I 1 839 — 05. — La Papahagi 986 cu sensul : 'stilp' (v. și *sturû* 'ușor la ușă' / ALR I 654 — 06, 07).

sueuîiță (pl. : *sucuițe*) 'scorpie (e subțire, circa 10 cm., și mușcă rău)' / ALR I 1 200 — 05. — Cf. bg. *sojka*, *sokerica*, *usojka*, *usojnica* 'idem'.

sufragă (pl. : *sufărăz*) 'tragăn' / ALR I 1 658 — 06.

sulufátû 'săpunărită' / ALR I 1 911 — 07.

šávărû 'papură' / ALR I 1 907 — 05. — < bg. *šavaru* 'trestie'; cf. *šuvár* 'trestie' (Papahagi 1 017).

șfelk'i 'păduchi de găină' : *șfelk'i di gal'ină* / ALR II 5 720 — 010. — < bg. *șvelka* 'idem'.

șînácu 'chiciură' / ALR I 1 260 — 05, 07. — V. *șînéac* 'geruială' (Papahagi 951, *șînácu* 'chiciură' / ALR I 1 260 — 09).

ștașoni 'gară' / ALR II, s. n., III, h. 869 — 010. — V. *stašiónă* (Papahagi 971).

șticû (pl. : *șticuri*) 'sabie' / ALR I 1 416 — 05. — < bg. *štik* 'baionetă'.

ștoh (pl. : *ștohi*) 'calic, sărac' / ALR I 452 — 08². — V. *ftoh* (Papahagi 474, ALR I 452 — 06, 07).

tápă — 06, *tápi* — 07, 08² (pl. : *tápi* — 06, 08², *tápe* — 07) 'dop (la sticlă)' / ALR I 700. — < gr. *τάπη* 'bondon (d'un tonneau)'; v.

tápă ‘capac’ < it. *tappo* (Papahagi 1 020), mr. *tápă* ‘dop’ (ALR I 700 — 012, 013).

tas (pl. : *táse*) *tásu di cap* : ‘teastă’ / ALR I, I, h. 7 — 09. — V. *tas* ‘vas, farfurie’ (Papahagi 1 021).

tăbăcă (pl. : *tăbăcădz*) ‘argăsitor’ / ALR I 1 670 — 07. — < *tăbăc*² (Papahagi 1 023) + -ă. V. și :

tăbăcărgî (pl. : *tăbăcărgădz*, *tăbăcărgădz*) ‘argăsitor’ / ALR I 1 670 — 06, 08. — < *tăbăc* + -ar-*gî*.

tălărî — 08, *tălărî* — 09 (pl. : *tălărîgdz* — 08) ‘dogar’ / ALR I 1 836. — < *tălar* ‘putină’ (Papahagi 1 019) + -*gî*.

tekerliăc (pl. : *tekerlête*) ‘roată’ : *bag šina la tekerliăc* / ALR I 823, 824 — 06. — Cf. tc. *tékerlek* ‘idem’ (Kélékian 394).

tică ‘strigăt, repetat, cu care chemi găinile’ / ALR II, s.n., II, h. 365 — 010.

timóni ‘nicovală’ / ALR I 942 — 06, *ib.* 1 839 — 06, 08. — Cf. *amóne* ‘idem’ (Papahagi 95, ALR I 1 839 — 07, *ib.* 942 — 07, 08^{2,3}).

timóni — 06, *timóne* — 07 (pl. : *timóni* — 06) ‘oiște’ / ALR I 818. — V. *timóne* ‘cîrmă’ (Papahagi 1 034).

torăseară ‘azi-noapte’ / ALR II, s.n., III, h. 773 — 010. — < *tóra* ‘acum’ (Papahagi 1 041) + *seară*.

trióne (pl. : *tri*) ‘fierăstrău’ / ALR I 1 828 — 05. — < bg. *trionă* ‘scie’ (Papahagi 880, s. v. *príone*), cf. și mr. *trion* ‘cuțit de tăiat ciorchinele’ (Capidan, M. 300).

tripocsán (pl. : *tripocsán*) ‘ciocănitore’ / ALR I 1 028 — 06. — Cf. *tripusák* ‘împărătuș, prigor’ (Papahagi 1 048).

tripuséseu ‘a însăila’ / ALR I 1 754 — 08.

truhălie ‘roțile de la plug’ / ALR I 893 — 06. — Cf. mr. *truculáš* ‘roată’, *trăculașă di plug* (Capidan, M. 301).

trúnêu ‘aramă’ / ALR I 1 531 — 05.

tufutós (pl. : *tufutóși*) ‘(păr) des, stufos’ / ALR I 17 — 08¹. — V. *stufutós* (Papahagi 985).

tumb ‘smoc de păr’ / ALR I, I, h. 9 — 09.

túmbi (pl. : *túmbi*) : *túmbi di vîárdzî* : ‘căpățînă de varză’ / ALR I 846 — 05. — La Papahagi 1 054, *túmbă*¹, cu sensul : ‘dîmb, mormînt’.

túrdzi (pl. : *tri*) ‘sturz’ / ALR I 1 049 — 05.

túrteză (pl. : *túrtezi*) ‘turturea’ / ALR I 1 036 — 05. V. și :

túrtiuz (pl. : *tri*) ‘turturel’ / ALR I 1 037 — 05.

tuppuséseu ‘a însăila’ / ALR I 1 754 — 09.

θimúitorū ‘cădelniță’ / ALR II, I, MN, p. 92 (2 731) — 010. — V. *θimúie-ató* (Papahagi 1 062).

θimúituseseu ‘a cădelnița’ / ALR II, I, h. 180 — 010. — V. *θimúitéseu* (Papahagi 1 062).

țápurnă (pl. : *țápurni*) ‘afină’ / ALR I 868 — 08². — La Papahagi 1 065 cu sensul : ‘porumbrea’.

țăpătul’e, *țăpătul’e* ‘deal izolat; cucă’ / ALR II 2 472 — 010; ‘vîrfurile coasei’ / *ib.* 5 018 — 010; *pi țăpătul’a dzăaditlor* ‘în vîrfurile degeltelor’ / *ib.* 3 437 — 010. — Cf. *țăpălic*, *țipilic* ‘creștet’ (Papahagi 1 066, 1 072).

țărcóh’ină — 010, *țărcóh’ină* — 05 (pl. : *țărcóh’ină*) ‘obială’ / ALR I 1 883 — 05; ‘nojiță’ / ALR II 3 340 — 010.

- țimblă (pl. : *țimbli*) 'urdoare' : *țimblă de la ũocl'i* / ALR I, I, h. 15 — 07.
— < gr. *τσάμπλα* 'idem'.
- țirținătă (pl. : *țirținiț*) 'pușcă de soc' / ALR I 1 696 — 05.
- uranó 'omușor' / ALR I, I, h. 33 — 010. — V. *unaró* 'cer' (Papahagi 1 087).
- vareadór 'plutaș' / ALR I 428 — 08. — < *vărcă* 'barcă' (Papagagi 1 100) + *tor*.
- vasileacū 'tămiiie' / ALR I 599 — 05. — V. *vasilác* etc. 'busuioc' (Papahagi 1 101, *vasilécū* — 05, *vasilicó* — 07, *văsilcó* — 08, *buzu-lídoū* — 09 / ALR I 942 „busuioc”).
- văcreață (pl. : *văcreațe*) 'cireadă de vaci; vâcârie' / ALR II, s. n., II, h. 319 — 010. — V. *văcăreádăză*, *văcăreăță* (Papahagi 1 102).
- văryar (pl. : *văryăři*) 'bulgar' / ALR II 2 895 — 010; Capidan, A. 281. — V. *vúrgar* etc. (Papahagi 1 126).
- vărie 'greutate a de la cumpăna fintinii' / ALR II 2 547 — 010. — Cf. gr. *βαρειά* 'mouton en bois, en fonte, masse etc.'.
- vărilărū (pl. : *vărilăț* — 06, *vărilădz* — 07) 'dogar' / ALR I 1 667. — < *varělă* 'butoi' (Papahagi 1 100) + -*arū*. V. și :
- varilă (pl. : *vărilădz*) 'dogar' / ALR I 1 836 — 07. — Cf. gr. *βαρελᾶς* 'idem'.
- vărză 'cicatrice' / ALR II, I, MN, p. 21 (6 946) — 010.
- videálă 'gaz, petrol' / ALR I 1 607 — 05. — La Papahagi 1 108 cu sensul : 'lumină'.
- viji 'dumbravnic' / ALR I 1 944 — 05. — V. *vúje* 'soc' (Papahagi 1 124), *vújū* 'soc' (pl. : *vúji* / ALR I 1 914 — 06).
- vulă (pl. : *vule*) 'pată' / ALR II, s. n., IV, h. 1 221, 1 222 — 010. — V. *vúlă* 'pecete' (Papahagi 1 124, ALR II, s.n., IV, h. 987 — 010).
- vuluvărū (pl. : *vuluvări*) 'pogonici' / ALR I 896 — 06.
- yărmă 'păsat' / ALR I 734 — 06, 07. — Cf. bg. *jarma* 'idem'.
- yirăcnó (pl. : *yiracnădz*) 'cocor' / ALR I 1 038 — 07. V. și :
- yirănă (pl. : *yirănădz*) 'cocor' / ALR I 1 038 — 06. — < gr. *γερανός* 'idem'.
- zaharómăte 'bomboane' / ALR I 1 608 — 05, *dă-lă a fêórlor zahařómăte* / *ib.* 316 — 05.
- zahapėti 'bomboane' : *dă lă la ma mulț fičóρ zahapėti* / ALR I 316 — 09.
- zavumátū — 08², *zăvumátu* — 08¹ (pl. : *zăvumățî* — 08¹) 'sașiu' / ALR I, I, h. 68.
- zăhănăji 'bomboane' : *dă la mŭlțî fičóři zăhănăji* / ALR I 316 — 08².
- zăngălăcută 'vioară' / ALR II 4 328 — 010. — Cf. *zingîná* etc. (Papahagi 1 144).
- zăngălăcutar 'violinist' / ALR II, s.n., V, h. 1 282 — 010. — < *zăngălăcută* + -*ar*.
- zareádă (pl. : *zărcădz*) 'rădașcă (*Lucanus cervus*)' / ALR I 1 897 — 06. — La Papahagi 1 136 cu sensul : 'căprioară'. V. *ďărcăđi*.
- zburliďă (pl. : *zburliďe*) 'scoică' / ALR II 2 504 — 010. — Cf. mr. *părlidă* 'idem' (Capidan, M. 215).
- zing'îie '(la șa) scară (de fier)' / ALR II 5 505 — 010. — V. mr. *zinghiďă* 'idem' (Capidan, M. 338), bg. dial. *zingŭďă* 'idem' (ALR II 5 505 — 991).
- zmălă (pl. : *zmăle*) 'cuțitoaie' / ALR I 1 829 — 05. — La Papahagi 1 145 cu sensul : 'un fel de teslă'.

- zmilărie** 'strung': *o pidrându tu mesi cu zmilăria* / ALR I 1 834 — 07. — Cf. *zmilără* 'daltă' (Papahagi 1 145).
- zubúie** 'sacul în care se dă ovăs cailor' / ALR I 1 127 — 05. — V. mr. *zóbnie* 'idem' <bg. *zobnik* (Capidan, M. 339).
- zuluńi** 'nebunii': *fićorli aceşfi fac zuluńi pisti zuluńi* / ALR II, s.n., VI, h. 1 837 — 010.
- zvistirar** 'vînzător de var; vărar' / ALR II, I, h. 247 — 010. — V. *azvis-tár* (Papahagi 186).
- zvurnuescu** 'a se năru': [casa] *să zvurnuăşte* / ALR II, I, h. 274 — 010. — Cf. *azvărnescu* 'tîri' (Papahagi 186).

Noembrie 1969

Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj, Str. E. Racoviţă, 21

CONTRIBUȚIE LA STUDIUL UNUI FENOMEN FONETIC ROMÂNESC DIALECTAL : $\breve{a}$ protonic $> a$

DE

MARIA-LUIZA PURDELA

Bogatul material documentar înregistrat de atlasele lingvistice române regionale aruncă o lumină nouă asupra răspîndirii teritoriale a anumitor fenomene fonetice și permite, astfel, reconsiderarea punctelor de vedere existente în legătură cu fenomenele respective, acceptarea sau respingerea acestora, precum și emiterea unor ipoteze noi.

Fenomenul trecerii lui $\breve{a}$ protonic la a a fost semnalat în diverse părți ale teritoriului lingvistic român, nord și sud - dunărean¹. S-au ocupat de studiul apariției, răspîndirii și vechimii acestui fenomen Sextil Pușcariu², acad. Iorgu Iordan³, acad. Alexandru Graur⁴ și Romulus Todoran⁵.

Materialul cartografiat din volumul I al ALRR—Mar.⁶ prezintă următoarele situații în care $\breve{a}$ protonic a trecut la a sau la diverse stadii intermediare :

I. $\breve{a}$ neaccentuat $> a$, urmat, la distanță de una sau mai multe silabe, de $\acute{a}$:

a) *batăjĕ (d'ĕ înimă)* (112/234, 238)⁷ ; *mastreăđă*, [K] *mătreăđă* (26/233) ; *matriăđă* (26/238) ; *nanăș* (219/234) ; *nanășă* (218/234 ; 221/226, 231, 233,

¹ Pentru bibliografia problemei, vezi Iorgu Iordan, „Un fenomen fonetic românesc dialectal : $\breve{a}$ neaccentuat trecut la a ”, în „Revista filologică”, I, 1927, nr. 1—2, p. 117—137 ; Romulus Todoran, „Despre un fenomen fonetic românesc dialectal : $\breve{a}$ protonic $> a$ ”, în SCL, V, 1954, nr. 1—2, p. 74—75.

² S. Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului. III. Despre legile fonologice*, în „Dacoromania”, II, 1922, p. 65—68.

³ Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 117—154.

⁴ Al. Graur, *Cu privire la $\breve{a} > a$ în românește*, în SCL, IX, 1958, nr. 2, p. 263—264 ; idem, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 36 ; idem, *Nume proprii cu a protonic*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 99—100.

⁵ R. Todoran, *art. cit.*, p. 63—64.

⁶ Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Mara-mureș*, vol. I, 1969.

⁷ Prima cifră de după cuvîntul-titlu indică numărul hîrții, iar cele de după / trimit la punctele cartografice din harta respectivă.

234, 238); *ramás* (237/234); *rasáre* „tresare (din somn)” (214/234, 238); *varsát* „variolă” (155/234, 235, 238); (pune) *varsát* „vaccin” (146/234, 235, 236, 238, 239); *vatamát* (160/238).

b) *stadii intermediare* :

1) sunetul rostit e mai apropiat de *a* (notat în ALRR — Mar. *a*(*ă*)) : *ba*(*ă*)*rbat* (173/221, 222, 226, 227, 235, 236, 238, 240); (măi) *ba*(*ă*)*rbát'ë* (188/221, 222); *ba*(*ă*)*ltáíë* (d'ë ínimă) (112/222, 225); *na*(*ă*)*cázu* (cál rjău . . .) „epilepsie” (167/235); *na*(*ă*)*nás* (219/221, 222, 226, 227, 236, 238); *na*(*ă*)*násă* (218/221, 222, 223, 227, 236, 238); (hăi) *na*(*ă*)*nás*(*š*)*ë* (221/221, 224, 227, 236); *ra*(*ă*)*más* (237/221); *sa*(*ă*)*láš* (242/237); *va*(*ă*)*rsát* (146/232, 233; 155/221, 222, 225, 226, 227, 232, 236, 239, 240);

2) sunetul rostit e mai apropiat de *ă* (notat în ALRR—Mar. cu *ă*(*a*)) : *bă*(*a*)*rbáte* (188/238); *bă*(*a*)*rnác* (12/225); *bă*(*a*)*rnáčă* (13/225); *nă*(*a*)*nás* (219/223); (hăi) *nă*(*a*)*násă* (221/225); *pă*(*a*)*ralizát* „schilod” (170/233); *pă*(*a*)*ralizát'ă* (171/233); *sa*(*a*)*láš* (242/227); *vă*(*a*)*rsát* (146/227; 155/229); *vă*(*a*)*ltă*(*a*)*mát* (160/240);

II. *ă* neaccentuat > *a*, urmat de accent, care e purtat de orice vocală în afară de *a* :

a *bard'íë* (87/238); *barbér* (88/226, 227, 233, 239); *batrín* (240/238); *batrínă* (241/238); *căcaíit'orí* „peltic” (63/238); *capríi* (31/224, 234, 238); *împaratús* (62/238); *masíă* (78/238); *matús'ă* (183/236); *nafrămúcă* (60/238); *padut'ós* (24/238); *padut'ôsă* (25/230, 238); *ma pazíăsc* (138/238);

b) *stadii intermediare* :

1) *a*(*ă*) : *ama*(*ă*)*rít* (68/236); *ama*(*ă*)*rítă* (70/236); *ba*(*ă*)*rjííë* (87/221, 226, 236); *ba*(*ă*)*trín* (184/221, 222, 227, 238); *ba*(*ă*)*trín* (240/221; 222, 226, 227, 235, 236, 240); *ba*(*ă*)*trínă* (185/221, 238); *b*(*a*)*ătrínă* (241/221, 222, 226, 227, 235, 236); *ba*(*ă*)*utóri*(*i*) (226/226, 236); *ba*(*ă*)*utóre* (227/226; 236); *bojba*(*ă*)*iěsc* (141/236); *ca*(*ă*)*leíi* (135/221, 222, 224, 226, 227, 236, 238, 240); *ca*(*ă*)*púta* (pt'icóru lui) (136/238); *ca*(*ă*)*runfíă* (18/234, 236); *fuşca*(*ă*)*iěsc* (91/222, 224, 236); *găla*(*ă*)*gííë* (71/221); *gra*(*ă*)*iě* (niëbu ni) (153/227); *împa*(*ă*)*rătús* (62/221, 236); *îmba*(*ă*)*tăčúnë* (d'ë cap) (162/222); *ma*(*ă*)*síă* (78/221, 226, 236); *ma*(*ă*)*tríátă* (26/221, 222, 234, 236); *ma*(*ă*)*tríč* (169/221, 224, 226, 232, 238); (hăi) *ma*(*ă*)*túsă* (183/221); *pa*(*ă*)*dút'ë* (22/221, 227, 236, 240); *pa*(*ă*)*dut'ós* (24/221, 222); *p'a*(*ă*)*dut'ôsă* (25/221, 227, 236); *pa*(*ă*)*năa*(*ă*)*turičă* (60/226); *t'ipa*(*ă*)*iěšt'* (141/221); *ra*(*ă*)*matíz* (169/236); *sa*(*ă*)*láš* (242/226); *stra*(*ă*)*sííëđ* (67/238); *ta*(*ă*)*rósă* (210/226, 227); *cura*(*ă*)*túrá* (212/221); *turba*(*ă*)*túrá* (161/224, 226); *va*(*ă*)*ta*(*ă*)*ma*(*ă*)*túrá* (158/235, 240);

2) *ă*(*a*) : *ba*(*a*)*rd'íë* (87/235); *bă*(*a*)*trínă* (241/240); *bă*(*a*)*utóri* (226/238); *ba*(*a*)*utóre* (227/224, 238); *că*(*a*)*rúnt* (19/227, 236); *încră*(*a*)*tăsc* (27/227); *mă*(*a*)*tręáíă* (26/227); *mă*(*a*)*tríč* (168/236); *pă*(*a*)*dut'ós* (24/227); *răfăpt* (149/238); *tă*(*a*)*rósă* (210/224).

De remarcat că, cu excepția unei singure localități, Hoteni (pet.228), celelalte toate prezintă un număr mai mic sau mai mare de *ă* protonic (primar sau secundar) trecut fie la *a*, fie la un sunet intermediar (*a*(*ă*), *ă*(*a*)).

Cele mai multe exemple cu *ă* neaccentuat trecut la *a* le oferă materialul dialectal adunat din Vișeu de Jos (pct. 238) și Dragomirești (234), iar pentru *ă* protonic trecut la un sunet intermediar (*a*(*ă*), *ă*(*a*)) ilustrativ e materialul din Moisei (236), Mara (221), Săpînța (227), Iapa (226), Budești (222) și Săcel (235).

Ce concluzii se pot trage cu privire la progresul sau regresul acestui fenomen? Cu alte cuvinte, sub raport spațial, el e în creștere sau în descreștere?

Problema și-a pus-o și R. Todoran. Pe baza datelor furnizate de ALR I, comparate cu cele din lucrările anterioare dedicate graiurilor diverselor regiuni, autorul conchide că „fenomenul nu se mai lățește, dimpotrivă, pe cât se pare, își micșorează chiar aria de răspîndire”⁸.

R. Todoran afirmă, în continuare, că „Maramureșul este singura provincie, după cum ne arată hărțile Atlasului lingvistic, în care nu se cunoaște trecerea lui *ă* la *a*”⁹.

Să vedem însă cum se prezintă acest fenomen în alte lucrări dedicate graiului acestei provincii. Ce oferă de pildă, în această privință, monografia lui Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului* (București, 1925)?

Acad. Iorgu Iordan¹⁰ subliniază afirmația autorului acestei monografii, afirmație conform căreia în satul Dragomirești „se aude *rar* (subl. n.) *a* în locul unui *ă* neaccentuat”. În continuare, acad. Iorgu Iordan admite că fenomenul poate să fie „destul de răspîndit” din cauză că el apare în unele nume topice din hotarul comunei: *Caliman* și *Șesu-sacărilor*¹¹.

În afara acestora mai semnalăm două toponime din aceeași lucrare: *Pascălău* (p. 206) din hotarul comunei Giulești și *Pascanet* (p. 206) — munte din apropierea localității Dragomirești.

Și textele folclorice adunate de T. Papahagi oferă câteva exemple¹², în afara celor citate de acad. Iorgu Iordan¹³:

a) exemple în care *ă* protonic trece la *a* cînd se găsește în cealaltă silabă *ă*: *banaturi* „necazuri”/p. 32, r. 64, în Săcel (pct. 235) — informatorul e originar din Vișeu-de-Jos; *darab*/p. 157, r. 60, în Poiana (Borșa); *darabă*/p. 173, r. 9, în Vișeu-de-Jos (pct. 238); *salaș*/p. 17, r. 17, în Vad (pct. 225) — informatorul e născut în Brebești;

b) exemple în care *ă* protonic trece la *a* cînd e urmat în cealaltă silabă de orice altă vocală accentuată în afară de *a*: *cașos* „cum e cașul”/p. 138, r. 41, în Săliște, localitate situată între Dragomirești și Săcel; *macău* „toiag”/p. 40, r. 50 în Glod; *palincă*/p. 21, r. 22 în Vad și p. 120, r. 4 în Șieu; *palincută*/p. 133, r. 11, în Bîrsana (pct. 230); *pascălău* v. *păscălău*/p. 228, col. II; *prostălău*/p. 187, r. 17, Ieud (pct. 233).

⁸ R. Todoran, *art. cit.*, p. 75.

⁹ R. Todoran, *art. cit.*, p. 72; v. o afirmație similară și la p. 76.

¹⁰ Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 128 și 137.

¹¹ Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 128.

¹² Este drept că majoritatea acestora pot fi explicate și prin influența formelor lor etimologice (respectiv maghiare).

¹³ Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 137. Pentru facilitarea comparației vom da între paranteze numărul cartografic al localităților unde fenomenul a fost înregistrat ulterior de ALRR-Mar.

Prin urmare, fenomenul apare mult mai răspândit decât o recunoaște însuși autorul monografiei.

De ce atunci faza intermediară de înregistrare a materialului, reprezentată de ALR I și ALR II ¹⁴, nu atestă fenomenul?

Dacă comparăm numărul localităților anchetate pentru ALR I și II cu cele din rețeaua ALRR — Mar., raportul este de 8 pentru primele două (6 în ALR I, 2 în ALR II) față de 20 pentru ultimul.

Dintre localitățile din rețeaua ALR I și II, reanchetate de autorii ALRR — Mar., puține sînt semnificative pentru fenomenul în discuție: Iapa (pct. 226) și Budești (222). Acestea, în ALRR — Mar., sînt reprezentative pentru înregistrarea trecerii lui *ă* protonic la un sunet intermediar (v. mai sus).

Restul localităților preluate din rețeaua ALR I nu înregistrează decât un număr mic de exemple în care fenomenul ar fi putut să apară și neînregistrarea lui nu mai este surprinzătoare dacă ținem cont de afirmația lui R. Todoran conform căreia fenomenul prezintă „inconsecvențe și variații de rostire în aceleași cuvinte, în aceleași regiuni și chiar la aceiași indivizi vorbitori” ¹⁵. Trebuie, de asemenea, să luăm în considerare și faptul că adunarea materialului se face pe baza datelor furnizate de un singur vorbitor (un neajuns caracteristic, de altfel, majorității atlaselor lingvistice existente).

Abia cînd se va ajunge la întocmirea unor atlase lingvistice bazate pe materialul adunat și prelucrat cu mijloace moderne, din cît mai multe localități și de la cît mai mulți vorbitori aparținînd tuturor generațiilor, așa cum se procedează acum pentru Atlasul lingvistic japonez ¹⁶ și cînd acest lucru se va face periodic la distanțe mai mari de timp, se vor putea trage concluzii semnificative cu privire la lățirea sau micșorarea ariei de răspîndire a unui fenomen.

Fiindcă, la drept vorbind, ce concluzii se pot, totuși, trage din compararea datelor oferite pentru Maramureș de textele dialectale și lucrările de specialitate existente?

1) Că autorii monografiilor de genul celei a lui Tache Papahagi, în redarea materialului folcloric adunat, nu acordau o atenție deosebită redării fonetice a acestuia, mai ales redării stadiilor intermediare ale anumitor sunete. De altfel, nici nu era acesta scopul părții a doua a monografiei, parte dedicată folclorului adunat din această regiune.

2) Faptul că fenomenul este atestat de Tache Papahagi într-o serie de localități, dintre care cele mai multe au intrat în rețeaua ALRR — Mar. unde de asemenea este înregistrat, vorbește nu de o *lățire* sau *micșorare* a ariei, ci numai de o *continuitate*, căci e greu de presupus și încă și mai greu de admis că fenomenul a existat, a dispărut și apoi a reapărut, în exact aceleași locuri, și toate acestea numai pentru că în ALR I nu apare. Evident, sub presiunea exercitată de limba literară, și acest fenomen dialectal e în regres. Cu privire la cauzele apariției fenomenului s-au emis două ipoteze :

¹⁴ I ALRT II apar numai două exemple cu *ă* > *a* în cuvinte lipsite de accent în frază : „... și *ma i i ă* și *pă mină*” ; „și *mă(a) iă* cu *t'(k')iă*” (ALRT II, 161, BORȘA).

¹⁵ R. Todoran, *art. cit.*, p. 81.

¹⁶ Cf. Y. Fujiwara, *Une histoire de la dialectologie japonaise*, în „Orbis”, XVI, 1967, nr. 1, p. 39—44.

una, conform căreia fenomenul s-a produs întâi prin asimilare în cazul lui *ă* protonic urmat de *ă* și de aici s-a extins la cazurile cu *ă* protonic urmat de celelalte vocale accentuate, ipoteză susținută de R. Todoran după Sextil Pușcariu și alta, aparținând acad. Iorgu Iordan, după care cele două fenomene ar fi independente; primul s-ar datora într-adevăr asimilării, cel de al doilea ar fi cauzat de diversele influențe străine.

Credem, cu R. Todoran, că punctul de plecare îl constituie asimilarea, în cazul unor cuvinte ca *barbat*, *padure* și că, de aici fenomenul s-a extins și asupra celorlalte cazuri, când *ă* protonic era urmat de orice altă vocală accentuată în afară de *ă*.

Fără îndoială, în cel din urmă caz influența străină a putut contribui la *fixarea* și răspîndirea fenomenului.

Dar originea fenomenului trecerii lui *ă* protonic la *a* rămîne internă, acesta putînd să apară oriunde, pentru că opoziția *ă/a* în situație protonică în limba română nu a avut¹⁷ și nu are rol fonologic. Dacă la noi ar fi existat de la început această opoziție, fenomenul trecerii lui *ă* protonic la *a* nu ar mai fi fost posibil. Ar fi însemnat ca, datorită presiunii sistemului o dată creat, să se ajungă, în prea multe cazuri, la omonimii insuportabile.

Există cîteva exemple¹⁸ în care *a/ă* constituie opoziție fonologică relevantă: *banat/bănat*; *barat/bărat*; *carat/cărat*; *pasa/păsa*; *pasat/păsat*. E ușor de constatat că exemplele în discuție sînt la marginea sistemului: pe plan sincronic ele nu intră în concurență. De asemenea ele pot fi numai cu greu întîlnite în vorbirea unei singure persoane de cultură medie.

Rămîne ca materialul din celelalte Atlase lingvistice regionale să ducă la precizarea ariei de răspîndire a fenomenului. Apariția lui în locuri oricît de diferite nu mai surprinde, ea fiind posibilă oriunde datorită tocmai lipsei de rol fonologic în limba română a opoziției *ă/a* în poziție protonică.

Mai 1970

Universitatea din Timișoara
Facultatea de filologie
Bul. V. Părvan, 4.

¹⁷ Cf. Al. Graur, *Nume proprii...*, p. 99. Domnia-sa consideră însă (în *Tendențele actuale...*, p. 36) că opoziția fonologică s-a întărit atunci cînd s-au împrumutat din turcește cuvinte cu *a* neaccentuat.

¹⁸ Pentru sensuri, vezi DM.

SECVENȚĂ ONOMASIOLOGICĂ : „DEOCHI” — „MAUVAIS OEIL” — „EVIL EYE”

DE

TEODOR BOJAN

Ideea cercetării modului de exprimare a noțiunii „deochi”¹ în limba română și în alte limbi romanice ne-a fost indirect sugerată de o însemnare a lui S. Pușcariu², 461, reluată de P. Papahagi, 121, și de acad. Al. Rosetti, 277. Din aceste înregistrări rezultă că exprimarea în română prin prep. *de* și subst. *ochi* a noțiunii „deochi” își găsește echivalarea numai în alb. *përsysh* și n. gr. (ἀπό) ματιά „deochi”, sau, după formularea dată de acad. Al. Rosetti, 277, rom. *deochi* ar fi o expresie comună numai limbilor „uniunii lingvistice balcanice”. Cronologic, exprimarea prin forma *deochi* este considerată de S. Pușcariu, P. Papahagi și Al. Rosetti ca fiind realizată în româna comună după una din limbile cu care românii ar fi venit în contact.

Fiind vizat modul în care este exprimată noțiunea „deochi”, considerăm necesară cercetarea onomasiologică a acestei probleme pe un plan mai larg decât limbile română, albaneză și neogreacă la care s-au oprit S. Pușcariu, P. Papahagi și Al. Rosetti. Întreprindem această cercetare nu numai pentru confirmarea sau infirmarea enunțării semnalate mai sus, ci și pentru motivul că investigațiile care urmăresc modul în care diferitele popoare își exprimă noțiunile care stau la baza vieții lor materiale, psihice, sociale etc. sînt nu numai pasionante și interesante, dar și deosebit de importante pentru lingvistică și pentru istoria culturii materiale și spirituale a popoarelor, pentru explicarea istoriei fiecărui popor în parte. Nu putem însă trece cu vederea faptul că o cercetare onomasiologică exhaustivă asupra unui sector atît de vast cum este acesta al „farmecelor” chiar dacă este restrîns la proporțiile unui singur aspect al acestui complex, la noțiunea „deochi”, depășește posibilitățile de documentare, de cercetare, de analiză

¹ Pentru simplificare, utilizăm cuvîntul „deochi” ca termen general de exprimare a noțiunii redată în fr. prin „mauvais oeil”, sp. „aojo”, it. „adocchio”, engl. „evil eye”, germ. „böse Auge”, rus. „sglaz” etc., nu ca element lexical propriu limbii române.

² Bibliografia și siglele utilizate le dăm în ordine alfabetică la sfîrșitul articolului.

și de interpretare ale unui singur om. Acest decalaj rezultă din extensiunea extremă în timp și spațiu a noțiunii „deochi”, ca și din volumul mare și variat al sferei sale. De aceea, înainte de a aborda cercetarea onomasiologică propriu-zisă, încercăm să delimităm strict sfera și conținutul noțiunii „deochi” din perspectiva lui istorică și spațială.

În viața popoarelor lumii, credința în „deochi” este o rămășiță a unei superstiții străvechi, poate din epoca peșterilor înnegrite de fum ale preistoriei omenirii. M. Ebert, s.v. *Blick*, consideră superstiția „deochiului” (= *böser Blick*) ca originară din Babilon, dar adevăratele ei începuturi par să fie acoperite de negura vremurilor. Credința celor vechi în puterea „deochiului” este semnalată de M. Ebert într-un text sumerian; ea este atestată în vechile documente de limbă ale Indiei și în China antică; este prezentă la arabi și chaldeeni, la persi și iliri, la romani și la egipteni, la etio-peni și evrei etc., etc. După Gh. Căușanu, 254, la evrei ar exista chiar credința că 90 % din oameni mor de „deochi” și numai 10 % de alte cauze, „boala deochiului” consumind toate măruntaiele. De fapt, credința în „deochi” este înregistrată și în cărțile vechi ale *Bibliei*, într-un pasaj din *Deuteronom*, 28/54–56, în *Tobias*, 11/14, 11/15, în *Proverbe*, 11/19, în *Ecclesiastul*, 12/16, 31/14 și *Baruch*, 1/22. Noțiunea „deochi” este, deci, una din acele noțiuni de bază, generală și de extensiune temporală milenară, care poate fi comparată prin vechime și răspîndire cu noțiunile care denumesc părțile corpului omenesc, principalele corpuri cerești, fenomenele cele mai frecvente ale naturii sau alte categorii de aceeași întindere în timp și spațiu. Dată fiind vechimea atestărilor „deochiului” și larga lui răspîndire la popoarele vechi ale lumii, putem presupune că el a fost cunoscut și de traco-daci. Oricum, credința în „deochi”, fiind atestată în literatura clasică latină, a trebuit să fie și mai răspîndită în latina populară, deci și în limba strămoșilor poporului român, încă de la formarea lui. Așadar, principial, vechimea credinței în „deochi” la poporul român ar fi întrucare măsură în contradicție cu teza că exprimarea acestei noțiuni ar fi realizată în româna comună tirzie după un tipar balcanic, din moment ce limba română în ansamblul ei nu cunoaște nici o altă formă latinească de redare a acestei superstiții. Faptele de limbă pe care le vom prezenta în cercetarea onomasiologică propriu-zisă, vor contribui la elucidarea acestui aspect important al problemei pe care o urmărim, aspect cu totul neglijat în înregistrarea lui S. Pușcariu, P. Papahagi, și acad. Al. Rosetti amintit mai sus.

Conținutul vast al noțiunii „deochi” este și el un serios obstacol în cercetarea onomasiologică exhaustivă a acestei credințe superstițioase. Atestată în literatura antichității și transmisă din generație în generație de la popor la popor, milenii în șir, ea o relievă a trecutului îndepărtat noțiunea „deochi” apare sub diferite forme și denumiri, cu elemente de conținut multiple și variate, la aproape toate popoarele lumii vechi și contemporane, străină fiind probabil, după Vallardi, doar popoarelor autohtone ale Americii. Complex de magie și mitologie, de etnografie și folclor, de medicină populară și de istorie a culturii materiale și spirituale a omenirii, credința superstițioasă în „deochi”, unică în elementele de bază, prezintă o infinitate de dezvoltări secundare, care se deosebesc de la un popor la altul. Din imensul material documentar publicat în ultimele 2 – 3 secole în diferite limbi și din care am consultat o cantitate destul de restrînsă, rezultă că dife-

rențierile de conținut în superstiția „deochiului” apar mai ales în aspectele care vizează : — originea presupusei puteri de a cauza „deochiul” ; — ființele și obiectele care pot cauza „deochiul” ; — mijloacele prin care se poate dobîndi capacitatea de a „deochea” și persoanele care pot dobîndi această putere ; — semnele exterioare caracteristice persoanelor sau animalelor presupuse capabile de a provoca „deochiul” ; — modul cum este imaginat și înfățișat „deochiul” ca forță răufăcătoare ; — caracterul conștient sau inconștient a „deochiului” ; — ființele, plantele, obiectele asupra cărora poate acționa „deochiul” ; — mijloacele de prevenire a „deochiului” ; — mijloacele de descoperire și de verificare a existenței „deochiului” ; — modul de manifestare a „deochiului”, simptomele, efectele și relele pe care le provoacă ; — mijloacele de neutralizare a „deochiului” ; — mijloacele de vindecare a „deochiului” și alte elemente create de-a lungul mileniilor de imaginația nenumăratelor generații din aproape toate regiunile pămîntului. Analiza acestei diversități de aspecte și studierea lor comparată nu a fost încă realizată în întreaga ei complexitate etnografică și folclorică și revine specialiștilor în etnografie și folclor. Ea nu a fost cercetată profund nici măcar pe plan etnografic românesc, deși există un bogat material brut în colecțiile noastre folclorice și etnografice, dar mai ales acela publicat cu trei decenii în urmă în *Atlasul lingvistic român*, I, II, prea puțin cercetat pînă acum. De exemplu, ALR I, vol. II, h. 243 „Deochi” cuprinde răspunsurile deosebit de interesante obținute de Sever Pop la întrebarea „Ce poartă la mină copiii mici, ca să nu fie deocheați?”. În încheierea legendei acestei hărți, Sever Pop scria că „Notele precedente arată însemnate obiceiuri, care ar merita să fie urmărite din punct de vedere folcloric și etnografic”. Dar ele au rămas necercetate. Hărțile atlaselor lingvistice sînt de o valoare neprețuită, pentru că reprezintă, delimitat teritorial, materialul brut înregistrat din graiul viu al poporului, arhiva de aur a poporului. Așadar, cercetarea complexă sub raportul sferei și conținutului noțiunii „deochi” ne este îngreunată pe de o parte de faptul că ea nu a fost încă analizată comparativ de către specialiști în etnografie și folclor, iar pe de altă parte de faptul că — excepție făcînd ALR și AIS — celelalte atlase lingvistice române (ALA, ALC, ALCo, ALG, ALLO, ALLy, ALMC, ALW) nu au urmărit deloc această noțiune atît de frecventă încă în viața fiecărui popor. De aceea, cercetarea noastră nu urmărește și nu poate urmări întreaga diversitate a problemelor schițate în parte mai sus și pe care le ridică credința popoarelor în „deochi”. Ne mulțumim să reținem aici din imensul material documentar numai acele elemente care ne sînt strict necesare pentru analiza lui onomasiologică, în primul rînd cîteva din însemnările prin care este definită și prezentată această superstiție la diferite popoare, așa cum sînt ele sintetizate în Larousse, Vallardi, P. Fanfani, Maria Moliner, I. — A. Candrea, K. Kandra. Pentru aspectele sub care apare „deochiul”, cit și pentru problemele de amănunt specifice fiecărui popor, amintim aici, în ordine cronologică, într-o enumerare selectivă, numele etnografilor și folcloriștilor care s-au ocupat cu această problemă și lucrările cele mai utile pentru cercetarea onomasiologică și etnografică mai aprofundată a credinței superstițioase în „deochi”, lucrări publicate în ultimele trei secole de către N. Valetta, A. Schioppa, G. Pietré, F. T. Elworthy, M. Tuchmann, C. Seligman, L. Wagner, W. Wundt, J. Leite de Vasconcellos, J. Chesnel, Ph. Schmidt, K. Meisner, E. de Martino, K. Kandra, A. Goro-

vei, S. Fl. Marian, Gh. Ciușanu. Din aceste materiale, în problema pe care o urmărim, rezultă că superstiția „deochiului” este numai una din multiplele componente ale credinței generale în „farmece” și „vrăji”, într-un cuvânt, a „magiei”. Deși distincte, noțiunile „farmec” și „deochi” sînt adesea confundate și identificate. Astfel, P. Fanfani definește corect pe it. *affascinare* prin „ammaliare con fascino”, dar completează imediat „cioè con occhio malefico”, iar derivatul *affascimento* este echivalat cu „mal d’occhio”. Al. Cioranescu, 5802, echivalează pe rom. *deoechea* cu sp. *aojar*, *ojeor* „a deoechea”, dar și cu *maleficiar*. F. Damé traduce pe rom. *deochi* prin fr. *fascination*, în loc de „mauvais oeil” iar pe rom. *deoechea* prin fr. *fasciner*, în loc de „jetter un mauvais oeil”. De fapt, pentru delimitarea noțiunii „deochi” din noțiunea generală a „farmecelor”, A. Reyes, s.v. *aojo*, utilizează perifraza *ensorcellement par le regard*. O delimitare similară este atestată la Gellius, în contextul *Fascinationem oculis fieri*, pe care E. Quicherat-A. Daveluy o redau prin „Que le charme entre par les yeux”, deoa-rece sensul lat. *fascinatio* este tot acela general de „farmec”, nu de „deochi” cum este unanim prezentat în literatură „deochiului”. O identificare a lui, „farmec” cu „deochi” se ivește și în înregistrările lui A. Bailly în legătură cu gr. βασκανία, βασκάνιον, βασκάνω, βασκάνως, βασκαντικός, care au la bază sensul general de „fascination, ensorcellement”, respectiv de „farmec”, nu pe acela de „deochi”. De aceea, traducerea izolată a gr. βασκανος (din aceeași familie cu cuvintele înșirate mai sus) prin „qui regarde d’un mauvais oeil” trebuie înțeleasă, după părerea noastră, tot cu sensul general de „farmec”, nu prin „deochi”. De altfel, în completarea traducerii lui βασκανος, A. Bailly înscrie echivalentul „qui jette un sort”, adică sensul adevărat, general, al acestui cuvînt. Suprapunerea de sens apare și la Ciușanu, 248, cînd traduce versul din Ecloga III a lui Vergiliu : „Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos !” prin „Nu știu cine mi-o fi tot deochind mieluşei”, cînd ar fi trebuit să-l traducă prin „Nu știu ce ochi îmi farmecă mieluşei !”. Confuzia dintre „farmec” și „deochi” apare și în *Minerva*, care echivalează pe rom. *deochi* cu lat. *fascinum*. La fel, Ciușanu, 248, dă pentru *deochi* pe lat. *turpicula res* și *fascinum*, iar acad. Al. Rosetti, 277, identifică expresia „fermecare” cu „deochi”. În sfîrșit, T. Papahagi, deși echivalează pe arom. *văscănîe* cu drom. *vrajă*, corespunzător sensului gr. βασκανία din care provine, înscrie totuși în traducerea franceză sensurile „charme ; maléfice”, alături de „mauvais oeil” și trimite, pentru comparare, la arom. *amdie* și *diucl’eare*, iar pe acesta din urmă îl redă prin „action de jeter le mauvais oeil”, dar și prin „fascination”, și pe *diucl’edzû* prin „écarter ou annihiler le mauvais oeil”, dar și „le maléfice, la fascination”. Am fost oarecum constrînși să facem această analiză, pentru că investigarea onomasiologică impune stricta delimitare, precizare și definire a noțiunii de cercetat. De aceea, pentru evitarea oricărei confuzii, izolăm noțiunea „deochi” din sfera largă a noțiunii „farmec” din care face parte. Ne oprim deci numai asupra aspectului care vizează modul în care este realizată denumirea „deochiului” în limba română și în alte cîteva limbi din trecut și de azi. Investigarea acestui aspect ne este oarecum ușurată de faptul că — o toată diversitatea formelor în care apare și în care este înregistrat sau prezentat —, „deochiul” are un element comun care ne permite să-l cercetăm ca pe un gen de superstiție bine delimitat, ca o parte distinctă din marele capitol al „magiei” și „farmecelor”. Așa cum rezultă

de altfel din lucrările consultate și inserate în notele noastre bibliografice, trăsătura comună care dă prejudecății „deochiului” un caracter universal, de identitate, este „credința în capacitatea atribuită unor ființe de a cauza diferite rele aceloră pe care îi privesc, aceloră asupra cărora acționează privirea ochilor lor”, sau, redusă la efect : „credința în turburarea cauzată de privirea răufăcătoare a ochilor aceloră care sînt considerați capabili de a provoca astfel de rele”. Într-o formulare mai restrînsă, reținînd numai trăsăturile esențiale cele mai generale, „deochiul” („evil eye”, „mauvais oeil” etc.) este „răul (în sensul cel mai larg al cuvîntului) cauzat de ochi”. Ne rețin, deci, numai acele exprimări ale noțiunii „deochi” care au la bază elementul „ochi” (lat. „oculus”, fr. „oeil”, sp. „ojo”, it. „occhio”, sard. „oyu”, cat. „ull”, pg. „olho”, engl. „eye”, germ. „Auge”, rus. „glaz”, magh. „szem”, finl. „silma”, tc. „gueuz”, alb. „sy”, bg. „oko” etc.). Pentru prezentarea materialului am socotit util să-l grupăm după tipurile în care este realizată exprimarea noțiunii „deochi” cu ajutorul elementelor componente, începînd cu tipul cel mai simplu, nu pe limbi, cum s-ar părea că ar fi mai comod.

1. Tipul „oculus”

Referindu-se la lexicul limbii latine, A. Meillet, 349, arăta că în această limbă cele mai multe noțiuni de bază, printre care și părțile corpului (*caput, nasus, oculus* etc.) sînt denumite mai ales prin cuvinte indo-europene. Pe de altă parte, A. Ernout-A. Meillet constată că noțiunea „oculus” este redată în forme deosebit de variate în limbile indo-europene și consideră această diversificare ca fiind rezultată tocmai din credințele legate de „mauvais oeil”, adică de „deochi”. Aceasta ar rezulta mai ales din faptele iranene. Astfel, în *Avesta*, cuvîntul *aši* (corespunzător denumirii vechi neutre a radicalului, respectiv vedicului *ákṣi*, gen. *akṣṇáh*) înseamnă „ochi de ființă rea”. Așadar, încă în limbile indo-europene vechi, noțiunea „oculus”, ca organ al vederii, este utilizată pentru exprimarea superstiției „deochi”. Latina a moștenit, a dezvoltat sau a împrumutat această formulă de exprimare a noțiunii „deochi”, pentru că *oculus* este înregistrat de A. Quicherat-A. Daveluy, s.v., ca fiind utilizat de Vergilius și Gratius și cu sensul de „oeil qui fascine, mauvais oeil”, respectiv „ochi care farmecă”, „ochi care deoache”, iar după S. Fl. Marian, *Nașterea*, 353, este atestat tot cu acest sens și la Aulus Gellius, în „*Noctes Atticae*”, IX,4. În literatura latină creștină, lat. *oculus*, cu sensul „deochi”, este atestat de repetate ori în opera lui Q. S. Fl. Tertulianus, 60, o dată în contextul „quod oculis, et per oculos noceat”. Exprimînd rezultatul unei acțiuni, sau acțiunea în desfășurarea ei, lat. *oculus* și vedicul *ákṣi* sînt utilizați aici nu cu accepțiunea principală de „organ al vederii”, ci cu aceea de „vedere”, „privire a ochilor”. Din REW, 6038, ar rezulta că lat. *oculus* — înregistrat doar cu sensul de bază și alte cîteva accepțiuni atestate în latina clasică — s-a transmis limbilor romanice numai cu aceste înțelesuri. Sensul „ochi care deoache”, atestat la Vergilius, Gratius Faliscus, Gellius Aulus etc. nu este înscris de REW, 6038, nici la lat. *oculus*, nici la continuatoarele lui. Totuși, lat. *oculus* cu sensul „ochi care deoache” s-a păstrat în limbile romanice. El apare la cuvintele corespunzătoare lat.

„oculus” și în alte limbi, neromanice. În dialectul aromân expresia drom. *Să nu-ți fie de deochi!* este dată de T. Papahagi, 121, sub forma *S-nu-ți hibă di ocl'u!* (n.gr. *Ná μή σέ χιάση μάτι*, germ. *Möge dich (das böse) i Auge nicht fassen!*). În ALR I, vol. II, h. 242, apare la meglenoromâni forma *di uocl'i*. Arom. *ocl'u*, megl. *ocl'i* au aici același înțeles cu lat. *oculus* din latina clasică amintit mai sus. Tot cu acest sens apare și sard. *ogru*, *ogu*, *okru* în expresiile *ponnere* (*ponniri*) *og(r)u* „jettare, ammaliare (col malocchio)” și *fertu a okru* (*ogru*, *ogu*) „jettare (col malocchio)”, *oguliáu* (= *ogu* + *liare*), toate înscrise de M. L. Wagner, s.v. *okru* „ochi” (< lat. *oculus*). A. Calepinus dă pentru lat. *fascinum* corespondentul semantic spaniol *ojo*, alături de *aoyadura*. Port. *olhado*, s.m., este dat de A. M. Silva tot cu înțelesul de „deochi”. În neogreacă, P. Papahagi, 121, și acad. Al. Rosetti, 277, înregistrează pentru noțiunea „deochi”, „deochea” exprimarea (ἀπό) *ματιά* și (ἀπό) *ματιάζω*, în care prepoziția ἀπό fiind pusă în paranteze poate fi elidată, fără ca înțelesul lui *ματιά(ζω)* să se modifice, expresia fiind utilizată deopotrivă atât în forma simplă, cât și în aceea precedată de prepoziție. De altfel, A. Hépités și A. Mirambel, ca și K. Nikolaidis, înregistrează pe n.gr. *ματιά(ζω)* neprecedat de prepoziție, chiar cu sensul noțiunii „deochi”, „deochea”. K. Nikolaidis mai dă și formele, tot fără prepoziție, *ματίασμα* „diucl'ere” și *ματιασμένος* „diucl'eat”. O exprimare similară a noțiunii „deochi” prin noțiunea „ochi” apare și în finl. *silmänne* „szemverés”, adică „deochi” și finl. *silmätä* „szemel megvér, megigez”, respectiv „deochea”, ambele fiind date de Papp. I. ca derivate ale finl. *silmä* „ochi”. Noțiunea „deochi” sub forma ei verbală este și mai răspândită în cuprinsul României și în afara ei. Astfel, sp. *ojea* are, după Maria Moliner, același sens cu rom. „deochea”. Port. *olhar* are și el acest sens la A. M. Silva. Etimologic, ultimul este considerat de G. de Diego ca provenind din lat. **oculare*, sau ca o formă redusă din v. port. *aolhar*. În sudul romanic, sard. camp. *ogiai*, log. nord. *oyare* „adocchiare” și „ammaliare (col malocchio)”, ca și *oguliáu* „ammaliato (col malocchio)”, toate înregistrate de M. L. Wagner, s.v. *okru*, sînt de asemenea continuatoare ale lat. *oculus* sau, dată fiind existența sp. *ojea*, port. *olhar*, continuatoare ale lat. **oculare*. În română, pentru exprimarea acestei noțiuni nu avem semnalată nici o formă verbală a lui *oculus*, neprecedată de propoziție ca în sp. *ojea*, port. *olhar*, sard. camp. *ogiai*. Totuși, o astfel de formă — neadusă pînă acum în discuție — s-a păstrat în arom. *disucl'edzû*, echivalată de T. Papahagi, s.v., cu drom. des—deochea “fr. „écarter ou annihiler le mauvais oeil”. Arom. *disucl'edzû* este deci un compus din forma verbală **ucl'edzû* (= arom. *diucl'edzû*) și prefixul *dis-* (< lat. *dis-*, sau lat. *de* + *ex*, cum îl redă T. Papahagi). Dar, după cum precizează T. Papahagi, s.v., verbul **ucl'edzû* (cuprins în forma negativă *disucl'edzû*) nu s-a păstrat în acest dialect, după cum nu există nici verbul **disdiucl'edzû*, corespunzător drom. des—deochea. Verbul arom. *disucl'edzû* nu este izolat. T. Papahagi mai înregistrează în dicționarul său și forma participială *disucl'et*, -ă „des-deocheat”. Dată fiind existența arom. *disucl'edzû*, respectiv menținerea unei forme verbale directe, neprefixate, derivată din *oculus*, considerăm că și drom. *ochea* (învechit și regional), și mai ales drom. *ochená* (regional, învechit) exprimă tot noțiunea „deochi”, pentru că așa cum este explicată aceasta din urmă în DLR, cuvîntul *ochená* (și var. *ochentí*) este întrebuintat în descîntece. De altfel, din con-

textul dat de DLR după revista „Ion Creangă”, VIII, 325—326, unde apare într-un descîntec de deochi : „În oichi mă ochenară, În gură mă forfecară, Puterea mi-o luară”, cuvîntul *ochenară*, deși este explicat prin „se uitară”, trebuie considerat ca fiind utilizat cu sensul lui „deocheară”, pentru că finalul citatului de mai sus este, incontestabil, expresie a efectului acțiunii „deochi” asupra omului, așa cum s-a menținut în credința poporului nostru. Sensul „deochi” al celui alt verb amintit aici, *ocheá*, este confirmat de derivatul său participial, *ocheát*, -ă, atestat de DLR în nordul Munteniei, după Rădulescu-Codin, și înregistrat cu sensul de „cunoscut de toți ca necinstit”, deci tocmai cu sensul secundar al drom. *deoeheat*, sens derivat din accepțiunea de bază „fermecat prin deochi”.

Exprimarea noțiunii „deochi” prin forma simplă de tipul „oculus”, sau prin derivatul său verbal, semnalată încă în avestă, atestată apoi în latina clasică, se regăsește și azi în spaniolă, portugheză, sardă, daco-română și în dialectele aromân și meglenoromân. O astfel de exprimare mai apare în neogreacă și finlandeză. În celelalte limbi europene, în limbile germanice, slave, în vechea greacă, turcă etc. nu am găsit atestată exprimarea noțiunii „deochi” la cuvintele corespunzătoare noțiunii „oculus” (cf. got. *augó*, v. germ. *augd*, germ. *Auge*, engl. *eye*, v. sax. *eag*, slav., rus., pol. *oko*, v.gr. ὀφθαλμός, magh. *szem*, tc. *gueuz* etc.), dar nu este exclusă existența în trecut, sau chiar în prezent, a unor astfel de forme, dat fiind că, lipsindu-ne materialul documentar necesar, am urmărit numai parțial acest tip de exprimare.

2. Tipul „a(b)” „oculus” și tipul „ad” „oculus”

În latină, exprimarea noțiunii „deochi” printr-o formă **a(b) oculus* sau **ad oculus* nu este atestată la compusele lat. *oculus*. Nici REW, 6038, nu înregistrează în limbile romanice nici o formă de acest tip. Totuși, astfel de cuvinte, realizate din prepoziția *a(b)* sau *ad* și *oculus* apar în cîteva regiuni ale României, tot pentru denumirea noțiunii „deochi”. Astfel, în spaniolă, cuvîntul *aojo* este explicat de Maria Moliner prin „mal de ojo”, iar R. Reyes îl traduce prin fr. „jettatura, jettature”, deci corespunde rom. „deochi”. Etimologic, J. Corominas, s.v. *ojo*, îl consideră ca fiind derivat pe terenul limbii spaniole din lat. *oculus*. În italiană, cuvîntul *adocchio* (și *addocchio*) este atestat de P. Fanfani cu același sens, corespunzător rom. *deochi*. Tot pentru exprimarea acestei noțiuni, AIS, IV, h. 813, pct. 713 înregistrează forma *aocchiata*, în pct. 750 *ad uocchia* și în pct. 752 *ad uocchio*. Deși nici D. Olivieri, nici C. Battisti-G. Alessio nu-l analizează sub raport etimologic, it. *adocchio* poate fi considerat fie ca un derivat pe terenul limbii italiene din lat. *oculus*, fie — dată fiind existența sp. *aojo* — dintr-un latinesc popular neatestat **a(b) oculus*, sau **adoculus*. Deoarece sensul și valoarea prepozițiilor *a(b)* și *ad* sînt diferite, stabilirea adevăratului etimon al it. *adocchio* etc. poate fi realizată, după părerea noastră, numai printr-o analiză profundă a conținutului noțiunii „deochi” în latină și italiană, îndeosebi a acelor aspecte secundare care vizează originea puterii de a deoecha, modul de acțiune al deochiului etc., enumerate la începutul acestui articol ca diferite de la popor la popor.

Exprimarea noțiunii „deochi” prin acest tip este mai bine reprezentată și aici, ca la tipul „oculus”, de forma verbală, * *oculare*, precedată de prepoziția *a(b)* sau *ad*. Înregistrând pe lat. *adoculare*, REW, 189, îi dă numai sensul „*auschauen*”, deci „a privi, a contempla”. Fără a face vreo precizare de modificare a sensului, REW însiră aici pe it. *adocchiare*, log. *aoyare*, friul. *voglá*, prov. *azolhar*, cat. *aullar*, sp. *aojar*, v. pg. *aolhar*, pg. *olhar* și gallur. *auǵá*, poate și v.fr. *aoullier*. Or, sp. *aojar* este înregistrat de Maria Moliner cu sensul „hacer mal de ojo”, identic deci prin conținut cu rom. *deoechea*. Sensul de bază al lat. *adoculare*, așa cum este dat de REW, 189, respectiv „mirar”, este trecut de Maria Moliner sub sp. *aojar* ca „învechit”, actual fiind în primul rînd acela care exprimă noțiunea „deoechea”. Tot cu acest sens este înregistrat sp. *aojar* și de J. Corominas, s.v. *ojo*, de R. Reyes, s.v., Al. Cioranescu, 5802. Etimologic, exceptînd propunerea din REW, sp. *aojar* este considerat de J. Corominas, s.v. *ojo*, ca derivat pe terenul limbii spaniole din lat. *oculus*. G. de Diego, înscriind pe sp. *aojar* numai cu sensul „desgraciar”, îl consideră ca provenind din lat. * *adoculare*. Sp. *aojar* este bine consolidat în limbă și prin derivatele sale: *aojador*, *aojadora*, *aojadura*, *aojamiento*, *aojado*, pe care Maria Moliner nu le explică independent, dar precizează că au semnificații care pot fi deduse din „aojar”. De altfel, la R. Reyes, s.v., la Al. Cioranescu, 5802, și în alte dicționare spaniole și bilingve, sensurile acestor derivate corespund derivatelor respective ale rom. *deoechea* (cf. *deochetor*, *deochetoare*, *deochetură*, *deochere*, *deoeheat*). Este necesar să mai amintim aici și forma negativă a acestui compus, *desaojar*, înregistrată de Maria Moliner și explicată prin „deshacer el aojo o mal de ojo que pesa sobre alquiem”, identică prin conținut cu rom. *des-deoechea*, și derivatele *desaojadera*, „des-deochetoare”, sau, după Maria Moliner, „mujer a quien se atribua poder para quitar el aojo”. Tot acest tip de exprimare a noțiunii „deoechea” apare și în v. port. *aolhar*, dat de G. de Diego din lat. * *adoculare*. M. L. Wagner, apoi, s.v. *okru*, înscrie sard. log. *aog(r)are*, log. nord. *aoyare*, ambele cu accepțiunea „ammaliare (col malocchio), jettare (col malocchio)” și considerate ca derivate pe ternul limbii sarde din lat. *oculus*. În Italia peninsulară, G. Rohlfs înscrie cal. *adocchiare* (*aducchiare*, *ducchiari*) cu sensul „ammaliare, affascinare, adocchiare, discernere”. Înțelesul de „deoechea” al acestui cuvînt rezultă atît din sensul „ammaliare” și „affascinare”, cît și din faptul că G. Rohlfs, III, s.v. *malocchio*, dă drept corespondente calabreze ale acestuia pe *adocchiare*, *aducchiare* și *ducchiari*. Al. Cioranescu apoi, sub 5802, dă cal. *aducchiare* cu sensul corespunzător românescului *a deoechea*. Tot în domeniul limbii italiene, cuvîntul *adocchiare*, cu varianta v. tosc. pop. *aocchiare* (ca și derivatele *aocchiate*, *aocchiata*, *adocchiamento*) este înregistrat cu sensul „affascinare, gittar il malocchio ad uno”. Exprimarea noțiunii „deochi” prin noțiunea „ochi” și o prepoziție care arată punctul de plecare este prezentă, după cum am arătat mai sus, și în n.gr. ἀπό ματιά, ἀπό ματιάζω. Etimologic și ca valoare funcțională, gr., n.gr. ἀπό corespunde lat. *a(b)*, încît compararea rom. *deochi* exclusiv cu n.gr. ἀπό ματιά(ζω) se opune faptelor de limbă semnalate aici, pentru că rom. *deochi*, deși nu aparține de acest tip, își găsește echivalența și identitatea de construcție tot în limbile romanice. Pe de altă parte, tipul de exprimare a noțiunii „deochi” prin „a(b)” și „oculus” apare și în afara domeniului

lingvistic romanic, în rus. *sglazitî* și *sglaz* „deochea”, „deochi”, în care prepoziția *s-* are aceeași valoare aici ca lat. *a(b)*, n.gr. ἀπό, arătînd „punctul de plecare”, „locul de unde vine ceva”.

Așadar, exprimarea noțiunii „deochi” prin tipul „a(b)” sau „ad” și „oculus”, sau prin forma verbală a acestor compuse, deși nu este semnalată în latină, poate să fie considerată existentă în latina populară, pentru că se regăsește, ca substantiv și verb, în spaniolă, portugheză, sardă și italiană. Tot o exprimare de acest tip mai apare în neogreacă și în rusă.

3. Tipul „malum” „oculus” și tipul „malum” „de” „oculus”

M. Ebert, s.v. *Blick*, înscrie sumerianul *igi-hul* și akad. *énu limuttu* cu sensul „böse Auge”, deci „ochi rău care deoache”. O exprimare similară a noțiunii „deochi” este prezentă nu numai în limbile romanice apusene, ci și în alte limbi europene. Astfel, în franceză, este utilizată cu sensul rom. *deochi* expresia *mauvais oeil* (Larousse etc.). În italiană, P. Fanfani, C. Battisti-G. Alessio, AIS, IV, h. 813, O. Pianigiani etc. înscriu it. *malocchio* tot cu sensul „deochi”. S. Fl. Marian, *Nașterea*, 351, citînd pe W. Schmidt, înregistrează port. *olho mao*, iar la A. M. Silva găsim port. *mau olhado* „deochi”. Tipul „malum” urmat de prepoziția „de” și de substantivul „oculus” este atestat cu sensul „deochi” în sp. *mal de ojo* (M. Moliner), *maldeajo* (R. Reyes); port. *mau de olho* (A. M. Silva); it. *mal d'occhio* (P. Fanfani), *maldocchio* (C. Battisti-G. Alessio). Arom. *ocl'u arău* și alb. *sy i keq*, înregistrate de P. Papahagi, 120, cu sensul de „ochi rău”, par să aibă, alături de acest sens general, și pe acela de „deochi”. În afara domeniului romanic, exprimarea noțiunii „deochi” prin noțiunile „malum” și „oculus” apare în germ. *böses Auge* (alături de tipul diferit, *böser Blick*, înregistrat de Brockhaus, II), în engl. *evil eye*, în n-gr. *κακό μάτι* (și *κακουμάτι*), date de A. Hépités, s.v. *μάτι*, cu sensul „mauvais oeil” și în tc. *guedj nazar*.

Ca și la celelalte tipuri analizate mai sus, forma verbală a noțiunii „deochi” este mai răspîndită teritorial decît cea substantivală. Astfel, construcția „malum” și „oculus” precedată sau urmată de un verb care exprimă noțiunea „a arunca”, sau pe aceea de „a face; a produce; a cauza”, apare în fr. *jeter un mauvais oeil*, *faire un mauvais oeil* (F. Damé), sp. *hacer mal de ojo* (M. Moliner), it. *dare il mal d'occhio*, *far(e) venire il mal d'occhio* (P. Fanfani, AIS, IV, h. 813), port. *dar de mau olhado* (A. M. Silva). În afara domeniului romanic, aceeași construcție se regăsește în engl. *the evil eye upon*, *to bewitch by the evil eye*, în germ. *böse Augen machen*, tc. *guedj nazar ilé gueurmek*.

Exprimarea noțiunii „deochi” prin forme de tipul „malum” („de”) „oculus” este justificată pe de o parte de credința că „deochiul” produce nenumărate „rele” (în sensul cel mai larg al cuvîntului), pe de altă parte de presupunerea că el este cauzat de oamenii cu „ochii răi”. De fapt, din răspunsurile obținute de Sever Pop pentru ALR I, vol. II, h. 242, în marea majoritate a punctelor anchetate (290, 343, 420, 522, 532, 542, 552, 554, 556, 558, 595, 679, 684, 704, 725, 730, 768, 880, 934, 984, 986)

s-a precizat de către informatori că „deoache (femeia) sau omul rău la ochi”. Prin aceasta, elementele esențiale ale conținutului noțiunii „deochi”, respectiv „ochi” și „rău” sînt confirmate atît de precizările informatorilor utilizați, cît și de existența formelor de tipul „malum” („de”) „oculus” din limbile romanice occidentale și din celelalte limbi neromanice arătate mai sus. Avînd în vedere faptul că în spaniolă, italiană și portugheză exprimarea noțiunii „deochi” este mai frecventă sub forma „malum” „de” „oculus” avem suficiente motive să considerăm acest tip ca fiind mai frecvent în domeniul României decît celelalte tipuri prezentate mai sus.

4. Tipul „de” „oculus”

Un compus al lat. *oculus* precedat de prepoziția *de* nu este atestat în latina clasică, nici în cea populară. REW, 6038, nu înregistrează o astfel de formă în romanica occidentală, dar nu înscrie nici pe rom. *deochi*, deși cuvîntul este evident format din elementele latinești *de* și *oculus*. Cuvîntul *deochi* (*diochi* și, cu reduplicarea prepoziției *de*, *dedeochi*, *dediochi*) este general pe teritoriul lingvistic dacoromân și intră ca element de bază și în expresii curente ca *să nu(-i) fie de deochi*, *a se întrece cu deochiul* (V. Breban, 120). Forma verbală a acestui substantiv este și mai bine consolidată în dacoromână. Astfel, *Deochetul* este atestat de N. Iorga, 92, ca antroponim, iar *Deochiați* este înregistrat de M. Costăchescu, 171, 328, ca nume topic într-un document din secolul al XIV-lea. Vechimea și vitalitatea lui *deochea* este dovedită nu numai de faptul că el este general pe teritoriul lingvistic dacoromân, așa cum rezultă din ALR I, vol. II, h. 242, ci și de existența derivateelor sale: *deochere* (*diochere*, *diuchere*), *deocheat*, *deochetură*, *deochetor*, *deochetoare*. În dialectul aromân, T. Papahagi și ALR I, vol. II, h. 242, înregistrează forma *diucl'edzû*, iar ca derivate ale acestuia T. Papahagi înscrie pe *diucl'eare*, *diucl'eat* și compusele *disucl'edzû* cu derivatele *disucl'eare*, *disucl'eat*. În dialectul meglenoromân, după ALR I, vol. II, h. 242, pentru noțiunea „deochi”, după cum am semnalat la pct. 1, este înregistrată numai forma *di uocl'i*. Construcția de tipul „de” „oculus” pentru exprimarea noțiunii „deochi” apare și în occidentul romanic. Astfel, în dialectul calabrez, G. Rohlfs înregistrează formele *docchiari* (*docchiare*) și *ducchiari*, care se identifică prin mod de exprimare cu rom. *deochea*. Tot aici mai este atestată de G. Rohlfs forma verbală negativă *s'docchiare* „togliare il malocchio”, identică deci ca sens și mod de exprimare cu drom. *des-deochea*. O formă verbală de tipul rom. *deochea* mai este înregistrată și în AIS, IV, h. 813. Pentru noțiunea „mi ha dato il malocchio” s-a obținut în punctul 639 răspunsul *ma ducchiato*, care corespunde întru totul construcției românești *m-a deocheat*. Așadar, construcția „de” „oculus” pentru exprimarea noțiunii „deochi” apare nu numai în drom. *deochi*, arom. *di ocl'u*, megl. *di uocl'i*, ci și pe terenul limbii italiene, în cal. *docchiari*, *docchiare*, *ducchiari*, *s'docchiare*, it. reg. *ducchiare*. Deoarece construcția de tipul „de” „oculus” precedată de substantivul „malum” este atestată în toate limbile romanice apusene (cf. fr. *mal d'oeil*, sp. *mal de ojo*, *maldejo*, port. *mau de olho*, it. *mal d'occhio*, *mallochio* etc.) în grafii de tip analitic, dar și sintetic, sîntem îndreptățiți să considerăm forma românească *deochi* drept o expri-

mare prin perifrază de tipul „malum” „de” „oculus”; în care noțiunea „malum” a fost elidată. Argumentele necesare pentru susținerea acestei etimologii ne sînt date în primul rînd de existența arom. *di ocl'u* și megl. *di uocl'i*, în care prepoziția *de* este izolată ca pronunție și grafic de cuvîntul *ochi*, dar care se identifică semantic și prin construcție cu drom. *deochi*. Scrierea în dacoromână într-un singur cuvînt a perifrizei eliptice *de* și *ochi* este prin urmare o deprindere grafică și nu este justificată etimologic. De altfel, limba română cunoaște și alte forme de exprimare prin perifrază eliptică, de tipul *de-ochi*, a unor noțiuni care aparțin tot domeniului etnografic și folcloric : *de-vînt*, *de-dînele*, *de-iele* etc., în care prepoziția *de* — așa cum semnală L. Șăineanu, s.v. *deochi* — indică, după credința populară, „originea, cauza bolilor corespunzătoare”. Și în aceste exprimări elementele lexicale componente fiind latinești, nu putem să le considerăm etimologic și ca mod de construcție decît tot latinești. Așadar, exprimarea prin prepoziția *de* și un substantiv fiind înregistrată în limba română și în forme ca *de-dînele*, *de-vînt*, *de-iele* etc., rom. *deochi* nu este nici singurul substantiv românesc de acest tip, nici nu este străin prin formă geniului limbii române, cum presupunea S. Pușcariu, 461. Scrierea *deochi*, într-un singur cuvînt, în loc de *de ochi*, fiind doar o deprindere grafică, nejustificată de pronunțare și nici de etimon, nu putea da în românește **jochiu*, cum presupune S. Pușcariu, 461, pentru că nu pornește de la un lat. **deoculum*, ci de la o exprimare prin perifrază de tipul *malum de oculis*. În al doilea rînd, este necesar să revenim aici asupra formelor drom. (învechite și regionale) *ochea* (*ochena*), atestate în descin-tece de *deochi*, și derivatul *ocheat* „*deocheat*”.

5. Alte tipuri

Pentru exprimarea noțiunii „*deochi*” în greaca veche nu este atestată nici o formă de tipul simplu „*oculus*”, nici de tipul construcției „prepoziție” „*oculus*”. Expresia n.gr. ἀπό ματιά(ζω) pare să fie foarte recentă, pentru că în voluminosul dicționar grecesc din perioada romană și bizantină al lui E. A. Sophocles — deși cuprinde un material lexical enorm, începînd cu secolul al II-lea î.e.n. și pînă în secolul al XII-lea al erei noastre — nu este înregistrată. Singura formă de exprimare a noțiunii „*deochi*” în greaca veche pare să fie construcția ὀφθαλμὸς βιάσανον, dată de S. Fl. Marian, *Nașterea*, 350. Transpusă în latină, această construcție ar apărea în forma „*oculus*” „*fascinans*”, respectiv „*ochi care farmecă*”, fr. „*oeil qui fascine*” etc., în care elementul „*oculus*” este presupus ca avînd putere mistică, dar numai cu determinarea „*fascinans*”, care include și noțiunea „*deochi*”.

Cu excepția limbii ruse, în care exprimarea noțiunii „*deochi*” este realizată prin tipul „a(b)” „*oculus*”, respectiv prin *sglaz*, *sglazitî*, în celelalte limbi slave nu am găsit înregistrate forme care să includă noțiunea „*ochi*” (cf. pol., scr., bg. *urok*, compus din *u-* și *rok*, ceh. *uhranuti*, *uřknuti*).

În limbile germanice de nord exprimarea noțiunii „*deochi*” — din cercetările sumare pe care le-am întreprins — pare să fie asemănătoare cu aceea din limbile slave occidentale și sudice, în sensul că ea nu include noțiunea „*ochi*”.

O exprimare a noțiunii „deochi” prin noțiunea „ochi”, dar într-o formă necunoscută celorlalte limbi pe care le-am urmărit, este redată de magh. *szemverés* (K. Kandra, 185, 289) (din *szem* „ochi”, *verés* „lovitură, bătaie”) și *szemelverés* (B. Kelemen, s.v. *deochi*). Mai puțin utilizată, înregistrată de Herczeg Gy., maghiara cunoaște și forma *kiszemel* („afară” și „ochi”) care, deși este comparabilă cu tipul „a(b)” „oculus” sub raport semantic general, rămîne izolată prin modul de exprimare : „ki” (adverb) — „szem” (substantiv).

În albaneză exprimarea noțiunii „deochi” este deosebit de variată prezentată, deși atestarea ei este foarte slabă. Astfel, în dialectul de nord, în ghegă, M. A. Godin echivalează pe germ. *behexen* (*beschreiben*) și *böse Augen machen* cu alb. *me i qitë fat me kandisë, me përhyshhtë*, respectiv *me mrrollë syte*. În AIS, IV, h. 813, în punctul 751, la albanezii din Italia centrală s-a înregistrat răspunsul *më merr si ië*. Pe de altă parte, St. E. Mann dă pentru alb. *përsysh*, atestat numai într-un număr din 1935 al ziarului „Shekulli i Ri” apărut la București, doar sensul „eye, ogle”, respectiv „privire”, ca și *Fjalor*, s.v., iar A. Leotti înscrie tot sub acest cuvînt doar sensul „a pîndi” și „a privi cu ochi invidioși (sau cu gelozie etc.)”. După o comunicare verbală a albanologului D. Pegmezi, originar din Ohrida, S. Pușcariu, 461, înregistrează cuvintele alb. *përsysh*, *përsysem*, care sînt reluate de P. Papahagi, 121, și de acad. Al. Rosetti, 277. Din formele enumerate, singura care ne reține atenția este aceasta din urmă. Noțiunea „deochi” este exprimată aici prin prepoziția *për* (= lat. *per*) și substantivul *sy* (= lat. „oculus”), deci printr-o construcție deosebită de tipurile „a(b)” („ad”) „oculus” și („malum”) „de” „oculus”. Așadar, identificarea alb. *përsysh*, *përsysem* cu n.gr. ἀπό ματιά(ζω) și cu rom. *deochi*, *deochia* se reduce doar la faptul că sînt construite după tipul „prepoziție” și substantivul „ochi”. În schimb, prin prepozițiile utilizate de albaneză, neogreacă și română, prin valoarea și sensul pe care le au fiecare din acestea, ele se opun. N. gr. ἀπό se identifică cu prepoziția lat. *a(b)* „de la”, alb. *për* cu lat. *per* „pentru ; prin”, iar rom. *de* de lat. *de* (= fr. *de* în construcții ca *mal de mer*, *mal de tête* etc.). Deosebirile de exprimare a noțiunii „deochi” în neogreacă, albaneză și română par să reflecte diferențieri sensibile în aspectele care vizează conținutul acestei noțiuni la fiecare popor în parte. De altfel, în contextul în care este înregistrat de către S. Pușcariu, 461, alb. *përsysem* („*ik andeja se mos më përsysset puna!*”), este vorba de „deochi” asupra unui obiect, necunoscut în folclorul și etnografia românească, nu de „deochi” la copil, la om sau la ființe în general. O cercetare comparată de conținut a credinței în „deochi” la popoarele sud-estului european, urmărită de specialiști în folclor și etnografie, ar contribui la o și mai bună precizare a faptelor. Aceasta mai ales din motivul că în AIS, IV, h. 813 „Mi ha dato il malocchio”, în sudul Italiei peninsulare și în Sicilia nu s-a înregistrat nici un răspuns la întrebarea anchetată, iar T. Papahagi, s.v. *amaie*, precizează că „în comparație cu ce e la dacoromâni, manifestarea magiei la aromâni e foarte redusă atît folcloric cît și etnografic” și, în sfîrșit, pentru că vechea greacă nu a avut nici o exprimare prin „ὀφθαλμός” pentru noțiunea „deochi”. Este necesar să înscriem aici și aprecierile contradictorii pe care Gh. Ciușanu, 255, 256, le face în legătură cu credința în „deochi” la greci, cînd susține că „dintre toate superstițiile, credința în deochi

este cea mai veche și cea mai înrădăcinată în lumea greacă”, dar apoi serie tocmai contrariul, anume că „Grecii, după cât se pare, n-au împrumutat această credință superstițioasă”.

Din prezentarea restrînsă de aici rezultă că exprimarea superstiției „deochi” prin conceptul „ochi” precedat de prepoziție este realizată în română ca în celelalte limbi romanice, nu după modelul neogrec sau albanez, și că se întîlnește în forme diferențiate în rusă, germană, engleză, maghiară, finlandeză, neogreacă și albaneză. Noțiunea „deochi” fiind redată în bulgară și sîrbo-croată prin alte mijloace decît în limba română, „calchierea” expresiei românești după n.gr. ἀπό ματιά(ζω) sau alb. *përsysh* implică nu numai un salt în timp și spațiu în flagrantă contradicție cu istoria limbii și a poporului român, ci și o neglijare a valorii elementelor prin care este exprimată această noțiune în limba română și în celelalte limbi romanice, pe de o parte, iar pe de altă parte în neogreacă, albaneză, rusă și finlandeză.

Iunie 1970

Academia Republicii Socialiste România
— Filiala din Cluj, Biblioteca,
Cluj, B.-dul Lenin, 9.

BIBLIOGRAFIE

- AIS = J. Jaberg, J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, IV, Zofingen, h. 813.
- ALR I = *Atlasul lingvistic român*, Partea I, de Sever Pop, vol. II, h. 243, 242, Sibiu-Leipzig, 1942.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-ă, serie nouă, de Emil Petrovici, vol. V, București, 1966, h. 1567.
- BAILLY, M. A., *Dictionnaire grec-français*, VIe éd., Paris, 1910.
- BATTISTI, C. — G. ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1950—1957.
- BREBAN, V., GH. BULGĂR, DOINA GRECU, ILEANA NEIESCĂ, GR. RUSU, AURELIA STAN, *Dicționar de expresii românești*, București, 1969.
- Brockhaus = *Der grosse Brockhaus*, II, Wiesbaden, 1953, s.v. *böser Blick*.
- CALEPINUS, AMBROSIVS, *Dictionarium... adiectae sunt latinis dictionibus, hebraeae, graecae, gallicae, italicae, hispanicae, et germanicae*, Basileae, 1570.
- CANDREA, I.-A.-GH. ADAMESCU, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, București, 1931.
- CARNOY-NICOLAÏDES, *Traditions populaires de l'Asie mineure*, Paris, 1890, p. 344.
- CHESNEL, J., *Dictionnaire des superstitions*, Paris, 1885, p. 664.
- CIAUȘANU, GH., F., *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, 1914, p. 248—260.
- CIORANESCU, AL., *Diccionario etimologico rumano*, Tenerife-Madrid, 1960.
- COROMINAS, J., *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954—1957.
- COSMULEI, D., *Latini, credințe și superstiții românești*, București, 1914.
- COSTĂCHESCU, M., *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, București, 1931, p. 171, 328.
- DAMÉ, FR., *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I, București, 1893.
- DIEGO, VICENTE GARCIA DE, *Diccionario etimológico español i hispanico*, Madrid, 1954.
- DL = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, II, București, 1956.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, tom. VII, partea a 2-a, București, 1969.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- EBERT, M., *Reallexikon der Vorgeschichte*, VIII, Berlin, 1924, s.v. *Magie*, și II, 1924, s.v. *Blick, böser*.
- ELWORTHY, F. T., *The evil eye*, London, 1895.

- EI = *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, XXII, Roma, 1934, s.v. *malocchio*, vol. XX, 1934, s.v. *iettatura*.
- ERNOUT, A.-A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932, s.v. *oculus*.
- FANFANI, PIETRO, *Vocabolario della lingua italiana*, Firenze, 1913.
- Fjalor = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1960.
- GODIN, MARIE AMELIE BARONIN VON, *Deutsch-albanisches Wörterbuch*, Leipzig, 1930.
- GOROVEI, ARTUR, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, 1915.
- GOROVEI, ARTUR, *Descultele românești*, Fălticeni, 1925.
- GUYEAU, M., *L'irréligion de l'avenir*, Paris, 1904.
- HÉPITÉS, ANTOINE TH., *Dictionnaire grec-français*, Athènes, 1909.
- HERCZEG, GYULA, *Olasz-magyar szótár*, Budapest, 1967, s.v. *addochiare*.
- IORGA, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XI, București, 1906.
- KANDRA, KABOS, *Magyar Mythologia*, Eger, 1897, p. 185, 289.
- KELEMEN, BELA, și colab., *Dicționar român-maghiar*, I—II, Cluj, 1966.
- KRAUSS, FR., *Volks Glaube und religiöser Brauch der Süd-Staven*, Münster, 1890, p. 41—55, 147.
- KRAUSS, FR., *Slavische Volksforschungen*, Leipzig, Heims, 1908, 65.
- LAFOUSSE = *Grand dictionnaire encyclopédique du XIX-e siècle*, vol. X, s.v. *mauvais oeil*.
- LEISNEL, J., *Traditions et légendes du centre de la France*, I, Paris, 1890, p. 268.
- LEITE, J. DE VASCONCELLOS, *A figa*, Oporto, 1925.
- MANN, ST. E., *An historical albanian-english dictionary*, London, 1948.
- MARIAN, S. FL., *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1893.
- MARIAN, S. FL., *Nașterea la români. Studiu etnografic*, București, 1892.
- MASPERO, G., *Causeries d'Égypte*, Paris, 1907.
- MARTINO, ERNEST DE, *Sud e magia*, 1959.
- MEISEN, K., *Der böser Blick und seine Abwehr*, in „Jahresbericht für Volkskunde“, 1950.
- MEILLET, A., *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, VIIe éd., Paris, 1934.
- MIGNE, E., *Encyclopédie théologique*, vol. II, Paris, 1865, p. 879.
- Minerva = *Minerva. Enciclopedia română*, Cluj, 1929.
- MIRAMBEL, A., *Petit dictionnaire français-grec moderne et grec moderne-français*, Paris, 1960.
- MOLINER, MARIA, *Diccionario de uso del español*, I—II, Madrid, 1966.
- NIKOLAIDIS, K., *Etymologikon lexikon tes Kutsoulahikes glosses*, Athena, 1909.
- NIKOLAY, P., *Histoire de croyances, mœurs, usages et coutumes*, I, IVe éd., Paris, 1885, p. 238—239.
- OLIVIERI, DANTE, *Dizionario etimologico italiano*, Milano, 1961.
- PAMFILE, TUDOR, *Mitologie românească*, București, 1916, p. 130.
- PAMFILE, TUDOR, *Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după credințele poporului român*, București, 1911, p. 28—32, 40, 46, 70, 78.
- PAPAHAGI, PER., *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, in „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, XIV, 1908, p. 121.
- PAPAHAGI, TACHE, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963.
- PAPP ISTVÁN, *Finn-magyar szótár*, Budapest, 1962.
- PINIGIANI, OTTORINO, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, Roma, Milano, I—II, 1907.
- PITTRÉ, G., *La iettatura e il malocchio in Sicilia*, Palermo, 1884.
- PITTRÉ, GIUSEPPE, *Usi e costumi, credenze e pregiudizi del popolo siciliano*, Palermo, 1889.
- PUȘCARIU, SEXTIL, *Studii și notițe filologice*, in „Convorbiri literare“, XXXVIII, București, 1904, p. 461—462.
- QUICHERAT, L.-A. DAVELUY, *Dictionnaire latin-français*, Paris, 1895.
- REYES, RAFAEL, *Dictionnaire français-espagnol y espagnol-français*, Madrid, 1960.
- REW = Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.
- ROHLS, G., *Dizionario dialettale delle tre Calabrie*, I—III, Halle—Milano, 1932—1939.
- ROSETTI, acad. AL., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968.
- SAMTER, ERNST, *Geburt, Hochzeit und Tod*, Leipzig, 1911, p. 184—191.
- SCIOPPA, A., *Antidoto alla cicalata di N. Valetta*, Napoli, 1830.
- SCHMIDT, PH., *Talisman u. Zauberwahn*, 1937.
- SÉBILLOT, P., *Coutumes, traditions populaires de la Haute Bretagne*, Paris, 1886.
- SELIGMANN, S., *Der böse Blick und Verwandtes*, I—II, Berlin, 1910.
- SELIGMANN, S., *Die Zauberkraft d. Auges u.d. Berusses*, Berlin, 1922.

- SILVA, A. DE MORAES, *Diccionario de lingua portugueza*, I—II, Rio de Janeiro, 1890.
- SOPHOCLES, E. A., *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, New York, 1900.
- ȘĂINEANU, LAZĂR, *Dicționar universal al limbii române*, ed. a VI-a, Craiova, 1929.
- TERTULLIAN = Q. *Septimi Florentis Tertulliani presbyteri Carthaginiensis opera*, tomus secundus, Parisiis, 1630, cartea I/155, p. 60. (Ediția Ioannē Ludovico De La Cerda).
- TUCHMANN, M., *La fascination*, în „Mélusine”, XI, 1912.
- VALETTA, N., *Cicalata sul fascino, volgarmente iettatura*, Napoli, 1777.
- VALLARDI = *Grande enciclopedia Vallardi*, vol. IX, Milano, 1966, s.v. *malocchio*.
- WAGNER, M. L., *Dizionario etimologico sardo*, II, Heidelberg, 1961.
- WAGNER, L., *Il malocchio e le credenze affini in Sardegna*, în „Lares”, II, 1913, p. 129—150.
- WUNDT, W., *Völkerpsychologie*, IV, 1914.
- WURTKE, ADOLF, *Geschichte des deutschen Volksaberglaubens der Gegenwart*, Berlin, 1869, p. 367, 420, 423.

NOTE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

DE

FELICIA ȘERBAN

dilibrát

După informațiile pe care le deținem din localitățile Cîmpeni și Albac (Munții Apuseni), substantivul *dilibrat* circulă în expresia **a-i spune** (sau **a-i da**) cuiva **dilibratul**, însemnînd „a-i spune cuiva deschis părerea”. *Dilibrat* provine dintr-un element latin medieval intrat în limbajul juridic maghiar, *deliberatum* „hotărîre, sentință” „(decretum, sententia; határozat, ítélet”, după Bartal Antal, *A magyarországi latinság szótára*, Budapest, 1901, cf. și Bakos Ferenc, *Idegen szavak kéziszótára*, Budapest, 1958) și de aici în expresia românească.

înfizuí

Verbul **a (se) infizui** (prez. ind. *înfizui*), cu circulație în regiunea Munților Apuseni, are sensul de „a(-și) încheia încălțămînta cu șireturile”. Sinonimul său maghiar este verbul *befűz*, un derivat al substantivului *fűző* „șiret (de pantof)”, din care provine regionalismul *fizău* (cf. Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest, 1966). Verbul *a infizui* este un calc parțial după magh. *befűz*, din care s-a tradus afixul *be-* prin *în-*, iar restul cuvîntului a fost împrumutat ca *atare*.

mărieróșu, mîndrămărie, últrămărie

Adjectivul *mărieróșu* este prezentat de *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul VI, București, 1966, astfel: „(Regional) Roșu-liliachiu,

mohorit. Com. din BISTRIȚA BÎRGĂULUI – BISTRIȚA. – Etimologia necunoscută. Cf. r o ș u”.

Considerăm că adjectivul *mărierosu* este compus din *mieriu* („de culoare albastru-închis sau violet”, cf. DLR) + *roșu*. Dată fiind diversitatea de variante lexicale ale lui *mieriu* (*mierău*, *miriu*, *meréu* etc.), el a putut ajunge, în acest compus, și la o formă apropiată de numele propriu *Maria*; am întâlnit un fenomen similar în cazul cuvîntului *ultramarin* avînd același sens („siniliu”), devenit în vorbirea populară din jurul orașului Turda *ultrămărie*, prin tendința de motivare a neologismului. Nu pare străin de acesta din urmă substantivul *mîndrămărie* („ultramarin”, cf. DLR), care ar putea fi rezultatul încercării de a motiva și prima parte a cuvîntului.

măscăricios

Pentru adjectivul *măscăricios* „care spune lucruri necuviincioase, obscene”, „necuviincios, indecent, obscen”, *Dicționarul limbii române* indică etimologia *măscăricei* + suf. -os. În realitate, după cum arată sensul cuvîntului, este un derivat de la verbul *măscări* „a spune glume sau cuvinte obscene, măscări” (după definiția dată de același dicționar) cu sufixul -icios.

miș

Substantivul *mîș*, atestat în „Arhivele Olteniei”, XXI, p. 269, în expresia *a veni ca mîșu* = „a veni încet, pe furiș, pe nesimțite”, este considerat de *Dicționarul limbii române* ca provenind de la interjecția *mîș* „cuvînt care imită zgomotul produs de iarbă, frunze etc. (mișcate de vînt, de mîna omului, de trecerea unei insecte etc.)”, prin schimbarea categoriei gramaticale. Substantivul *mîș* este însă un omonim al interjecției, și provine din scr. *mîš* „șoarece” (cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*). În svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti).

În cealaltă expresie dată de *Dicționarul limbii române*, *a nu zice nici mîș*, echivalentă cu *a nu zice nici pis*, *mîș* nu este substantivat, așa cum este plasat în DLR, ci rămîne tot interjecție.

ogläsuire

Dicționarul limbii române prezintă un substantiv *ogläsuire* în felul următor: „(Învechit, rar) Aclamație. *Camera deputaților a priimit mai cu ogläsuire acest proget de lege*. CR (1829), 8²/20. — Pl.: *ogläsuiri*.—Cf. rus. огласить.” Citatul din „Curierul românesc” trebuie însă interpretat astfel: „camera deputaților a primit aproape cu unanimitate acest proiect de lege” (textul în întregime este o informație asupra unei legi propuse în Mexic). Pentru locuțiunea adverbială *în unanimitate* găsim, în aceeași perioadă, expresia *într-o glăsuire*: „Poftesc într-o glăsuire pedeapsa lui toți” (A. Pann, în *Dicționarul limbii române*, tom. II, partea I, p. 273). Prin urmare, textul din „Curierul românesc” trebuie scris *mai cu o glăsuire* (= „aproape într-un singur glas, aproape unanim”), substantivul

oglašuire fiind inexistent în limba română, iar rus. *огласить* „a proclama; a face să răsunе” nu are nici o legătură semantică cu citatul în cauză. Pentru „acord unanim, aprobare” exista pe la 1817 substantivul *soglašuire*, care poate fi pus în legătură cu verbul *согласиться* „a fi de acord, a consimți”, din limba rusă (cf. A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1839).

rachetă, rachetodrom

Rachetă. cu toate sensurile lui, este tratat în multe dicționare ca un singur cuvânt. Dintre acestea, I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, [1931], *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, F. Marcu și C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. II, București, 1966, dau ca etimon fr. *raquette*; dicționarul lui A. Scriban trimite la fr. *raquette*, it. *racchette*, germ. *Raketta*, rus. *raketa*.

Rachetă „proiectil sau vehicul zburător”, „cartuș care produce lumină” și *rachetă* din domeniul sportului sînt omonime în limba română: cel dintîi, atestat (după materialul *Dicționarului limbii române*) pentru prima oară în „Curierul românesc” din 1829 (p. 50²/18) cu sensul de „proiectil”, provine din germ. *Rakete*, fr. *raquette* sau *rakette* (< engl. *rocket*, cf. *Larousse. Trois volumes en couleurs*, Paris, 1966); cel de al doilea, atestat mult mai tîrziu (L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, 1896), provine din fr. *raquette* (< lat. medieval *rasceta*, după același *Larousse*, sau it. *racchetta*, după A. Hatzfeld, A. Darmesteter și A. Thomas, *Dictionnaire général de la langue française*, Paris, f.a.), germ. *Rakette* (de remarcat că ortografia celor două omonime germane este diferită).

În ceea ce privește substantivul *rachetodrom* „teren special amenajat pentru lansarea rachetelor”, este puțin verosimil să constituie o formație românească (*rachetă* + [aero]*drom*), cum se afirmă în „Limba română”, IX, 1960, nr. 1, p. 63; înclinăm să credem că este un împrumut relativ recent din rus. *пакетодром* (cf. *Slovar' russkogo jazyka*, t. III, Moscova, 1959).

răscăli

Cuvîntul *răscali* (pl. *răscali*) este înregistrat de ALR I în Petrova, lîngă Vișeu-de-Sus, și înseamnă „cazma”. Etimonul său este ucr. *пискаль* (cf. B. Grinčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*, Kiev, 1909).

răscăci

Verbul reflexiv *răscăci* (prez. ind. *răscăcesc*), atestat prin Banat de ALRM II/I h 132 cu sensul de „a se crăcăna” și de ALR II la Dobra, lîngă Deva, cu sensul de „a-și desface brațele, a se deschide” (fiind vorba despre clește), provine din scr. *raskačiti* (cf. *Rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika*).

remôjie, remoțiune

Atestat de I. Gheție (*Dictionar român-maghiar pentru școală și privați*, Budapest, 1896) și T. Alexi (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch. Zweite verbesserte und vervollständigste Auflage*, Kronstadt, 1906), substantivul *remoție*, cu varianta *remoțiune*, însemnând „transportare în altă parte, îndepărtare”, este împrumutat din lat. *remotio*, -onis (cf. L. Quicherat și A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, Paris, 1895), germ. *Remotion* (cf. Sachs-Villatte, *Enzyklopädisches Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache*, Berlin-Schöneberg, 1856).

remustră

Verbul *remustra*, cu sensul de „a exprima o opinie contrară, a ridica o obiecție, a protesta”, a intrat efemer în limba română din it. *rimostrare* (cf. P. Petrocchi, *Novo dizionario universale della lingua italiana*, Milano, f.a.): *Gubernul a remustrat în aprilie...* declarînd rotund că nu se supune la voința monarhului (G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, p. 108); *Am remustrat în contra acestei pretensiuni* (I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie*, 1899, p. 263). În italiană, *rimostrare* provine din latină, ca și germ. *remonstrieren*, neologism împrumutat din lat. *re-* + *mostrare* (cf. A. Genius, *Neues großes Fremdwörterbuch*, Regensburg, f.a.); din germ. *remonstrieren* a intrat în română verbul *remonstra*, avînd același sens cu *a remustra* și atestat în dicționarele mai sus amintite ale lui I. Gheție și T. Alexi, precum și de Sab. Pop-Barcianu (*Vocabulari roman-nemțesc...*, Sibii, 1868).

rezăi, rezán

Cuvîntul apare în niște documente de la începutul secolului trecut: *șal rezanu ghivez* (a. 1803); *1 șal roșu rezai* (a. 1822), ambele citate de T. Papahagi în *Contribuții lexicale* (București, 1939), fără nici o explicație asupra sensului.

Rezai este un cuvînt de origine turcă (tc. *rizai*) și denumește un fel de țesătură (cf. James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople, 1890, p. 977).

râncă, rânghiță, rîbiță, righițoăncă, rîbiță, rîmbiță, rînchiță, rîngăță, rînghiță

De proveniență slavă (bg. *рибица*, scr. *ribica*, rus. *рыбица*, însemnînd „peștișor”) este numele *rîbiță*, *ribiță* dat, regional, unor specii de pești mărunți, în special porcușorului (*Gobio*): *rîbiță* apare atestat în *Lexiconul de la Buda*, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* al lui A. Cihac (vol. II, p. 312), *Nouveau dictionnaire roumain-français* al lui F. Damé, dicționarele anterior amintite ale lui I. Gheție, S. Pop-Barcianu, T. Alexi

și în *Dicționarul universal al limbei române* al lui L. Șăineanu (ed. VIII, Craiova, 1930); pentru *ribiță* dispunem de aceleași atestări, cu excepția *Lexiconului budan* și a dicționarului lui Șăineanu. Tot pentru „porcușor”, cuvîntul apare în variantele lexicale *răbiță* (*Lexiconul de la Buda*, dicționarele lui Damé și Barcianu) și *răbiță* (Gheție, Alexi). Cuvîntul denumește și alte specii de pești precum zvîrluga (*Cobitis*), behlița (*Rhodeus amarus*) etc.; cu labiala palatalizată, el apare în formele: *ribghiță*, *Cobitis aurata balcanica* (în Comana-de-Sus, lingă Rupea, cf. M. Băcescu, *Peștii, așa cum îi vede țăranul pescar român*, București, 1947, p. 84); *ribghiță* (la Dumbrăvița, lingă Codlea, cf. *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu*, XVII, 349); *righiță*, același pește (la Miercurea-Sibiului, cf. M. Băcescu, *op. cit.*, p. 84) — de la care derivatul *righițoăncă* „pește care se găsește în riurile mici, cu o lungime de cca 10 cm și semănînd cu țiparul” (tot în jurul Făgărașului, cf. „Cum vorbim”, 1949, nr. 8, p. 35).

Cu inserarea unei nazale bilabiale înaintea bilabialei oclusive *b**, cuvîntul se prezintă în formele *rimbiță* și, cu palatalizarea lui *b*, *rimghiță* „specii de *Cobitis*” (în regiunea Făgărașului, cf. M. Băcescu, *op. cit.*, p. 84), „pește mic, fără oase, de culoare gălbinie, cu puncte negre pe de laturi” (Voila, lingă Făgăraș, cf. A. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1925), formă de la care provin variantele lexicale *ringăță* (Copăcel, lingă Făgăraș, cf. *Răspunsurile la Chestionarul Hasdeu*, XVII, 35) și *rânghiță* (aceeași localitate, ib. XVII, 16, formă pentru care cf. și *r a b i ț ă*), ca nume ale unor pești nedefiniți mai îndeaproape. Nazala s-a acomodat aici velarei următoare, ca și în forma *rinchiță* (Snagov, lingă București, cf. M. Băcescu, *op. cit.*, p. 64, Gr. Antipa, *Fauna ichtiologică a României*, București, 1909, p. 138), în care velara sonoră a devenit surdă. De la *rinchiță*, prin pierderea lui *-iță*, simțit ca sufix, s-a format *rîncă* (nume de pește atestat la Ostrov, lingă Hațeg, cf. *Răspunsurile la Chestionarul Hasdeu*, XVII, 250), cu o variantă *râncă* (denumire dată la Făgăraș porcușorului, *Gobio gobio*, cf. M. Băcescu, *op. cit.*, p. 148), pentru care cf. și *r a n g h i ț ă*.

* Exemple similare la S. Pușcariu, *Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor. Un capitol de fonetică românească*, în „Dacoromania”, X, 1941, p. 391—396. V. și Florica Dimitrescu, *Cazuri particulare (consoane parazitare)*, în *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967, p. 112—114.

NOTE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

DE

VALENTINA ȘERBAN

rătăcănă, rătăcănie, rătăcănat

DL și DM sînt primele dicționare în care *rătăcană* și *rătăcanie* sînt tratate ca două cuvinte separate, avînd însă fiecare un singur și același sens: „groapă adîncă, scufundătură, hîrtop”.

Dintre celelalte dicționare, CIHAC, DDRF inserează, cu sensul de mai sus, numai forma *rătăcanie*. La TDRG apare *rătăcanie* (*rătăcănie*) definit prin „sich hin und her windender, verschlungener, Irrweg”, cu un singur citat: [*Bricicariul*] *îi bălăbănește [pe jupinese și logofeșei] hurduz, burduz prin toate rătăcăniile*. ALECSANDRI, T. 530¹. Interpretarea greșită a citatului îl determină pe Tiktin ca, la stabilirea etimologiei, să trimită la verbul *rătăci* (cf. *petrecanie*, *pierzanie*). CADE și SCRIBAN, D. lucrează ambele forme (*rătăcană* și *rătăcanie*) în același articol. SCRIBAN, D. nu dă nici o indicație etimologică, iar la CADE întîlnim aceeași etimologie ca și la Tiktin. DM, deși indică numai sensul de „groapă adîncă, scufundătură, hîrtop”, derivă pe *rătăcană*, ca și Tiktin, din *rătăci*, cu sufixul *-ană*, iar pe *rătăcanie* din *rătăci*, cu sufixul *-anie*.

Nu putem fi de acord cu etimologiile propuse; între *rătăcană*, *rătăcanie*, pe de o parte, și verbul *rătăci*, pe de alta, nu există nici o legătură semantică.

În cele ce urmează, vom încerca să orientăm stabilirea etimologiei acestor cuvinte ținînd seama de asemănările de sens.

În DLR, litera R (manuscris) cele două cuvinte sînt redactate separat, cu sensul mult lărgit. *Rătăcană* s.f. (Regional) 1. Groapă adîncă, scufundătură; hîrtop. *Mergînd noi în pasul cailor, din hop în hop, tot înainte prin rătăcăniile de pe ulițele Iașilor, am ajuns... în cieriul Socolei*. CREANGĂ, A. 128². ♦ Loc sălbatic, prăpastie. Com. din STRAJA-RĂDĂUȚI. ♦ Porțiune dintr-o semănătură, stricată de vite. *A scăpat calul lui Ion în lufărna la mine și-a făcut niște rătăcane*. CHEST. IV supl. ♦ Insulă mică. I. CR. VII, 52³; 2. (Prin analogie) Rană deschisă care nu se vindecă.

¹ Vasile Alecsandri, *Opere complete*, Partea întâia: *Teatru*, București, 1875.

² Ion Creangă, *Scrierile lui...*, Iași, 1892.

³ „Ion Creangă”, VII, 1914, p. 52.

Mi-am făcut o rădăcană la deget. CHEST. IV supl. ♦ Cicatrice rămasă de pe urma unui abces care s-a vindecat greu. *Are o rădăcană mare la picior.* CHEST. IV supl. *Rătăcanie* s.f. (Regional) 1. *Rătăcană* (1). Cf. citatul din ALECSANDRI, T. 530⁴; 2. *Rătăcană* (2). Cf. SĂGHINESCU, V. 102⁵.

După cum se vede din analiza sensurilor cuvintelor *rătăcană* și *rătăcanie*, acestea apar mult îmbogățite față de cele consemnate în dicționarele mai vechi. Din urmărirea sensurilor se deduce ușor că ele desemnează, în general, un obiect de formă rotundă. Aceeași idee se desprinde și din urmărirea sensurilor adj. *rădăcanat*, -ă, neînregistrat în dicționare, dar inserat în manuscrisul DLR, având sensurile: 1. (Despre pomi) Cu coroana rotundă și rămuroasă. *Codrule rădăcanat, ... Fost-ai verde și-mpănat.* FOLC. TRANSILV. I, 239⁶; 2. (Despre ochi) De formă rotundă. *Pasere cu ochi mari roticănafi.* CONV. LIT. III, 118⁷.

Apropierea semantică ne determină să presupunem că acest grup de cuvinte are, la origine, același etimon. Mai apropiate de etimon ni se par variantele adjectivului *rădăcanat*, -ă: *rotăcanat*, -ă, *rotocănat*, -ă, *roticdnat*, -ă. Aceste variante sînt în legătură și cu adjectivul *rotocolat*, -ă, care de asemenea indică o imagine, un contur, o figură sau un corp în formă de cerc, precum și cu subst. *rotacăn* definit în DLR, ms.: (Într-un joc de copii) Cerc de mărimea unei roți de car, desenat pe pămînt. Cf. BREBENEL, GR. P. De la *rotocolat* s-a putut ajunge la *rădăcanat*, avînd atestate formele intermediare *rotocănat* (LB, ALEXI, W., TDRG), *rotăcăn* (GHETIE, R. M.).

Punctul de plecare așadar al întregului grup de cuvinte pare să fie *roată* (cf. și *rotat*), în familia căruia se încadrează din punct de vedere semantic toate cuvintele puse de noi în discuție.

răzgrós

Cuvîntul *răzgros*, neînregistrat de dicționarele noastre, este semnalat în două izvoare (DRAGOMIR, O. M. 205⁸ și LEXIC REG. II, 62) cu sensul de „trunchi de brad, lung și (subțire), folosit la îngrădituri”.

Din punct de vedere al formei și al înțelesului, cuvîntul în discuție ne duce la *răzlog* „bucată lungă de lemn sau despicătură din trunchiul unui copac, întrebuințată la îngrădituri” (DLR, ms.). Prin contaminare cu *gros* avînd sensul (după DA) de „bîrnă groasă, butuc (BUGNARIU, NĂS.), trunchi de arbore (H IX 86), bulvan, bilă, buștean (DAMÉ, T. 173), lemn mare, doborît la pămînt (VICIU, GL.)” a apărut *răzgros* cu sensul arătat la început.

⁴ V. nota 1.

⁵ V. Săghinescu, *Vocabular românesc de vreo cîteva mii de cuvinte, cu o critică minuțioasă și cu îndreptar erorilor „Dicționarului universal al limbii române” de Lazăr Șăineanu etc.*, Iași, 1901.

⁶ *Folclor din Transilvania*, tomul I, București, 1962, p. 239.

⁷ „Convorbiri literare”, III, 1869–1870, p. 118.

⁸ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni din Săliște și comunele din jur*, în „Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj”, vol. II, 1924–1925, p. 193–259.

rid²

Înregistrat în „Buletin linguistique”, VI, 1938, p. 192 (*Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des lettres de Bucarest, VI. District de Năsăud*, par D. Șandru) cu sensul de „pământ, proprietate”.

Etimonul cuvintului este germ. *Ried* (cf. M. Isbășescu, *Dictionar german-român*, București, 1969) „pământ mlăștinos”, respectiv sâsescul *Ritt*, *Rid* „o parte a hotarului”; „hotarul unei comune” (cf. Adolf Schullerus, *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*, Fünfter Band : Zweite Lieferung, p. 170). De la aceste sensuri s-a putut ajunge ușor la cel din limba română.

rojoli

Verbul tranzitiv *a rojoli* „a tăia cu foarfecele spicele de secară din grâu” este atestat în ALR II la întrebarea 5192 în punctul 334 (Moftinu Mic-Carei). Dictionarele nu-l înregistrează, dar se găsește în manuscrisul *Dictionarului limbii române* (DLR). Este un împrumut din maghiară, anume de la cuvântul dialectal *rozsol* „a curăța de secară” (cf. Szinnyei József, *Magyar tájszótár*, második kötet, Budapest, 1897—1901, s.v.).

NOTE ETIMOLOGICE

DE

VICTOR VASCENCO

În DLR, lucrare fundamentală, menită „...să oglindească vocabularul românesc în evoluția lui de-a lungul vremurilor” (Iorgu Iordan și I. Coteanu, în LR, IX, 1960, 1, p. 11), a cărei consultare (la litera P, mss.) ne-a sugerat ideea notelor de față, din seria următorilor trei termeni: *paleoslavic*, *paleoslovenic* și *paleoslav* figurează numai ultimul. *Paleoslavic* este consemnat în dicționarul lui A. Scriban, iar *paleoslovenic* în CADE. Nici unul nu este amintit în TDRG și DER. Înregistrarea lexicografică a acestor cuvinte este așadar lacunară, iar etimologia lor, după cum vom vedea mai jos, trebuie revăzută, la cîteșitrei.

Cuvintele în discuție, folosite ca termeni științifici pentru a denumi vechea slavă și diferitele scrieri în această limbă (texte, lexicoane etc.), se întîlnesc în vocabularul românesc de specialitate, pentru prima oară, pe la sfîrșitul secolului trecut și, cu excepția lui *paleoslav*, uzual și azi, ies din circulație după cîteva decenii, putînd fi semnalate în limba actuală numai ocazional, cu funcție arhaizantă.

Paleoslavie

Ne întîmpină, mai întîii, la B. P. Hasdeu: „Tranzițiunea logică a paleo-slavicului *b a s n i* « fable » la românul *basm* « conte » se explică prin strînsa înrudire a ambelor genuri de narațiune” (*Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomul III, 1893, s.v. *basm*; la elaborarea acestui volum Hasdeu a lucrat, după cum se știe, de prin 1886). În aceeași perioadă poate fi întîlnit la Ioan Bogdan (*Scrieri către B. P. Hasdeu: 1887 — 1889*, publicate de Valentin Gr. Chelaru în Rsl., XIII, 1966, p. 264—269), uneori cu valoare substantivală: „Pe lîngă acestea îmi voi completa cunoștințele de paleoslavică, cetînd acasă și luînd parte la exercițiile din seminar, unde Dr. Jagić va

CL, anul XV, nr. 2, p. 297—300, Cluj, 1970

repetă în acest an unele lecturi ce le-a făcut în anul trecut..." (*ibid.*, p. 265). A circulat într-o perioadă când B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan ș.a., pentru a denumi limbile slave, îl foloseau pe *slavic*, azi, la rîndul său, arhaic.

A. Scriban, singurul lexicograf care înregistrează acest termen, îl explică etimologic în felul următor : „d. [= de la, din] *paleoslav*” (s.v. *paleoslav*), considerîndu-l deci format, pe teren lingvistic românesc, prin derivare cu sufixul *-ic*. Lingvistul ieșean ignora faptul că în terminologia științifică a latinei vehiculate de slavisti europeni din secolul trecut vechea slavă era denumită *lingua palaeoslavica*, iar adjectivul *palaeoslavicus* putea fi întîlnit, bineînțeles, și în componența altor sintagme (de exemplu, la începutul secolului nostru, la Veglia (Krk) se editau *Publicationes palaeoslavicae Academiae Veglensis*). O apropiere de latină este, așadar, firească atît sub raportul formei, cît și al sensului, scutindu-ne de a apela la o formație românească care, în cazul de față, nu poate fi susținută. Etimonul rom. *paleoslav* este, prin urmare, lat. lit. *palaeoslavicus*.

Paleoslovenic

Circulă în aceeași perioadă, paralel cu termenul anterior, însă se dovedește a fi mai viabil, menținîndu-se în uz pînă prin anii '30 ai secolului nostru. Îl găsim la Ioan Bogdan într-o scrisoare către B. P. Hasdeu : „În acest timp am încrederea că mă voi pregăti pentru catedra ce [se] va înființa, așa ca să fie mulțămîți și cei mai cu pretenții : voi putea să predau limba paleoslovenică..." (*ibid.*, p. 268) ; într-un studiu, al aceluiași autor, consacrat limbilor slave (*Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 5, 32) ; în *Morfologia limbei paleoslovenice*, București, 1892, unde, după cum se vede, figurează chiar în titlul lucrării ; în *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în „Convorbiri literare, XXV, 1891, p. 193—204 (reprodus recent în vol. *Ioan Bogdan. Scrieri alese*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 559—567). Poate fi semnalat, de asemenea, ceva mai tîrziu, la Ilie Bărbulescu (*Literatura și limba paleoslovenică în legătură cu medio-bulgara...*, Ed. litografiată a cursului ținut la Universitatea din Iași în anii 1922—1923 și 1923—1924 [București, 1924]), care-l preia, mai mult ca sigur, de la profesorul său, Ioan Bogdan ; la Grigore Nandriș, care îl consideră „termen consacrat” (vezi, de ex., *Despre influența slavă în limba română. Recenzie critică a lucrării d-lui Ilie Bărbulescu...*, București, 1933, p. 2).

În zilele noastre poate fi întîlnit cu totul incidental, de ex. la regretatul acad. Emil Petrovici, care cu cîțiva ani în urmă vorbea despre o „etimologie dată încă de Miklosich în lexiconul paleoslovenic” (vezi *Note etimologice*, I, în CL, VIII, 1963, 2, p. 292) sau la G. Mihăilă, care, referindu-se la cursurile de slavistică ținute de Ioan Bogdan la Universitatea din București, remarcă : „Obligatoriu pentru studenții secției istorice era deocamdată numai cursul de limba paleoslovenică..." (vezi studiul introductiv la vol. *Ion Bogdan. Scrieri alese*, citat mai sus, p. 21).

Pentru a explica originea termenului în discuție, vom menționa că în limba germană, pe la mijlocul secolului trecut, vechea slavă era denumită în două feluri : (*die*) *altslovenische Sprache* (comp., de ex., titlul a

două lucrări publicate de Fr. Miklosich la Viena în 1850 : *Lautlehre der altslovenischen Sprache* și *Formenlehre der altslovenischen Sprache*) și (*die*) *altkirchenslavische Sprache* (comp. : A. Schleicher, *Formenlehre der kirchenslavischen Sprache*, Bonn, 1852 ; P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, I—II, Heidelberg, 1932—1934), această denumire, din urmă, menținându-se și azi. Un compus asemănător cu cel din prima denumire (*altslovenisch*) ne întâmpină și în latina savantă pe care o foloseau slaviștii europeni în jumătatea a doua a secolului trecut. Într-adevăr, alături de *palaeslavicus* (vezi mai sus), circula și *palaeoslovenicus* : *lingua palaeoslovenica* (dicționarul lui Fr. Miklosich este intitulat, după cum se știe, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Viena, 1862—1865, iar una din lucrările lui V. Jagić poartă denumirea *Specimina linguae palaeoslovenicae*, 1882. Comp. și titlul dicționarului limbii vechi slave în curs de redactare în Cehoslovacia : *Slovník jazyka staroslověnského*. *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, 1958 și urm.). Cel de-al doilea termen al compunerii, germ. — *slovenisch*, lat. — *slovenicus*, nu era întâmplător : primii slavisti, mai ales cei de origine slovenă (B. Kopitar, Fr. Miklosich), considerau că, întrucât cea mai veche perioadă a paleoslavei a fost cea moravo-panonică, paleoslava ar fi fost la origine un idiom al slavilor panonici sau sloveni (vezi, de ex., Nicolaus van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, erster Band, Berlin und Leipzig, 1931, resp. ed. rusă : Moscova, 1957, p. 18), și nu un idiom bulgaro-macedonean, de unde și denumirea respectivă : lat. *palaeslovenicus*, germ. *altslovenisch* (comp. și ceh. *staroslověnský*, s-cr. *staroslovenski* etc.). De fapt, părerea mai persistă : „L'ancien slovène est le slave liturgique” (Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, t. 7, Paris, 1962, s.v. *slovène*).

Rom. *paleoslovenic* este, așadar, un împrumut savant, datorat (ca și *paleoslavic*) terminologiei latine din secolul trecut, însă se explică, de data aceasta, printr-un compus în — *slovenicus* : < lat. lit. *palaeoslovenicus*. În lumina acestor fapte, explicația propusă în CADE : „paleo + slovenic” (s.v. *paleo-slav*) trebuie înlăturată din discuție.

Paleoslav

Pus în circulație în deceniul al zecelea al secolului trecut, termenul este uzual și azi. Pentru Ioan Bogdan „paleoslavică sau paleoslavă” (*Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 32) sînt, firește, sinonime ; Ilie Bărbulescu vorbește despre un text, care „s-a scris în Cehia în limba paleoslavă, desigur în mănăstirea Sazava” (*Literatura și limba palaeslovenică* . . . , p. 13). De fapt, la Ioan Bogdan, Ilie Bărbulescu, de asemenea la Grigore Nandriș (*Despre influența slavă* . . . , passim), figurează, în același text, cînd termenul mai vechi, *paleoslovenic*, cînd cel mai nou, *paleoslav*. În ultimele decenii circulă mai ales sub formă substantivată : *paleoslavă*, pe care o folosesc acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 300, acad. Al. Graur, în LR, III, 1954, 5, p. 30 ș.a.

Datorită elementului *paleo-* ‘vechi’ (întilnit în *paleografic*, *paleontologic* etc.) se creează impresia că am avea de-a face, în limba română, cu un compus, mai ales că unii lingviști, de ex. L. Șăineanu, *Dicționar*

universal al limbei române, ed. a VI-a, Craiova, 1929 (prima ediție, 1896), s.v., I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi (Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”, Partea I, București, 1931)*, s.v., Al. Graur, *loc. cit.* ș.a. l-au scris sau îl scriu cu cratimă: *paleo-slav*. Fără îndoială, este vorba de un compus, numai că, după cum vom vedea mai jos, compunerea s-a făcut pe terenul lingvistic al Romaniei occidentale.

În TDRG și în recentul DER termenul nu figurează. Este înregistrat, pentru prima oară, la Șăineanu DU, s.v. *paleo-slav*, și explicat etimologic, tot pentru întâia dată, în CADE: *paleo* + *slav* (s.v. *paleo-slav*). DM și DLR mss., s.v. *paleoslav* (fără cratimă), repetă etimologia din CADE. În esență, aceeași explicație a originii o găsim și la Scriban: „vgr. *palaïos* ‘vechi’ și *slav*” (s.v. *paleoslav*). Ar fi vorba, așadar, și în acest caz de un compus format pe teren românesc.

Dar termenul, cu aceeași formă și cu același înțeles, ne întîmpină și în limbile romanice occidentale, care, după cum se știe, ne-au furnizat numeroși termeni științifici, inclusiv în domeniul slavisticii (de ex., rom. *veche(a) slavă*, calc frazeologic după fr. *(le) vieux slave*; comp. și span. *antiguo slavo*, evident, cu mai puține șanse de a fi fost imitat). Astfel, în franceză îl găsim pe *paléoslave* (atestat la Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 300; cf. și K. A. Ganšina, *Francuzko-russkij slovar*, Moscova, 1962, s.v.), ce-i drept, azi mai puțin folosit decât *vieux slave* (aceeași situație o are și rom. *paleoslav* în comparație cu *vechi slav*), iar în italiană pe *paleoslavo*, sinonim cu *veteroslavo*, acesta din urmă calc parțial (vezi, de ex., *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. XXVI, Roma, 1949, s.v. *paleoslavo*). Ținînd seama de prestigiul slavisticii franceze și de faptul că primii noștri slavisti, la care se întîlnește termenul în discuție (v. mai sus), nu erau de loc străini de terminologia acestei limbi, devine, credem, clară originea românescului *paleoslav*: fr. *paléoslave*.

Greșeala semnalată se face uneori și s.v. *paleo-* (de ex., în DM), unde acest element de compunere este ilustrat prin *paleoslav*. Eliminîndu-l din discuție, adică din categoria formațiilor pe teren propriu (în DM, de ex., singurul „compus” este *paleoslav*), ajungem la constatarea — credem, firească — că termenii cu pseudoprefixul *paleo-* (cel puțin cei înregistrați lexicografic) sînt, toți, în limba română împrumuturi lexicale.

Martie 1970

Facultatea de limbi slave,
București, Str. Pitar Moș, 5—7

DIN TOPONIMIA COMUNEI BERZASCA, JUD. CARAȘ-SEVERIN

DE

ILEANA NEIESCU

Comuna Berzasca este situată pe malul stîng al Dunării, acolo unde marea fluviu desparte Carpații de Balcani, la mijlocul distanței dintre Orșova și Baziaș.

Populația comunei este constituită, în marea ei majoritate, din români. S-au stabilit aici doar cîteva familii de cehi coborîți din satul Bigăr, sat aparținător de comuna Berzasca, așezat la depărtare de 21 km de aceasta.

În regiunea din care face parte comuna au existat în trecut mari mișcări de populație. Aici s-au stabilit bufenii, olteni care căutau un trai mai bun în imperiul austro-ungar. Istoria ne pune la îndemînă și date din care reiese că numeroși bănățeni au schimbat stăpînirea austriacă cu cea turcească, fugind în Oltenia ¹. Tot aici, ca și în întreg Banatul, au fost colonizați sirbi, începînd cu secolul al XV-lea, iar apoi, în timpul Mariei Tereza, au fost colonizați, în mai multe sate, cehi, originari din Boemia, denumiți de localnici „pemi”².

Regiunea din jurul comunei Berzasca prezintă un teren foarte accidentat. Munți calcaroși, străbătuți de multe pîraie, cu numeroase fenomene carstice, pe de o parte, și apropierea Dunării cu lunca ei arabilă care o însoțește, pe de altă parte, fac ca numele de locuri să fie numeroase.

Cele cca 300 de toponime înregistrate aici aparțin de fapt ocolului silvic Berzasca, care, în afară de comuna Berzasca, mai cuprinde și satele Bigăr, Drencova și așezarea minieră Cozla. Teritoriul de care ne ocupăm se întinde de la comuna Liubcova la 6 km spre vest, pînă în hotarul comunei Svinița la 25 km spre est, de la Dunăre la sud, pînă la șirul de munți

¹ Cf. Silviu Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III, 1924–25, p. 288 ș.u.

² Cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 281 ș.u.

care îl desparte de depresia Almăjului la nord. Comuna Liubcova este locuită de sîrbi, iar Svinița, de o populație sîrbocroată, vorbind un dialect arhaic.

După o examinare succintă a toponimelor de pe acest teritoriu, putem constata că sînt reprezentate aici toate tipurile de nume topice obișnuite pe teritoriul românesc :

nume topografice, care descriu forma, aspectul sau însușirea locului, ca : *Bălta Pușoasă, Cîmpu, Corhănu, Crăcu Brădiilor, Crăcu cu Lăcu, Crăcu-âl Lat, Cîlmea Măre, Dilma Măre, Dumbrăvița Măre, Ogășu cu Piatra Moale* etc.

toponime sociale, derivate de la antroponime sau care amintesc instituții sau foste așezări omenesti, ca : *Fîntina lu Dănuț, Crăcu lu Bălăbăn, Crăcu Mănoili, Crăcu Pémului, Săl'îșce*.

toponime istorice, care păstrează amintirea unor evenimente istorice, cum sînt : *Crăcu cu Toăca, Crăcu Vorățului* și altele.

Deși marea majoritate a toponimelor din Berzasca au la bază în primul rînd apelative românești, totuși, ca o consecință firească a așezării comunei și a evenimentelor istorice amintite, au fost înregistrate o serie de apelative topice și toponime de origine slavă, mai ales sîrbocroată. Amintim aici doar cîteva dintre ele : *Cămenița*³, *Belăréca*⁴ (nume de pîraie), *Dăbilitug*⁵ (nume de poiană) și altele.

În cele ce urmează ne vom opri mai mult asupra unor apelative topice care pun probleme deosebite fie prin frecvență, fie prin noutatea lor. În primul rînd vom aminti cîteva care aici sînt deosebit de productive, comparativ cu alte regiuni ale țării. Astfel sînt :

ogăș < magh. *vágás*, pe care CADE îl dă ca regionalism în Banat, însemnînd „vale îngustă și pîrâu”. De fapt *ogăș* este folosit în Berzasca pentru cursuri de apă mai mici decît riul și mai mari decît pîriul (pîriul aici denumeste doar un șanț pe unde se scurge apa după ploaie).

Cu apelativul *ogăș* se formează 45 de nume topice ca de exemplu : *Ogășu Băbi, Ogășu Lupăsc, Ogășu Poieniști* etc.

crac atestat de DA în Banat și cu sensul „ramificație de dealuri, picior de deal sau de munte”. Cu aceeași accepțiune este folosit și de către localnici. Acest apelativ a dat naștere la 37 de toponime, cum sînt : *Crăcu cu Toăca, Crăcu cu Spînu, Crăcu cu Urđica, Crăcu lu Bălăbăn* și altele. De asemenea sînt destul de frecvente apelative ca *poiană* (în 14 toponime), *cîlme* (în 13 toponime), *moară* și *pădînă*.

O atenție deosebită merită cîteva apelative topice înregistrate aici și care sînt necunoscute sau rare în alte părți ale țării, apelative vii în limba de toate zilele a locuitorilor comunei. Acestea sînt : *bigăr, strănăc, rûdînd* și *tilvă*.

În graiul localnicilor, *bigăr* înseamnă locul unde reapare la suprafață o apă subterană, într-o regiune carstică, cf. *izbuc*. Cum regiunea de care ne ocupăm are numeroși munți calcaroși, fenomenul este destul de frec-

³ Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 90 : cf. n. top. scr. și bulg. *Kamenica* etc.

⁴ Cf. Fr. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 224, s.v. *běla*, „alb” : n. top. scr. *Bela Reka*.

⁵ Cf. Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 238, s.v. *debels* : toponimul scr. *Debeli Lug*.

vent. Apelativul *bigăr* este reprezentat în toponimia comunei prin următoarele nume topice: *Bigăr*, numele unui sat aparținător comunei Berzasca; *Bigăru Belărăsi*, izvor subteran care se varsă în *Belărăca*; *Bigăru Ilóvi* sau *Ielóvi*, izbuc a cărui apă se varsă în I(e)lova⁶; *Ogășu Bigărului*, piriul care duce apa de la Bigăru Ilóvi până în Ilóva; *Drămu Bigărului*, drumul care duce în satul Bigăr, și *Izlăzu Bigărénților*, izlaz aparținător locuitorilor din Bigăr. Cuvântul se găsește și în sîrbocroată, *bigar* „stalactită”, dar și în bulgară, *bigor* „peșteră” și „apă cu mult calcar”. Sensul nostru este mai aproape de cel din bulgară, locul de unde iese șuvoiul de apă fiind de fapt o mică peșteră în teren calcaros⁷, însă RJA atestă mai multe toponime denumite *Bigar*.

Un alt apelativ care a dat naștere la câteva numiri topice este *rúdină*. În graiul localnicilor, *rúdină* are sensul de „loc gol, cu multă piatră, unde nu crește pădure”. Toponimele în care este prezent *rúdină* sînt: *Rúđini* (forma de plural), desemnînd o poiană de cca 20 ha; *Rúđina Grăđiți*⁸ și *Rúđinili lu Turmác*⁹, ambele poieni. Cuvîntul are la bază scr: *rudina* „pădurice, livadă, poiană”. Acesta a dat naștere la multe toponime pe teritoriul Iugoslaviei. Dar sensul din sîrbocroată este destul de îndepărtat pe al nostru, deoarece în Berzasca *rudină* nu înseamnă niciodată un loc dcoperit cu copaci sau cu iarbă bogată. Miklosich, s. v. *ruda* „metallum”, aă numeroase derivate în limbile slave, dintre care amintim: scr. *rude*, *rudine*, ceh. *rudina* etc. Cum regiunea este bogată în zăcămintele de cărbuni, aramă, argint și plumb, sensul primar al cuvîntului a fost legat, probabil, de sl. *ruda*, pierzîndu-se apoi și fiind pus în legătură cu natura terenului metalifer (despădurit, cu piatră multă, printre care crește iarbă)¹⁰.

Un munte sau un deal cuprins între două piraie, interfluvii în comuna de care ne ocupăm, se numește *străńác*. Uneori, mai rar, este denumit și *cusác*¹¹. Termenul mai denumește și o culme cu pantă mare. Apelativul acesta a dat naștere la următoarele toponime: *Străńácu Belărăsi*, *Străńácu Drăgosál'i*¹², *Străńácu Rěski*¹³ și *Străńácu Tuliněsi*¹⁴. Apelativul are la origine, probabil, cuvîntul scr. *strana* „parte, lature; pantă înclinată”¹⁵. Cuvîntul este cunoscut și în comuna vecină Svinița ca apelativ viu cu sensul de „loc înclinat”¹⁶.

Orice loc înalt, în formă de șea, se numește *tilvá*. CADE atestă acest termen ca regionalism bănățean cu sensul de „munte cu coamă lungăreață”.

⁶ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 477, dă numele topice românești *Ilobáf*, *Ilovița*, *Ilovul*, *Il(o)va*. Pentru forma *Ielova*, cf. scr. *jelova* „stearpă”.

⁷ Existența unui nume topic de origine bulgară în imediata apropiere a comunei Berzasca (15 km) a fost semnalată de E. Petrovici, *Un toponimic de origine sud-slavă orientată în Banat. Liuborajdla*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 185–191.

⁸ Vezi E. Petrovici, în „Dacoromania”, VIII, 1934–1935, p. 176; forma veche scr. era *gradic* (accentuat pe *i*), formă din care derivă *grăđița*. Cf. și Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 307 și 411. Cf. Miklosich, *op. cit.*, p. 247: formele croate *gradec*, *gradac* < *grad* „cetate, oraș”.

⁹ Nume de familie cunoscut în comună.

¹⁰ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 98.

¹¹ *Cusác*, sinonim cu *străńác*, se găsește în DA, pentru Oltenia, cu sensul de „clin de loc; loc îngust” < srb. *kusak* dim. de la *kus* „bucată; tolt”.

¹² Pare a fi nume de persoană; cf. scr. *Dragosáljić* (antroponim) (RJA, s.v.).

¹³ Cf. numele topic scr. *Rečka* (RJA, s.v.).

¹⁴ Probabil de la un nume de persoană.

¹⁵ RJA, s.v.

¹⁶ Comunicat de Mile Tomici de la Institutul de lingvistică din București.

Cu acest apelativ s-au format cinci toponime: *Tîlva cu Brîsu*, loc unde se află mult *brus* „piatră din care se fac tocile și cuți pentru coase”; *Tîlva Năroddă*, înălțime pe care este o pădure mare, în care te poți rătăci ușor. Informatorul pretinde că numai el, care este brigadier silvic, și câțiva pemi din Bigăr pot umbla pe acolo fără să se rătăcească; *Tîlva Frăsănului*, denumită astfel după o pădure de frasini aflată acolo; *Tîlva Rîgului*, o șea despădurită unde sînt mulți rugi, multă rugărie, și *Tîlva Torăniți* lângă pîriul *Torănița*¹⁷. Termenul *tîlvă* a mai fost atestat în comuna Măidan, azi Brădișoru-de-Jos, lângă Oravița, de către S. Liuba și A. Iana cu același sens ca în CADE¹⁸; de către E. Petrovici în Almăj cu sensul de „pisc de deal”, sinonim cu *cioacă*¹⁹, și tot acolo, de către D. Șandru, care însă nu-i specifică sensul²⁰.

O altă problemă pe care o amintim este aceea a unor apelative topice foarte cunoscute și răspîndite în limba română, dar care aici și-au pierdut sensul general cunoscut, păstrîndu-se doar ca toponime. Cauza acestui fenomen poate fi izolarea geografică a comunei, pe de o parte, și faptul că toate satele din jur sînt locuite de populații care vorbesc alte limbi decît româna, pe de altă parte. Așa este apelativul *lac* (înlocuit în vorbirea curentă de aici prin *băltă*), se păstrează doar în trei nume topice: *Crăcu cu Lăcu*, un crac de deal care are deasupra un „crou” cu apă, o baltă; *Ogăsu Lăcului*, pîriu care izvorăște din Crăcu cu Lăcu și se varsă în Ielova; *Lăcu Roșu*, bălți multe în pămînt roșu de la Culmea Urda Máre spre Vălea Máre. La fel este *bogáz*, apelativ învechit însemnînd „gură de rîu, canal”²¹. Sensul cuvîntului nu se mai cunoaște aici, fiind înlocuit prin apelativul *gură* (cf. *Gura Siriîi*, *Gura Drăgosăl'i*). *Bogáz* s-a păstrat doar ca nume topic, indicînd locul unde se varsă Valea Mare în Dunăre. Din aceeași categorie fac parte apelativele *bára*, *brăniște*, *crîvină*, *dumbrăvă*, *grîvă*, *hotăr*, care aici și-au pierdut puterea de circulație, păstrîndu-se doar în forme cristalizate de toponime simple sau compuse.

Un caz interesant în toponimia comunei îl constituie schimbarea de sens a unui derivat diminutival, *ostrovél*, față de sensul cuvîntului de bază din care derivă. În graiul localnicilor, *óstrov* are sensul, ca și în alte părți, de „insulă”. Oamenii cunosc astfel de ostroave pe Valea Mare, la oarecare depărtare de comună în aval sau amonte, pe teritoriul satului neexistînd nici unul. Termenul este prezent însă prin derivatul diminutival *Ostrovél*, desemnînd un lac mic, în imediata apropiere a Dunării, la 3,5 km în aval de sat. La început, *Ostrovélul* — după cum își amintesc cei mai bătrîni — a fost o mică insulă, ale cărei extremități s-au unit cu uscatul, din cauza aluviunilor, dînd naștere unui lac. Astăzi, locuitorii nu mai fac nici o legătură între ostrovele și insuliță, în conștiința lor *Ostrovél* însemnînd numai

¹⁷ Din scr. *toranj* „turn”, toponimul scr. *Toranj* (RJA s. v.). Vezi și Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 312. Probabil a existat cîndva un turn de apărare în acele locuri.

¹⁸ S. Liuba și A. Jana, *Topografia satului și holarului Măidan*, Caransebeș, 1895, p. 88.

¹⁹ E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, 1935, p. 27.

²⁰ Cf. D. Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. V. Vallée de l'Almăj (Bănat)*, în „Bulletin linguistique”, V, 1937, p. 174, consemnează toponimele *Tîlva Boului* și *Tîlva Lálki*.

²¹ Cf. DA, s. v. *bogaz*.

lacul amintit. Ca dovadă, în comună se folosesc curent expresii ca „În Ostrovel este mult pește” sau „Am pescuit în Ostrovel”.

O consecință a influenței slave în toponimia comunei este și existența unor nume topice paralele românești și slave: *Crăcu cu Urdica*, de sub care izvorăște *Ogășu Coprivi*, care are la bază scr. *kopriva* „urzică”; *Izvóru de la Căprăréț* „loc unde stau, se odihnesc caprele”²² și *Ogășu Cozili*, *Cozila* (nume de deal) și *Cózdl* (numele popular al așezării miniere Cozla), derivate din scr. *koza* „capră”²³; *Crăcu cu Spínu*, *Ogășu Spínului* și *Poiána cu Spínu*, alături de *Crăcu Tîrnătic*, care pare a fi legat de scr. *trn* „spin”.

În primul caz, al toponimelor *Crăcu cu Urdica* și *Ogășu Coprivi*, acestea fiind așezate alături, ar putea fi vorba despre o traducere a termenului românesc în sîrbă, fenomen care, după afirmația acad. Al. Rosetti, a putut fi general la un moment dat²⁴. În celelalte cazuri însă, accidentele de teren cu nume paralele aflîndu-se la mare distanță unele de altele, înclinăm să credem că două populații de limbi diferite au numit, fiecare cu cuvinte din limba lor, o realitate asemănătoare.

Din mulțimea apelativelor și toponimelor înregistrate în comuna Berzasca am ales numai pe acelea care, după părerea noastră, prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic. Unele dintre ele sînt cuvinte regionale, specifice graiului local. Nu am considerat necesar să insistăm mai mult asupra toponimelor care provin din apelative românești de largă circulație, fiindcă ele prezintă un fenomen general, pe tot întinsul țării noastre. Astfel se explică faptul că ne-am oprit mai ales la numele topice mai rare, sau chiar specifice, printre care un număr destul de mare de toponime slave. Trebuie să subliniem însă un fapt semnalat și mai sus, că ele nu predomină toponimia comunei.

În ceea ce privește proveniența elementelor topice slave, credem că majoritatea lor datează din epoca colonizărilor sîrbești masive. Regiunea putea să fi avut și o populație de limbă sîrbocroată mai veche decît primele colonizări oficiale, fapt care ar explica existența toponimelor mai sus amintite.

Iunie 1970

*Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21*

²² Cf. DA, s. v.

²³ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 35.

²⁴ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 327.

UN ACORD DISCUTABIL

DE

D. D. DRAȘOVEANU

I. Din punctul de vedere al rolului în care participă la *acord*, deosebim, după cum se știe, clase de cuvinte care se acordă (A_2) și clase de cuvinte cu care se face acordul (A_1). Sub A_2 se situează *adjectivul* (calificativ, pronominal, numeral), *articolul* și *verbul finit*¹, iar sub A_1 , substantivul și *pronumele*².

Menționind în prealabil distincția fermă pe care logica o face între *noțiuni* și *note* ale acestora și încercînd o raportare a grupurilor noastre la aceste două categorii logice, obținem corespondența : grupul A_1 = noțiuni, grupul A_2 = note ; distincția se reflectă tot tranșant la nivel semantic : grupul A_1 = cuvinte cu *sens noțional*, grupul A_2 = cuvinte cu *sens-notă*³.

Observație. În lumina distincției și a corespondențelor de mai sus, apar improprii și neadevărate hibridări ca „noțiune adjectivală”, „noțiune verbală” : adjectivul și verbul finit exprimă însușiri (verbul, însușiri „în desfășurare”⁴) privite în faza preexistentă abstragerii, aparținînd⁵, ca încorporate, obiectelor, iar acordul — în limbile care-l au — constituie însăși expresia acestei relații de inerență dintre notă și noțiune ; la rîndul său, procesul substantivizării avînd ca punct de plecare adjectivul sau verbul finit, iar ca punct de sosire, substantivul (pentru verbul finit, infinitivul lung sau scurt) se află în aceeași perfectă corespondență cu procesul nominalizării, de unde, și perfecta corespondență dintre categoria lingvistică

¹ Pentru substantivul-nume predicativ, v. mai jos, punctul II ș.u.

² Cf. *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, ed. a II-a, vol. I, p. 135.

³ Folosesc această denumire improvizată, în locul uneia ca „sens calificativ” sau „sens caracterizant” (v. Ferdinand Brunot, *La pensée et la langue*, ed. a II-a, Paris, 1936, p. 607 și, respectiv, p. 577), pentru a rămîne în vecinătatea categoriei logice.

Pentru cuprinderea verbului finit aici, v. art. nostru *Despre natura raportului dintre subiect și predicat*, în CL, III, 1958, p. 179.

⁴ Liviu Onu, *Un moment important în studiul limbii române*, în „Steaua”, V, 1954, nr. 6, p. 82.

⁵ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 552, alin. 2.

de substantiv⁶ și cea logică de noțiune, substantivele fiind exclusiv noționale, iar noțiunile, exclusiv substantivale, într-o totală epuizare reciprocă a sferelor.

1. Revenind la acord, reținem deci, ca o primă constatare, că se acordă cuvintele care exprimă sensuri-notă (A_2), cu cele exprimând sensuri noționale (A_1).

2. Acordul — la clasele de cuvinte A_2 — este un acord *total*, fiind angajate toate categoriile gramaticale comune termenilor A_1 și A_2 . El are un caracter de lege, iar legea acționează pînă la epuizarea ultimelor posibilități; ca dovadă, cînd verbul finit se află la diateza pasivă, participiul se acordă și el, în gen, număr și *caz*, cu subiectul.

3. Apelînd la clasificarea categoriilor gramaticale propusă de noi⁷, mai precizăm, pentru cele ce urmează, că în cuvintele grupului A_1 se manifestă categoriile gramaticale de ordinul I, iar în cele ale grupului A_2 , categoriile de ordinul II⁸.

II. Într-o situație specială, din punctul de vedere al acordului, se află **substantivul în nominativ-nume predicativ („s.N.-n.p.”)**.

Considerente ce rezultă din raportarea „s.N.-n.p.” la constatările de mai sus (I 1,2,3) sînt de natură să-l situeze în afara claselor A_2 , să pună sub semnul întrebării acordul lui (chiar și în *caz*) cu substantivul subiect.

1. În timp ce acordul claselor A_2 (v. supra I1) cu clasele A_1 traduce pe plan lingvistic, firește, relația de inerență dintre notă și noțiune — categorii logice de rang diferit, ar urma ca aici să admitem (ca pe o excepție ? !) că acordul reprezintă expresia unei relații⁹ între două categorii de același rang, noțiune cu noțiune, fiecare fiindu-i proprii cîte o sferă și un conținut; relația însă dintre asemenea două categorii logice — independente, în comparație cu notele — o considerăm improprie a se exprima prin acord.

Ipotezei că am considera „s.N.-n.p.” drept un grup de note i s-ar opune un argument de ordin logico-gramatical: a-l lua ca grup de note „nenotiuine”, corespondentul lingvistic — substantivul — ar trebui taxat, dată fiind corespondența notă = adjectiv, verb finit..., drept adjectiv (colectiv ? !), însă o asemenea încadrare a substantivului este imposibilă pentru că el continuă să poată avea în subordine un adjectiv or, *adjectivul nu are adjectiv*¹⁰. Chiar într-un exemplu ca *toate acestea*, unul, dar numai unul din două, trebuie considerat ca avînd valoare substantivală, iar celălalt, obligatoriu, adjectivală. De altfel, și pe plan strict logic, un grup de note — traduse într-un substantiv — este în ultimă analiză tot noțiune.

2. Comparînd situația „s.N.-n.p.” cu cele constatate sub I2, se adaugă — punînd în plus la îndoială acordul — un fapt pur gramatical.

⁶ Se vor subînțelege aici, firește, cuvintele substantivizate, ca și cele folosite cu valoare substantivală, precum și pronumele.

⁷ Categoriile de ordinul III — cerute de conective, de ordinul II — repetate în cuvintele care se acordă, de ordinul I — prin care se realizează flexiunea, delimitată de acord. (V. art. *O clasificare a cazurilor, cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 77—78).

⁸ Pentru scurtime, le vom nota cu cifra arabă corespunzătoare.

⁹ Din punctul de vedere al problemei discutate, sînt neesențiale variantele acestei relații — de identitate sau de clasificare.

¹⁰ Excepție fac situații care nu interesează aici (*galben de palid*), foarte rare de altfel.

Sînt mai mult sau mai puțin frecvente situațiile în care „s.N.-n.p.” diferă de substantivul (pronumele)-subiect, ca gen (*foamea este cel mai bun bucătar*¹¹), sau ca număr și gen (*acești factori sînt cauza*), fapt pe care la clasele A_2 — unde concordanțele simultane de gen, număr și caz sînt obligatorii — nu-l întîlnim. Notăm că substantivele noastre, *bucătar*, *cauza*, deși cunosc variația de gen și număr, nu au epuizat, spre „a se acorda”, aceste posibilități, cum s-ar fi întîmplat cu un adjectiv.

Constatarea acestei deosebiri ridică următoarele două ipoteze: a) sau legea acordului a acționat parțial, limitat la caz, b) sau această lege nu a acționat de loc. Adevărată o considerăm pe aceasta din urmă, întrucît, dacă între „s.N.-n.p.” și substantivul-subiect există, cum s-a văzut, posibilitatea (realizată) a decalajului de gen și număr, înseamnă că nici atunci cînd acest decalaj lipsește, cînd adică avem identitate de gen și număr, ea nu se explică prin acord — înțeles ca impunere, de către clasele A_1 claselor A_2 , a *tuturor* categoriilor gramaticale comune —, ci prin factori din afara acestuia; și dacă identitatea de gen și număr nu se datorește acordului, atunci nici în ce privește identitatea de caz, nu mai avem certitudinea că ea s-ar datora acestuia.

În favoarea acordului ar rămîne o situație ca cea din latină: identitatea cazuală dintre „s.N.-n.p.” și subiect într-o completivă directă (*Haud scio an ille rex fuerit*) corespunde tot unei identități cazuale (Ac-Ac), în construcția „acuzativul cu infinitivul” (*Scio illum regem fuisse*). Consider însă, pentru aceleași motive, de mai sus, că și aici sîntem în afara acordului, corespondența explicîndu-ne-o printr-o variație simultană datorată, probabil, analogiei, tendinței spre simetrie.

3. Al treilea considerent — conjugat cu cel de sub III1 — care face ipotetic acordul în caz al „s.N.-n.p.” cu subiectul, îl generează diferențierea cazurilor în cazuri $_1$ și $_2$ ¹²: cazurile $_1$ se manifestă în clasele A_1 , corespundente noțiunilor, iar cazurile $_2$, în clasele A_2 , corespundente notelor, de unde trebuie exclus substantivul, ca unul care păstrează noțiunea, la orice caz ($_1$) s-ar afla¹³, încît întreaga problemă se reduce la dovedirea calității nominativului — N_1 sau N_2 — din „s.N.-n.p.”, deosebirea dintre cele două calități fiind tot așa de netă ca și cea dintre substantiv și adjectiv. A-l accepta drept N_2 , pe baza unui ipotetic acord, nu este posibil, pentru că, așa cum adjectivul nu are adjectiv un caz $_2$ nu poate avea, în subordine, un caz $_2$: *cauză* din *acești factori sînt adevărata cauză* nu poate fi un N_2 , pentru că are un N_2 în *adeverata*.

III. Ne propunem în consecință, să dovedim calitatea de N_1 a substantivului în discuție.

Luăm ca punct de plecare constatarea unei anumite asimetrii între numele predicativ și atribut, ca mod al acestora de a se construi¹⁴: în timp ce clasele A_2 (mai puțin verbul finit) pot fi și nume predicative adjecti-

¹¹ Apud Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 602.

¹² V. nota 7. (Pentru discuția de față nu interesează calitatea de caz $_3$).

¹³ Genitivul $_1$ ar comporta o dezbateră specială.

¹⁴ Paralelismul dintre aceste două funcții nu este general, cum se mai afirmă (cf. GLR, ed. a II-a, vol. II, p. 103, alin. prim).

vale¹⁵, și attribute adjectivale — materializînd același N_2 —, în funcție de prezența, respectiv absența verbului copulativ¹⁶, „s.N.-n.p.” nu poate deveni, prin suprimarea lui *a fi*, atribut (*foamea bucătar, *factori cauza), neexistînd — cel puțin în limba română — relația „s.N.+s.N.”; decît în următoarele două¹⁷ situații :

a. falsă¹⁸ apozitie (*cifra zece, șarpele boa*) ;

b. reala apozitie (*acești factori, adevărata cauză, au determinat...*).

Tocmai pe acestea le și reținem, ca pe unele care permit prelungirea paralelismului dintre atribut și numele predicativ.

1. Calitatea nominativului lor, în absența verbului (*șarpele boa, acești factori, adevărata cauză...*), este de N_1 :

a. *Zece, boa*, din *cifra zece, șarpele boa*, nu se acordă cu substantivul regent (*cifrei zece, șarpelui boa*), nu materializează deci un N_2 ; ele stau în nominativ din imposibilități flexionare ; unde nu există asemenea imposibilități, în locul nominativului apare un genitiv₁ (*apa Vodislavei*) or, din moment ce nominativul în discuție este substituibil printr-un genitiv₁ (*apa Vodislava — apa Vodislavei*), sau corespunde acestuia, rezultă că el însuși este un caz₁.

b. Nici reala apozitie, chiar atunci cînd și substantivul explicat, și substantivul-apozitie sînt în nominativ (*acești factori, adevărata cauză, au determinat...*), nu se acordă, cită vreme putem avea decalaj de caz : *acestor factori, adevărata cauză, li se datorează...* ; împotriva acordului și pentru independența gramaticală (nu și semantică) a realei apozitii pledează însăși poziția ei parantetică, marcată prin virgulele-pereche, izolatoare, de natură să o situeze în afara structurii enunțului¹⁹. Ea, apozitia substantivală în nominativ, sintetizează noțional o întreagă propoziție (în exemplul nostru, o atributivă explicativă : *acești factori, care sînt adevărata cauză...*), iar pe plan sintagmatic reia semantic partea de propoziție pe care o explică și, reluînd-o, cel mai adesea repetă modul de a se construi al acesteia. Așa stau lucrurile și în situația discutată aici : *cauză* este un N_1 , reeditat, repetat, un N'_1 — *acești* (N_2) *factori* (N_1), *adevărata* (N_2) *cauză* (N'_1),...

Aceasta fiind calitatea nominativului din substantivele noastre (*zece, boa, cauză*) în absența verbului, ca va rămîne aceeași și în prezența lui,

această (N_2) *cifră* (N_1) *este zece* (N_1)

acest (N_2) *șarpe* (N_1) *este (un) boa* (N_1)

acești (N_2) *factori* (N_1) *sînt cauza* (N_1),

pentru că simplul fapt de a fi absent sau prezent verbul, nu este de natură să schimbe calitatea cazului₁ după cum nu o schimbă nici pe cea de caz₂, la clasele de cuvinte A_2 .

¹⁵ Considerăm „adjectival” tot ce se acordă în gen, număr și caz, cu unele restricții, și participiul-verb.

¹⁶ După noi verb copulativ nu este decît *a fi* (v. art. *Despre elementul predicativ suplimentar* în CL, XII, 1967, nr. 2, p. 241).

¹⁷ O a treia ar constitui-o cuvintele compuse (*redactor-șef*), pe care nu le luăm în discuție, ele constituind unități.

¹⁸ „falsă”, pentru că nu explică, ci determină. (Cf. rec. ns. la GLR, ed. I, vol. II, în SCL, VII, 1956, nr.1-2, p.124, col. II).

¹⁹ Însăși denumirea de „raport apozitiv” cuprinde un nonsens.

2. Părăsind analogia cu atributul, un alt argument în favoarea calității de N_1 se află în faptul că atunci cînd verbul este tranzitiv, nominativului nostru îi corespunde un Ac_1 :

a. *acești factori constituie (reprezintă) cauza (Ac₁)*

b. *acești factori sint cauza (N₁).*

Dovada că aici, sub a., avem Ac_1 , complement direct, o obținem schimbînd ordinea : *cauza o constituie acești factori*, încît verbele *a constitui*, *a reprezenta*, nici ca substituențe ale lui *a fi*, nu sînt copulative.

1. Se degajă deci din cele de mai sus concluzia că „s.N.-n.p.” nu se acordă cu subiectul, nici parțial — în caz ; calitatea de N_1 se explică prin intransitivitatea verbului *a fi*, încît în situația analizată avem de-a face cu o identitate de cazuri, în afara acordului ²⁰.

2. Acordul ar rămîne să se definească stricto sensu ca un fenomen de impunere a categoriilor gramaticale claselor de cuvinte A_2 , de către clasele A_1 , deosebit deci de identitatea întîmplătoare și chiar de variația concomitentă (v. supra II2, alin. 4).

²⁰ Problema intră în tangență cu aceea a cazului elementului predicativ suplimentar substantival, care, în urma prezentei discuții, se cere, la rîndul ei, examinată.

DESPRE CALITATEA DE PRONUME A LUI *CEL* (*CEA*, *CEI*, *CELE*)

DE

G. G. NEAMȚU

0.0.1. Analiza gramaticală scoate în evidență faptul că o serie de cuvinte, chiar golite de conținut semantic propriu-zis, pot avea valoarea unor părți de propoziție, pot avea, adică, funcții sintactice. Așa e cazul multor adverbe ce intră în componența unor locuțiuni prepoziționale sau în formarea gradelor de comparație. Chiar dacă unele au un conținut semantic mai vag, imprecis, abstract, iar altele unul mai precis, mai concret, în plan sintactic se manifestă relații care stabilesc funcții. A se examina, spre exemplu: potrivit cu + substantiv (*potrivit cu declarația făcută de...*), potrivit + substantiv în dativ (*potrivit regulamentului*), dincolo de + substantiv (*dincolo de barieră*) etc., sau: tot așa de + adverb sau adjectiv (*un băiat tot așa de bun*; *o fată tot așa de silitoare*), teribil de + adverb sau adjectiv, foarte + adverb sau adjectiv etc.

Unele articole, ca cele posesive, de exemplu, în lumina cercetărilor mai recente sînt considerate pronume¹. În funcție de context, același cuvînt poate fi încadrat în diferite clase lexico-gramaticale².

0.1.1. Articolul, în limba română, se află printre clasele lexico-gramaticale destul de eterogene. Potrivit gramaticilor, există patru feluri de articole: hotărît propriu-zis, nehotărît, genitival (posesiv) și demonstrativ (adjectival)³. Dintre acestea, articolele posesive și demonstrative ridică cele

¹ Cf. Mircea Zdrenghia, *Articol sau pronume?*, în *Omagiului Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 1029—1033; Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, București, 1968, p. 65—69; G. Gruică, *Observații asupra pronumelui posesiv*, în „*Studia Universitatis « Babeș-Bolyai »*”, Series Philologia, Fasciculus 2, 1969, Cluj, p. 143—146.

² Cf. Mircea Zdrenghia, *Un, o — articol, numeral, pronume*, în I.R. IX, 1960, nr. 5, p. 37—39.

³ Cf. *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, vol. I, p. 97 (în continuare: GLR II).

mai multe probleme⁴. Prin forma lui asemănându-se substanțial cu pronumele demonstrativ, articolul demonstrativ e considerat chiar, fluctuant, cînd articol, cînd pronume. *Gramatica limbii române*, ed. I, 1954, folosește termenul de „adjectival”. „Ca și articolul hotărît și cel posesiv, articolul *adjectival* [s.n. — N.G.] își are originea în pronumele demonstrativ: *omul cel bun* e același lucru cu *omul bun* și *omul (a)cela bun*”⁵. Se mai face remarca, în notă: „Nu trebuie să se confunde cu demonstrativul în construcții de felul lui: *cel dinăuntru*, *cel din cetate*, *cel de pe comoară* (=dracul), *cei de la țară* etc. În asemenea cazuri este vorba de pronumele demonstrativ”⁶. În sfîrșit, se mai arată faptul că în urma unei îndelungate întrebuintări „i-a slăbit valoarea demonstrativă inițială”⁷.

Gramatica limbii române, ed. a II-a, folosește termenul de *demonstrativ* și doar în paranteză pe cel de *adjectival*⁸. Aceeași lucrare prezintă o serie de exemple în care se arată caracterul său ambiguu — de articol sau pronume⁹. Se mai afirmă lipsa unei certitudini în considerarea lui într-un fel sau altul¹⁰. Foarte recent, Maria Manoliu Manea¹¹ tratează acest articol, alături de altele, în capitolul intitulat **Pronume semiindependente**. Ajunge la concluzia cuprinsă în titlu pe baza analizei distribuționale.

0.1.2. În rîndurile ce urmează ne propunem să discutăm calitatea de „articol” a lui *cel* (*cea*, *cei*, *cele*), prin raportare la alte articole și la pronumele demonstrativ.

1.0.0. *Cel* (*cea*, *cei*, *cele*) își are originea în pronumele demonstrativ¹², fiind adecvat unor situații speciale.

1.0.1. Încă de prin secolul al VIII-lea, demonstrativul *ille* se dezvoltă în „articolul” cu aceeași formă. Pînă la această dată „*ille* are numai rolul de întărire morfologică sau sintactică, nu pe acela de articol. *Ille* cu valoare de demonstrativ (=„acel”) apare în exemple ca: *toti illi montes, ad puteum illum attendimus locum illum* [...]”¹³. Se afirmă că el ar corespunde „nevoii de expresivitate și apariția lui coincide cu dispariția flexiunii [...]”. Pînă în secolul al VII-lea, articolul își păstrează caracterul demonstrativ (cf., în itala: *vitulum illum sagittatum, stalam illam primam* = vițelul cel săgetat, podoaba cea dintîi)”¹⁴.

⁴ Cf. Valeria Guțu-Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 228.

⁵ *Gramatica limbii române*, ediția I, București, 1954, vol. I, p. 168 (în continuare: GLR I).

⁶⁻⁷ GLR I, p. 168.

⁸ GLR II, p. 107.

⁹ GLR II, p. 108.

¹⁰ GLR II, p. 108, unde se discută mai pe larg această chestiune. Reproducem cîteva din exemplele date:

Locul hienei îl luă cel vorbăreț,

Locul cruzimii vechie, cel lîns și pizmătareț. EMINESCU, OI 61.

Se uită la ceasul său, regulat adineori după cel oficial. CARAGIALE, O II 35.

Cînd vorbești despre struguri, trebuie să știi măcar că cel de la deal sînt mai buni ca cei de la vale. Cf. și Valeria Guțu-Romalo, *lucr. cit.*, p. 231, 234.

¹¹ Cf. Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.*, p. 79—92.

¹² Cf. GLR I, p. 168.

¹³ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, [Buc.], 1968, p. 169.

¹⁴ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 170.

1.1.1. În limba română, tendința acestuia este aceea de atenuare a caracterului demonstrativ¹⁵. Același lucru se observă și la pronumele demonstrative. „*Acesta*, la rîndul lui, este foarte răspîdit în locul personalului *el* [...]”¹⁶. Așa se explică și compatibilitatea, în același text, a lui *cel* cu *acesta*, referindu-se la același obiect: *Acesta este cel mai indicat subiect pentru tine*. Faptul că nu este lipsit complet de valoare demonstrativă ni-l demonstrează nuanța ușor neobișnuită a unor exemple de tipul: *Acest cel mai minunat fapt din viața ta l-ai terfelit prin spusele de-acum*.

2.0.0. În examinarea lui *cel* (*cea, cei, cele*) pornim de la constatarea că acesta apare în două tipuri de contexte, bine diferențiate gramatical și semantic:

a. în formarea superlativului relativ (avînd corespondent în limbile romanice articolul hotărît propriu-zis);

b. în toate celelalte situații (pentru care limbile romanice utilizează pronumele demonstrativ).

Aceasta, la rîndu-i, prezintă două variante:

2.0.1. *Cel* (*cea, cei, cele*) + *substantiv* (*numeral, adverb* etc.).

2.0.2. *substantiv* + *cel* (*cea, cei, cele*) + *substantiv* (*numeral, adjectiv, adverb* etc.).

3.0.0. Un prim semn de întrebare în legătură cu calitatea de articol a lui *cel* (*cea, cei, cele*) apare comparînd limba română cu celelalte limbi romanice. Singură limba română utilizează acest „articol” în situații diverse. La formarea superlativului relativ, celelalte limbi romanice utilizează în locul românescului *cel* (*cea, cei, cele*) articolul hotărît (*le, la, les* în franceză, de exemplu)¹⁷. Mai mult chiar, se contestă valoarea de articol și acestor forme, fiind apropiate de pronume.

„En réalité, [...], *le, la, les* sont alors de pronoms (le plus souvent représentant un nom; parfois ils sont nominaux)”¹⁸.

3.0.1. Admițînd pe *cel* (*cea, cei, cele*) ca articol, înseamnă că în grupul *substantiv* + *cel* (*cea, cei, cele*) + *adjectiv* se realizează o dublă articulare: și a substantivului și a adjectivului. Or, se știe că dubla articulare, fie cu același fel de articol, fie cu articole diferite, este exclusă. Nu luăm în discuție, în cazul de față, așa-zisul articol genitival (posesiv), menționînd în rîndurile anterioare că acestuia i se contestă calitatea de articol. În declinare, în funcție de poziție, nu se articulează decît unul din componenți în grupul *substantiv-adjectiv*. Singura dublă articulare, în acest caz, ar fi cea de tipul: *ziua cea mare, gîndurile cele negre*.

¹⁵ Cf. GLR I, p. 168; GLR II, p. 107–108.

¹⁶ Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 167.

¹⁷ Cf. Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 114 (în continuare: *Structura...*).

¹⁸ Maurice Grevisse, *Le bon usage, Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, septième édition revue, 1961, p. 257; de fapt, situația este destul de neclară și în asemenea gramatici (vezi, p. 298, unde se vorbește despre formarea superlativului relativ): H. Yvon, *Le, la, les articles ou pronoms?*, în „Le français moderne”, XVIII, 1950, p. 17–31 și 247–258; cf., mai ales, Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.*, p. 79–83.

etc.¹⁹. De altfel, construcții ca : *băiatul cel frumos, femeia cea năprasnică* etc. sînt destul de rare²⁰.

3.1.1. Cunoaște însă flexiune după caz, concomitent cu substantivul, adjectivul demonstrativ : *omul acela, omului aceleia, studentei aceleia, studentelor aceluia* etc.²¹. La fel se întîmplă și în cazul adjectivului demonstrativ de apropiere. În situație proclitică însă substantivul rămîne invariabil : *acelui om, acelor studente* etc. Forma cu adjectivul demonstrativ postpus flexionat se consideră ca fiind cea corectă, în conformitate cu normele limbii române literare contemporane. Există însă și tendința (greșită ?) de a nu mai flexiona și adjectivul : *omului acela, fetelor acelea* etc. Se întîmplă acest lucru, probabil, datorită uniformizării gramaticale a categoriei adjectivului, parte de vorbire ce nu admite articularea concomitent cu articularea substantivului. Flexiunea adjectivelor pronominale ridică numeroase probleme pe care nu intenționăm să le discutăm aici. Credem că datorită caracterului lor *pronominal*, simțite ca *repetînd* substantivul, acestea nu se încadrează întru totul în flexiunea adjectivală.

3.1.2. Prezența prepoziției în construcții de tipul : *cel din casă, cel de-al doilea, cel de sus* constituie un indiciu că *cel* (*cea, cei, cele*) nu este articol²². Prepoziția este un indice al existenței unei relații sintactice și, deci, a două funcții sintactice. Implicit, *cel* (*cea, cei, cele*) trebuie considerat ca o parte de vorbire cu calitatea de a putea fi parte de propoziție. Or, articolul nu are această calitate. O are însă *pronumele*. Prin analogie, se poate arăta că și în alte cazuri situația este la fel. Ceea ce se realizează joncțional (prin prepoziție) în exemplele *cel de-aici, cei de pe vale, cei de examinat, cele pentru vară*, joncțional și prin acord în *cel de-al doilea, cea de-a doua*, se realizează prin acord în *cel frumos, cea frumoasă, cele zise, cele nouă, cei cinci* etc.

¹⁹ Discutînd această problemă, Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 73, considerîndu-l pe *cel* articol, afirmă a : „Dar, cînd adjectivul este folosit izolat, se pune înaintea lui articolul *cel* (ar. *atsel*). Prin în crucișarea celor două formule, se ajunge la repetarea articolului, de exemplu *omul acel bun și chiar omul acela bunul*”. Or, folosirea izolată a adjectivului implicînd apariția lui *cel* arată, credem, faptul că acest articol ține locul unui substantiv, purtătorul material al calității ; E. Vasiliu, *Problema articolului și a funcțiilor sale*, în LR, I, 1952, nr. 1, p. 35, vorbește despre dubla articulare a substantivului, -l și *cel*, făcînd diferențe între acestea. „Explicația [dublei articulări] trebuie căutată tocmai în valoarea diferită a celor două articole. Articolul hotărît în limba română și-a pierdut [...] sensul lexical, devenind foarte abstract ; în momentul în care subiectul vorbitor a simțit nevoia unui articol cu un sens mai concret, l-a întrebuințat pe *cel*, al cărui sens este foarte apropiat de al demonstrativului *acel*”.

²⁰ Cf. Valeria Guțu-Romalo, *lucr. cit.*, p. 23, unde se arată răspîndirea fenomenului în secolul al XIX-lea : „Construcții de tipul *bătălia cea crîncenă, arma cea ucigătoare* se întîlesc foarte des la Bălcescu, de exemplu”.

²¹ Cf., despre articularea pronumelor, în genere, Valeria Guțu-Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală, în Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 365—371. Din punctul de vedere al articulării, pronumele demonstrativ este trecut în clasa celor care nu au niciodată articol (p. 367). Folosim aici, așadar, termenul impropriu de articulare, negăsind un altul care să denumească fenomenul acordării în număr, gen, caz, prin schimbarea formei, a adjectivului (pronumelui) demonstrativ cu substantivul.

²² Cf. și Valeria Guțu-Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală, în Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 231 : „Prezența prepoziției de face, de altfel, foarte îndoielnică calitatea de a r t i c o l a lui *cel* și îl apropie de p r o n u m e”. În nota 2, p. 231, se și face comparație cu *acesta* : *Acesta de-al treilea*.

3.1.3. Substantivul denumește obiectul, dar nu și calitățile lui, în același timp. Cînd denumește o calitate, nu denumește și obiectul căruia îi aparține. Exemple : substantivul *s c a u n* denumește obiectul fără a spune cum este acesta ; substantivul *f r u m u s e țe* denumește o calitate fără a indica și cui aparține. Există însă substantive de proveniență adjectivală (rezultate prin articularea adjectivelor) care cumulează calitatea și obiectul : *frumosul* (= „omul frumos, ceva care este frumos”), *harnicul*, *leneșul* etc. Din punct de vedere semantic, există echivalență între : *cel leneș* — *leneșul*, *cel scump* — *scumpul* etc. Nu există însă și strictă identitate gramaticală²³. Aparența conduce spre această identitate : *harnicul* = *cel harnic* ; *harnica* = *cea harnică* etc. S-ar putea constitui seria :

— (*u*)*l* — *cel* ; —*i* — *cei*
— *a* — *cea* ; —*le* — *cele*

Există însă argumente pentru a nu-l considera pe *cel* (*cea*, *cei*, *cele*) articol, echivalent cu articolul hotărît²⁴.

3.1.4. Articolul este marca substantivării. Substantivul rezultat prin articularea adjectivului cumulează, în structura de suprafață, calitatea și obiectul. În al doilea caz, *cel* (*cea*, *cei*, *cele*) este suportul material al calității, ține locul substantivului. El și este substituibil cu un substantiv : *cel harnic* — *o m u l harnic*, *cel leneș* — *o m u l leneș* etc. Se poate observa identitatea în gen, număr și caz a substantivului și a lui *cel*, în calitate de substitut al substantivului. Această calitate conduce spre pronume și nu spre articol. Admițînd substituția cu un substantiv, *cel* (*cea*, *cei*, *cele*) admite substituția și cu pronumele demonstrativ *acela* (*aceea*, *acea*, *acelea*) : *cel harnic* — *acela harnic* etc.

3.1.5. În literatura de specialitate mai recentă se face o discuție amplă asupra articolului, legîndu-l de categoria determinării. Se ajunge la concluzia că nu tot ce se include în general în categoria articolului este articol²⁵. Nu în toate situațiile articolul este morfem al determinării, adesea el intrînd în componența altor părți de vorbire, făcîndu-le să existe ca atare sau ajutîndu-le în flexiune, putînd fi și doar indice al numărului, genului, cazului²⁶. Așa se explică articolul din pronumele *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *unul*, *altul* etc. Articolul intră în componența numeralului ordinal (*al doilea*, *a doua* etc.), distinge un adverb de o prepoziție (*dinainte* — *dinaintea* etc.)²⁷.

²³ Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.*, p. 84, îl consideră ca apărînd în variație liberă cu articolul hotărît și, implicit, cu aceeași valoare : „În dacoromâna contemporană, CEL apare în variație liberă cu L numai în combinație cu un adjectiv calificativ : **Tinerii** (*cei tineri *) Invață cu înfrigurare și entuziasm”. Aceeași interpretare i se dă și în *Structura...*, p. 179 : „Din demonstrativul de depărtare (*acela* etc.) de care se leagă doar din punct de vedere etimologic, articolul se deosebește prin particularitățile de distribuție și printr-un sens demonstrativ mai atenuat (ceea ce face ca, în anumite situații, să fie simțit ca fiind oarecum sinonim cu articolul enclitic definit : comp. *Cel frumos* [*Frumosul*])”. Aproximativ la fel și în GLR II, p. 108.

²⁴ Cf. Valeria Guțu-Romalo, *Unele valori...*, p. 368, care, deși admite articularea adjectivului cu *cel* (*cea*, *cei*, *cele*) și, implicit, considerarea acestuia ca articol, afirmă : „[...] articolul adjectival nu e perfect echivalent cu cel hotărît, gradarea determinativă are tot trei trepte (ca și în cazul sistemului de bază al determinării prin articol) : *un sărac*, *cel sărac*, *săracul*”. Cf. și E. Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 35.

²⁵ Cf. discuția acestei probleme în *Structura...*, p. 170–172 ; Valeria Guțu-Romalo, *Unele valori...*, p. 367, 369.

²⁶ Cf. *Structura...*, p. 170–172.

²⁷ *Structura...*, p. 170–171.

În aceste situații doar în planul expresiei se poate vorbi de articol, în planul conținutului nerealizându-se nici una din opozițiile ce conferă articolului calitatea de morfem al determinării²⁸.

3.1.6. În sensul celor arătate mai sus, se poate face o analiză a lui *cel* (*cea, cei, cele*). În structura sa, acesta are două elemente bine distincte care apar în cursul întregii paradigme :

N. Ac. *ce* **L** — *ce* **A** *ce* **I** — *ce* **LE**

G. D. *ce* **LUI** — *ce* **LEI** *ce* **LOR** — *ce* **LOR**;

—**L**, —**A**, —**I**, —**LE** (—**LUI**, —**LEI**, —**LOR**) ar putea fi considerate în planul expresiei articole, fără a avea calitatea de morfeme ale determinării. Acestea intră în componența lui *cel* (*cea, cei, cele*) în calitate de formanți, în același timp fiind indici ai numărului, genului și cazului, ajutându-l să se decline. La fel se poate descompune și pronumele demonstrativ *acela* (*aceea, aceia, acelea*). Astfel, putem considera că atât *cel* (*cea, cei, cele*), cât și *acela* (*aceea, aceia, acelea*) fac parte din clasa pronomelor în componența cărora intră ca formanți articolele hotărâte, formanți care se păstrează în cursul întregii paradigme. Imposibilitatea apariției acestor pronume fără formanții —**L**, —**A**, —**I**, —**LE** face ca aceștia să nu poată fi considerați morfeme ale determinării, nerealizând nici una din opozițiile necesare. Chiar admitând existența unui articol, acesta nu e *cel* (*cea, cei, cele*) în întregime, ci doar partea variabilă. A se compara cele două serii :

Sg. N.Ac. *cel* — *băiat(u)***L**; *ceA* — *fatA*

G.D. *ceLUI* — *băiat(u)***LUI**; *ceLEI* — *fetEI*

Pl. N.Ac. *ceI* — *băiețiI*; *ceLE* — *feteLE*

G.D. *ceLOR* — *băiețiLOR*; *ceLOR* — *feteLOR*²⁹

Așadar, în structura morfologică a lui *cel* (*cea, cei, cele*), alături de o parte invariabilă, asemeni unui radical, aparținând lexicului, există o parte variabilă, un morfem ce indică numărul, genul, cazul. Ținând locul unui substantiv, *cel* (*cea, cei, cele*) manifestă în plan paradigmatic acordul cu substantivul substituit, având morfeme de număr, gen, caz ca orice pronume variabil, dar nu se reduce numai la acestea.

3.1.7. Aceeași este situația lui *cel* (*cea, cei, cele*) în formarea superlativului relativ. Marcela Manoliu³⁰, discutând această problemă, distinge clar pe *cel* (*cea, cei, cele*) ca morfem al comparației de *cel* (*cea, cei, cele*) ca articol adjectival. Și în aceste situații însă, *cel* (*cea, cei, cele*) se poate descompune în *ce* + —**L**, —**A**, —**I**, —**LE**, manifestând acord în număr, gen și caz. Adjectivul se acordă cu *cel* (*cea, cei, cele*) și nu invers. Dincolo de specializarea lui în planul conținutului, ca fiind legat de comparație, se realizează un acord.

3.1.8. Probleme ridică *cel* pe lângă adverbe, fiind și mai specializat (neadmițând forma *cel bine, cea bine* etc.)³¹. Calitatea de articol se exclude,

²⁸ Cf. *Structura...*, p. 171; tot aici, p. 169 (pct. 3), categoriile de opoziții; Valeria Guțu-Romalo, *Unele valori...* p. 369 afirmă: „Elementele care apar în pronume, în numerale ordinale, în propoziții, nu au comună cu articolul decât expresia [s.n. — N.G.]. Identitatea formală dintre aceste particule și articol se datorește provenienței lor din articol”.

²⁹ Cf., pentru o analiză similară, D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 77—81.

³⁰ *Asupra categoriei comparației din limba română*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 201—215.

³¹ Cf. Marcela Manoliu, *lucr. cit.*, p. 209.

adverbul necunoscînd această categorie. Credem însă că *cel* de la adverb are aceeași proveniență pronominală cu *cel* de la adjectiv. Printr-o întrebuințare constantă a lui *cel* cu formă de masculin s-a ajuns la generalizarea acestei forme, cu valoare neutră³². În alte situații, unele pronume și-au impus, cu aceeași valoare neutră, forma de feminin : *de aceea, pentru aceea*³³. Invariabilitatea a fost facilitată și de faptul că în grupul *verb + cel + adverb* se exclude articularea. O tendință de acord greșit a lui *cel* apare în exemple ca : *Ea învață cea mai bine ; Ei cîntă cei mai bine* etc.

3.1.9. Ceea ce unește toate cuvintele sau grupurile de cuvinte care urmează lui *cel* (*cea, cei, cele*) este funcția sintactică identică : **atribut**. Adjectivul este acela care are, în principiu, funcția de atribut (dar nu exclusiv pe aceasta). Dar și alte părți de vorbire (determinînd un nume) au aceeași funcție³⁴. (Situația adverbului la superlativ este aparte, fapt explicabil, de altfel). Acest lucru a permis următoarele :

a. generalizarea denumirii de adjectival pentru *cel* (*cea, cei, cele*) și cînd nu apărea pe lîngă un adjectiv ;

b. omogenizarea lui *cel* (*cea, cei, cele*), îndeplinind constant același rol.

4.0.0. Am încercat în discuția de pînă aci să arătăm că *cel* (*cea, cei, cele*) nu este articol în nici o situație, chiar dacă există diferențe generate de contextele în care se întrebuințează. Încercăm în cele ce urmează, în baza unor trăsături comune, să-l încadrăm în altă parte de vorbire.

4.0.1. *Cel* (*cea, cei, cele*), prin expresie și conținut, se încadrează în categoria pronumelor demonstrative, manifestînd un caracter mai mult sau mai puțin demonstrativ. Acesta poate fi considerat o variantă scurtă a demonstrativului.

„Dintre toate dialectele românești, cel dacoromân este singurul care a dezvoltat o variantă scurtă a demonstrativului, variantă care, deși nu poate forma singură un grup nominal, apare atît ca centru cît și ca adjunct [...]”³⁵. O examinare distribuțională, chiar sumară, a lui *cel* (*cea, cei, cele*) în raport cu demonstrativul formă lungă *acela* (*aceea, aceia, acelea*) scoate în evidență faptul că forma scurtă poate fi considerată o variantă aflată în distribuție defectivă cu forma lungă. Majoritatea contextelor care admit forma lungă o admit și pe cea scurtă³⁶. Între forma

³² Impunerea formei de masculin se întîlnește și la întrebuințarea adverbială a unor adjective : *citește frumos, scrie minunat* etc.

³³ Exemplu similar oferă și pronumele personal cu valoare neutră, *o* : *A luat-o la sănătoasa* ; aici aici nu mai există o referință precisă la genul feminin.

³⁴ Lucien Tesnière în *Elements de syntaxe structurale*, Deuxième édition revue et corrigée, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1965, p. 138 – 151, vorbește chiar de translația diferitelor părți de vorbire în adjectiv, în baza funcției identice ; cf., pentru valoarea lui *cel*, la superlativul relativ, și E. Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 35.

³⁵ Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.*, p. 83 ; tot aici se afirmă : „Dialectele sud-dunărene, la fel cu dacoromâna veche, folosesc aceeași formă a demonstrativului de depărtare atît în fața numelui, între nume și adjectiv, împreună cu *mai* + adjectiv – ca indice al superlativului, cît și ca centru, singură sau împreună cu Em. [Em = adjectiv, posesiv, prepoziție + nume, nume în genitiv, numeral]” (p. 84).

³⁶ Cf. și Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 167, pentru tendințe în limba română contemporană : „*Acel* apare în locul lui *cel*, de exemplu în lozina *jos acei ce vor război : să cînt acelor ce trec* (Tangoul nopții) ; *acei care se ocupă cu ...* [...]”.

scurtă și forma lungă se realizează o opoziție echipolentă³⁷. Raportul de sfere se prezintă ca o intersecție :

4.0.2. Spre pronume trimite și structura sa morfologică. A se compara :

$aceL(a)$ — ceL ; $aceI(a)$ — ceI
 $ace(e)A$ — ceA ; $aceLE(a)$ — $ceLE$ ³⁸

Pronumele formă scurtă apare variabil și la superlativul relativ al adjectivului : *ofer o carte celui mai silitor student*.

4.0.3. Acest pronume nu poate apărea decât însoțit de determinanți (spre deosebire de cel cu formă lungă). De altfel nu e singurul caz în limba română. Există cuvinte care nu pot apărea fără determinanți. Aceștia formează așa-numita categorie a determinanților obligatorii³⁹.

„Singurul pronume construit totdeauna cu un termen subordonat este *cel*”⁴⁰. Faptul că nu poate apărea singur, decât însoțit de determinant, nu împiedică calitatea de pronume. Sînt și alte părți de vorbire care nu pot apărea singure.

4.1.0. Construcțiile de tipul : substantiv + *cel* (*cea, cei, cele*) + substantiv (numeral, adverb etc.) constituie o reluare, o manifestare a uneia și aceleiași informații de două ori : o dată prin substantiv, o dată prin pronume (adjectiv) demonstrativ. Poate fi considerat un fenomen de redundanță. În asemenea cazuri, acest pronume se întrebunțează, în principiu, superfluu, chiar pleonastic. Așa se și explică raritatea construcțiilor de acest fel în limba română contemporană. Exemple : *casa cea de peste drum, copilul cel ascultat la matematică, sportivul cel de-al doilea* etc. Ele sînt omisibile tocmai pentru că sînt pronume și nu articole. Acesta din urmă nu este omisibil. Se întrebunțează însă mai frecvent în construcții mai ample, în care între substantiv și *cel* (*cea, cei, cele*) apar unul sau mai mulți determinanți. În aceste situații, reluarea fiind la distanță, pronumele nu apare superfluu, fiind necesar chiar, indicînd, în același timp, prin faptul că-i ține locul, substantivul la care se referă adjectivul. Fie exemplul dat de Valeria Guțu-Romalo : *Casa de piatră cea veche*. În această situație, *cea* „constituie reluarea, într-un fel, a substantivului determinat”⁴¹.

4.1.1. Ca procedeu de stabilire a gradualității, am putea utiliza opoziția dintre demonstrativul de apropiere și cel de depărtare. În măsura în care se poate realiza substituția : *cel — acela — acesta, cea — aceea — aceasta* etc., putem vorbi de demonstrativ, luînd ca punct de referință demonstrativul de apropiere. Se observă dificultatea aplicării acestui procedeu în cazul superlativului relativ.

³⁷ Cf., pentru termeni, Paula Diaconescu, *Evoluția noțiunii de morfem și stadiul actual al analizei morfematice*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 95.

³⁸ Cf., asupra valorii particulei *a*, *Structura...*, p. 139; Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 79.

³⁹ Cf., pentru discuția problemei, Sorin Stati, *Categoria sintactică a determinanților obligatorii*, în „*Limbă și literatură*”, vol. 17, 1968, p. 183—191.

⁴⁰ Sorin Stati, *lucr. cit.*, p. 188.

⁴¹ *Articolul și categoria...*, p. 231.

4.1.2. Acest pronume, întocmai celui formă lungă, apare ca adjectiv când are un regent nominal.

5.1. Încercăm o grupare a tipurilor mai reprezentative de combinații ⁴².

A.1. cel (cea, cei, cele) + a d v e r b (cu prepoziție). Ex.: *cel de aici, cea de dincolo, cei de-aseară* etc.

A.2. cel (cea, cei, cele) + s u b s t a n t i v (în acuzativ cu prepoziție, în genitiv cu prepoziție sau cu *al, ai, a, ale*). Ex.: *cel de lângă vale, cei ai vecinului, cea cu mașina, cei împotriva studenților* etc.

A.3. cel (cea, cei, cele) + p r o n u m e (în acuzativ cu prepoziție, în genitiv cu prepoziție sau cu *al, a, ai, ale*). Ex.: *ce cu mine, cea a lor, cei împotriva lui* etc.

A.4. cel (cea, cei, cele) + n u m e r a l (cu sau fără prepoziție). Ex.: *cei opt, cel de-al doilea, cea de-a doua, cele nouă* etc.

A.5. cel (cea, cei, cele) + v e r b l a s u p i n. Ex.: *cel de amînat, cele de scris, cei pentru examinat* etc.

A.6. cel (cea, cei, cele) + a d j e c t i v, p a r t i c i p i u (fără prepoziție). Ex.: *cel inteligent, cea frumoasă, cele spuse, cei interesați, cel pățit* etc.

4.1.2. B.1. s u b s t a n t i v + **A.1.**

B.2. s u b s t a n t i v + **A.2.**

B.3. s u b s t a n t i v + **A.3.**

B.4. s u b s t a n t i v + **A.4.**

B.5. s u b s t a n t i v + **A.5.**

B.6. s u b s t a n t i v + **A.6.**

Exemple: **B.1.** — *băiatul cel de-aici, casa cea de dincolo*

B.2. — *merii cei de pe vale, casa cea a Ilenei*

B.3. — *studentul cel de-al vostru, asistentul cel de pe lângă X* etc. Asemenea construcții sînt rare, cel fiind înlocuit cu *acela, acesta* etc.

B.4. — *sportivul cel de-al doilea*

B.5. — *treburile cele de aranjat, pantofii cei pentru reparat* etc.

B.6. — *grădina cea înfloritoare, situația cea roză, lucrurile cele amintite* etc.

5.0.0. Examinarea caracterului de demonstrativ arată că, în genere, în situațiile date acesta se menține, cu diferențieri de la caz la caz, manifestînd o ușoară atenuare de la **A.1.**, **A.2.**... **A.6.** spre **B.1.**, **B.2.**... **B.6.**

Foarte atenuat este caracterul de demonstrativ în superlativul relativ. Se pot face și aici substituții care implică însă transformări mai complicate. Posibilitatea lor, ca și schimbările semantice pe care le produc, probează caracterul de pronume, cu valoare ușor demonstrativă, dar, în același timp, dincolo de valoarea lexicală, o specializare în exprimarea raportului comparativ, funcționînd cu această ultimă calitate. Unii lingviști îl și consideră morfem al comparației ⁴³.

⁴² Cf. și Maria Manoliu Manea, *lucr. cit.*, p. 79—87.

⁴³ Cf. Marcela Manoliu, *lucr. cit.*, p. 201—215.

Considerarea lui *cel* (*cea, cei, cele*) ca morfem al comparației, în anumite situații, nu exclude, în alte situații, calitatea de pronume și nici n-o implică pe cea de articol ⁴⁴.

6.0.0. Concluzii

6.0.1. *Cel* (*cea, cei, cele*) nu este în nici o situație articol, nemanifestând trăsăturile acestuia.

6.0.2. Acesta poate fi încadrat în categoria pronumelui (adjectivului) demonstrativ, ca o formă scurtă a acestuia și adecvată unor anumite situații.

6.0.3. Caracterul de demonstrativ prezintă o anumită gradualitate determinată de relațiile pe care le contractă.

6.0.4. Structura morfologică a lui *cel* (*cea, cei, cele*), similară din *acela* (*aceea, aceia, acelea*), îl indică pentru încadrarea între pronumele care nu apar decît articulate, aici articolul nefiind morfem al determinării.

6.0.5. *Cel* (*cea, cei, cele*), neapărînd decît însoțit de determinanți, poate fi încadrat în categoria pronumelor semiindependente.

6.0.6. Din punct de vedere sintactic, acesta poate fi analizat separat, acordîndu-i-se funcția sintactică ce o contractă pronumele demonstrativ formă lungă ⁴⁵.

6.0.7. În calitate de adjective, atît forma lungă, cît și cea scurtă manifestă tendința de acord obișnuit adjectivelor, dobîndind un caracter tot mai pregnant de adjectiv.

6.0.8. În formarea superlativului relativ, *cel* (*cea, cei, cele*) are tot valoare pronominală, nefiind articol. Această calitate se exclude pentru *cel* din superlativul adverbului.

Noiembrie 1969

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie, Cluj,
Str. Horia, 31

⁴⁴ Cf., spre analogie, *pe* de la acuzativ cu complement direct, *să* de la conjunctiv.

⁴⁵ Cf., pentru analiza lui *cel* separat în pronumele *cel ce*, D. D. Drașoveanu, *Elemente de analiză sintactică* (frază), în *Analize gramaticale și stilistice*, ed. a II-a, București, 1966, p. 16—17.

STRUCTURĂ POPULARĂ ȘI STRUCTURĂ MODERNĂ ÎN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

DE

ȘTEFAN MUNTEANU

Este evident pentru oricine citește o pagină din literatura noastră veche că în decursul a patru secole limba română literară a înregistrat un progres considerabil atât din punctul de vedere al îmbogățirii cantitative, cât și sub aspectul perfecționării mijloacelor ei expresive. Acest proces corespunde unei schimbări, efectuate în cursul secolului trecut, în natura mijloacelor ei de exprimare, fapt care a determinat transformarea structurii limbii vechi într-o structură calitativ deosebită și aptă să îndeplinească funcția unui instrument superior și adecvat de exprimare a conceptelor, în lucrările științifice, filozofice, politice etc. Care este esența deosebirilor, în această privință, între limba română veche și cea modernă ne propunem să arătăm în articolul de față.

1. Vechii cărturari se vedeau stinjenți și se plingeau de ceea ce ei numeau „strîmtarea” sau „îngustarea” limbii române, ei înțelegînd prin aceasta în primul rînd, dacă nu exclusiv, dificultățile de ordin lexical sau, mai exact spus, lipsa unor termeni corespunzători pentru noțiunile pe care voiau să le transpună în românește.

Traducătorii *Bibliei de la București* se justificau astfel: „Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoe tîlmăcitorilor pentru strîmtarea limbii românești, iară încăș avînd pildă pre tîlmăcitorii latinilor și slovenilor, pre cum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat pre cum să citească cea elinească”¹; „... că sînt cuvinte elinești și vorbe duple locuri — se explică Radu Greceanu — care unele nici la lexicoane nu să află; altele, de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea limbii românești nu pot veni la tîlmăcit” (*Mineiul*, tipărit de episcopul Mitrofan, Buzău, 1698)².

¹ Citat după Ioan Bianu — Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 286.

² I. Bianu — N. Hodoș, *op. cit.*, p. 368.

Peste un secol și mai bine, I. Budai-Deleanu scria în *Prologul Țiganiadei*: „iar neajungerea limbii cu totul mă desmintă”³.

Era aceasta, fără îndoială, o realitate simțită ca imediată și esențială. Dar presupunînd că problema și-ar fi găsit rezolvare prin adoptarea neologismelor, cum procedaseră între alții Simion Ștefan, Dosoftei sau M. Costin ori, alături de împrumuturi, prin calcuri și creații proprii, cum încercase D. Cantemir, limba scrierilor din aceste veacuri nu ar fi fost totuși mai puțin arhaică sau cu mult mai apropiată de cea de astăzi. Să adăugăm că lipsa unui termen general pentru denumirea unei noțiuni dă naștere unei aparente sinonimii care poate înșela pe cercetătorul limbii vechi. Ceea ce pare la o primă vedere varietate stilistică în limba veche nu este în fond decît căutare și încercare de suplinire, diferită de la un scriitor la altul, de unor goluri existente în limbajul abstract al epocii. Sînt instructive în acest sens variantele așa-zise sinonimice din limba veche pentru verbul *a traduce*: „n-au iară întors mină de inger, ce mină grea, păcătoasă...” (*Palia de la Orăștie*); „sfîntă carte *scoasă* de pre grecște și eliniaște... și cu lexicoane de-agiuns *tălmăcită*...” (Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*); „De care lucru de iznoavă ostenință luînd, din limba lătinească iarăși pre cea a noastră românească le *prefacem*” (D. Cantemir, *Hronicul*).

Așadar *a întoarce, a scoate, a tălmăci, a preface* pentru „a traduce”. Traducătorii *Bibliei de la București* spuneau ca și Dosoftei *a tălmăci*, iar Varlaam folosisе verbul *a tălci* pentru „a comenta, a interpreta”. Perifraze ca „am îmblat mai aproape de cartea grecească”, „veți afla pre cé cale am îmblat” (*Noul Testament de la Bălgrad*) etc. pentru „am plecat de la un anumit original”, „ce izvoare am folosit” ne ntîmpină frecvent în paginile scrierilor noastre vechi. Ele ne par astăzi formule oarecum stilizate și ceremonioase, cînd de fapt nu sînt decît încercări ale autorilor de a da comunicării o expresie generală și abstractă, fără să poată ocoli însă termenul uzual și concret de origine populară pe care-l găseau în limba epocii lor.

2. Lexicul limbii române vechi este unul dintre capitolele care poate furniza date prețioase cu privire la specificul limbii literare, în evoluția ei de la faza arhaică și populară la cea modernă și diferențiată din punctul de vedere al funcțiilor culturale pe care și le asumă în procesul complex al comunicării sociale. Avem în vedere caracterul plastic, sugestiv al expresiei în limba veche, în cea a cronicarilor îndeosebi, trăsătură socotită un atribut al artei literare, specific celor mai de seamă reprezentanți ai literaturii noastre din această perioadă⁴. Pornind de la unele dintre aceste expresii, ca de pildă aceea a primejdiei sau a amenințării cu pierderea vieții,

³ I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediția J. Byck, București, 1953, p. 64.

⁴ Vezi Alexandru V. Gidei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*, București, 1898; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, Serie nouă, t. III, 1957, fascicula 1—2, p. 97—141; Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 216—332. Despre aspectul artistic al operei cronicarilor, vezi îndeosebi studiul lui Dan Zamfirescu (în care se menționează aprecierile mai vechi și recente privitoare la contribuția cronicarilor la dezvoltarea artei literare), *Conștiința efortului artistic în literatura română veche*, în *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 16—25.

la Neculce, N. Cartoian a închinat stilului cronicarului moldovean o pagină de subtilă și frumoasă caracterizare, din care transcriem :

„Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce și caracteristic pentru acea epocă de mari furtuni este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdie a vieții — « în cumpăna pieirii » cum zice el —, toate în legătură cu cuvântul *cap* : Lui Duca Vodă boierii stau să-i mănince capul. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă a cădea greu în capetele lor ; și-a băgat capul pentru voia banilor ; a plăti cu capul ; Lupul Vornicul s-a dus cu capul a mină în cortul vizirului ; un altul și-a adus capul la poala împărăției ; o blană de samur neagră i-a scos capul lui Duca vodă, căci împăratul l-a iertat de cap ; boierii pribegi se duc să-și prinză capetele printr-alte țări. Sînt expresiuni, comentează N. Cartoian, din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă”⁵.

Avem a face cu un adevărat cîmp semantic al expresiilor desemnînd primejdia și moartea năprasnică ce amenință din umbră într-o epocă tulburătoare din istoria țării noastre. Formule similare ne întîmpină și în limba celorlalți cronicari. Gr. Ureche folosește pentru noțiunea „a se închina, a se supune” *a-și pleca capul supt sabia împăratului* (p. 147)⁶ ; pentru „a fi pedepsit” *a lua plata cu sabia* (p. 182) ; pentru același verb, cu sensul activ, expresia corespunzătoare este, în *Letopisețul cantacuzinesc*, *a pune supt sabia* (p. 367)⁷. Semnalăm deocamdată că noțiunile *a fi amenințat cu moartea*, *a-și pierde viața* sînt exprimate de cronicari prin amănuntele concrete ale acțiunii, ceea ce poate satisface sentimentul stilistic al cititorului, dar procedeul aparține unor mijloace primare de expresie literară, în care noțiunea nu s-a desprins în întregime din formele directe și intuitive ale comunicării.

Printre termenii dominanți pe care-i întîlnim în stilul lui M. Costin un loc de seamă îl dețin adjectivul *cumplit* și substantivul *cumpînd* „primejdie, amenințare” : „Ce sosiră asupra noastră *cumplete* aceste vrîmi de acum, de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri [...]. Iară noi prăvim *cumplete* vrîmi și *cumpînd* mare pămîntului nostru și noauă” (p. 42)⁸ ; „Și cu vrîmile pînă aice istovim o parte de domnie a lui Vasilie vodă, ce pînă aice au fost fericită domnia aceasta, cu atîta mai *cumplete* vrîmi s-au început de atunci, den care au purces den scădere în scădere această țară pînă astăzi” (p. 123). Tot astfel : „de la care vrîmi (ah !) s-au început și răul nostru, în care pînă astăzi ne aflăm cu acest pămînt la *cumplete* vrîmi” (*ibidem*). Cerîndu-și iertare de la cititor pentru că nu a pomenit la locul lor unele „semne” ce s-au arătat pe vremea domniei lui Vasile Lupu — cometa și lăcustele —, M. Costin adaugă : „Crêde neputinței omenesti, crêde valurilor și *cumplitelor* vrîmi, întreabă pe ce vrîmi am scris și cît am scris” (p. 165).

Tensiunea dramatică a narațiunii în *Letopisețul* lui M. Costin își găsește reflexul în astfel de epitete care atestă prezența unei conștiințe soli-

⁵ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945, p. 197.

⁶ Citatele sînt reproduse după Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1955.

⁷ *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, 1961.

⁸ Citatele sînt reproduse după M. Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1958.

dare cu destinul țării sale, fie și sub forma contemplării evenimentelor ei dureroase și vitrege.

Comparat cu Gr. Ureche, al cărui lexic se alimentează, ca și frazeologia sa, din materialul concret al graiului popular, M. Costin este în scrisul său mai puțin spontan, ceea ce iese de sub pana sa fiind într-o măsură mai mare rodul unei arte⁹.

Întrebarea pe care ne-o punem este în ce măsură structura lexicală și stilistică a limbii din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în care abundă asemenea elemente plastice, trebuie pusă pe seama mijloacelor generale de expresie ale limbii literare sau în ce măsură aceste mijloace trebuie raportate la limba populară la care recurgeau cărturarii acestor veacuri. Este limpede că nu putem vorbi de o identificare propriu-zisă între limba populară și cea folosită în scrierile cronicarilor și ale cărturarilor din perioada veche. În general, limba acestora este o formă elaborată, cultivată a limbii populare, fie că admitem ipoteza că ea era un grai al aristocrației culte, cum s-a susținut de către mai mulți cercetători¹⁰, și prin urmare diferită din capul locului de graiul moldovean, în cazul exemplelor de mai sus, fie că o considerăm o formă evoluată și îngrijită, filtrată prin cultură, a graiului popular din care s-a dezvoltat. Ceea ce interesează aici este faptul că această limbă atrage luarea aminte prin structura ei populară și în consecință prin aspectul ei deosebit de concret, realizat cu concursul elementului expresiv al limbii vorbite, căreia îi este într-o largă măsură tribut. În aceasta constau și farmecul ei stilistic particular, dar și limitele ei specifice ca instrument de exprimare a conceptelor, a abstracțiilor necesare expunerilor teoretice. Cultura umanistă a lui Gr. Ureche, a lui M. Costin și D. Cantemir, precum și a unora dintre reprezentanții literaturii istorice muntene, cum e stolnicul C. Cantacuzino, se face simțită în elementele lexicale savante sau în tipurile de construcție sintactică la cei din urmă (vezi mai jos, p. 329). Când narațiunea impune un comentariu filozofic sau etic, procedeul la care se recurge este acela al citatelor biblice ori al sentințelor luate din experiența și înțelepciunea populară fixate în formulele proverbelor și zicătorilor. Și tot astfel, pentru a crea impresia de autenticitate, cronicarii — între aceștia cei munteni mai ales — apelează la formele dialogului. Acesta este, cum se știe, un procedeu al limbii vorbite, născut din nevoia vorbitorului de a evita vorbirea indirectă, care-l obligă la o prelucrare sintactică a comunicării, adică la un efort de construcție implicând și o anumită detașare a vorbitorului de conținutul frazei. Exemplele sînt foarte numeroase. Ne limităm doar la un singur citat. Când Grigore Ureche vrea să dea în una din „nacazanii” o pildă de dreptate și ocrotire a celor mulți din partea celor mari, el recurge la comparația cu roiul de albine condus cu înțelepciune de matcă : „Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte, cumu-ș țin domniia, cum iaste albina, că toate-și apără cășcioara și hrana lor cu acile și cu veninul său. Iară domnul lor, ce se chiamă matca, pre nimenea nu vatămă, ci tote de învățătura ei ascultă. Mai bine ar fi pentru blindete să-l asculte pe domn și să-l iubească și cu dragoste să-l slujască decît de frică și de groază să i se plăce” (ed. cit., p. 179).

⁹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 23.

¹⁰ Al. Procopovici, S. Pușcariu, G. Ivănescu; pentru acest aspect al problemei, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 64—66.

Autorul *Istoriei Țării Rămânești* (Anonimul brîncovenesc) apelează la dialog pentru a evoca cu fidelitate unele întâmplări, cum e aceea a judecării clucerului Constandin : „Și au strîns domnul divan de boieri și l-au adus și pă el (clucerul) la divan. Și au zis domnul : Cluceriu, cînd te-am trimis în țară cu slujbe, fiind cu boierie, dreptate am poruncit să faci, au nedreptate și jafuri ? El zise : Ba dreptate ai poruncit, măriia ta, să fac. Și începu a să îndrepta din cuvinte¹¹, iară domnul zise : Dar acestea ce sînt ? Și scoase hîrtioarele cu iscălitura lui ...” (*Cronicari munteni*, II, ed. cit., p. 316).

Ca și ceilalți cronicari, Ion Neculce recurge la expresia populară sau la proverbe și comentariul direct care conferă stilului său caracterul prin excelență oral. Transcriem un exemplu din cele multe care s-ar putea cita : „Și dzică Cantemir-vodă că domnul face neamurile, domnul le stînge. Și-i era urîți ficiorii cei de boier, să nu-i vadză într-ochi, de pe cum îi era nătura lui. Și era în cînste numai hatmanul Bogdan, ginere-său, și cu Iordachi vistiernicul Rusăt. Acești doi schivernisiê și mînca țara, cum le era voia”¹².

Așadar, cînd vorbim de limba literară din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea este necesar să avem în vedere o realitate lingvistică diferită, prin specificul ei în comparație cu ceea ce înțelegem astăzi prin aceeași noțiune. Căci, în afara faptului că este supusă normelor gramaticale unitare, limba literară se deosebește de celelalte variante ale limbii naționale prin caracterul ei mai abstract în privința lexicului, ceea ce-i dă mai multă elasticitate și mobilitate, făcînd-o aptă să servească unor funcții social-culturale variate. Limba cronicarilor ne apare în schimb impregnată de elemente ale stilului oral, de expresii și procedee familiare care reflectă, la o anumită scară, modul de a gîndi și de a se exprima al omului din popor, cu atitudinea, cu reacțiile și în general cu întreaga lui individualitate nedisimulată, necenzurată decît parțial de spiritul rece și exterior operei, care să-i permită judecarea oamenilor și a faptelor dintr-un unghi teoretic situat dincolo de perspectiva trăirii directe de către autor a evenimentelor evocate. Iată două exemple paralele în care autorul *Letopiseșului cantacuzinesc* și istoricul A.D. Xenopol relatează același fapt, uciderea lui M. Viteazul :

Letopiseșul cantacuzinesc : „Iar cînd fu într-o dimineată, văzu Mihai-vodă oastea nemțească viind cătră cortul lui, unii călări, alții pedestri, și socoti Mihai-vodă că aceștea sînt ajutor lui, și nimica de dinșii nu se temea. Iar ei, procleții, nu au fost de ajutor, ci vrăjmași. Și deacă văzu că sosesc, eși Mihai-vodă din cortu-său înaintea lor vîsel și le zise : Bine ați venit voinșilor, vitêjilor. Iar ei se repeziră asupra lui ca niște dihanii sălbatece, cu săbiile scoase. Ci unul dête cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul degrab îi tăie capul.

Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici să împrilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea vitează. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au luerat pizma încă din 'ceputul lumii” (*Cronicari munteni*, I, ed. cit., p. 138—139).

A. D. Xenopol : „Basta, folosindu-se de această rostire atribuită lui Mihai, îl chemă la cortul său, unde acesta nevoind să se ducă, presim-

¹¹ Expresia *a se îndrepta din cuvinte* poate părea — și pe drept cuvînt — mai pitorească, deci mai „poetică” decît echivalentul ei neologistic *a se justifica*. Ceea ce nu înseamnă că renunțarea la ea și adoptarea neologismului reprezintă o pierdere pentru limba literară, ci dimpotrivă.

¹² Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția Iorgu Iordan, București, 1959, p. 109.

țind ce-l putea aștepta, italianul trimite spre a-l aduce cu sila o roată de valloni și două de germani sub un căpitan Iacob Beauri, care, pătrunzînd în cortul lui Mihai, îi spune că este arestat. Domnul cheamă atunci cu glas tare pe un locotenent al său și se repede să-și apuce sabia. În acest timp soldații se aruncă asupra lui cu săbiile scoase și unul dînd cu sulita îl lovi drept în inimă . . .” (urmează un citat din *Letopisețul cantacuzinesc* — comparația cu căderea unui „copaci” — apoi relatarea justificării lui Basta și în sfîrșit fraza de încheiere :)

„Astfelu peri eroul român, cu sabia în mînă, apărîndu-și viața contra celor ce voiau să i-o rîpească, precum își apăraseră poziția în contra celor ce vroiau să i-o surpe — moarte năpraznică și viforoasă ca întreaga lui carieră”¹³.

Care sînt trăsăturile lingvistice și stilistice proprii celor două moduri de expunere? Cronicarul muntean face apel la procedee împrumutate din stilul oral, și anume, reproduce vorbirea directă, recurge la un lexic popular și familiar, la epitete care exprimă reacția afectivă spontană și puternică a naratorului, apelează la comparații, cum e aceea a copacului ce se prăbușește, ca reflex al aceleiași atitudini. Întreaga scenă dobîndește un caracter dramatic și patetic : întîmplarea e *văzută* parcă de cronicar, iar cuvintele personajelor, *auzite*. Concluziile autorului sînt de ordin etic, nu istoric ; ele vizează un fapt particular și moral : invidia omenească. Tonul este al povestitorului popular, mișcat de privescerea pe care și-o reprezintă cu emoție, dînd friu liber stării sale sufletești sub forma strigătului de indignare și amărăciune.

La Xenopol, expunerea este mai rece, mai stăpînită, mai impersonală. Un loc important îl dețin hipotaxa și construcțiile incidente. Lexicul, la rîndul său, cuprinde termeni cu semnificație generală și neologisme. Concluziile au valoare generalizatoare ; ele vizează întreaga domnie a voievodului, nu numai soarta sa ca individ. Stilul aparține expunerii istorice, obiective, analitice. În esență, pasajul din *Letopisețul* se caracterizează prin particularități și procedee de expresie absente sau chiar opuse celor din narațiunea lui Xenopol. Mijloacele de exprimare ale istoricului reflectă un alt stadiu de cultură, care a permis filtrarea materialului lingvistic, îmbogățirea lui cu elemente lexicale noi și o evidentă descătușare din formele narațiunii vii și pitorești ale povestitorului popular.

În intervalul de două secole cîte s-au scurs de la epoca lui Brîncoveanu și pînă în pragul secolului al XX-lea, limba literară a înregistrat, pe lîngă o evoluție cantitativă, materială, și un progres de ordin intern, *calitativ*, vizibil în natura mijloacelor ei. A crescut capacitatea limbii de a exprima adecvat și nuanțat conceptele, într-o formă din care nu personalitatea autorului transpare și se impune pe primul plan, ci ideile generale subordonate unui spirit care privește faptele cu o aparentă detașare, pentru a desprinde din ele semnificația lor mai cuprinzătoare¹⁴.

¹³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, VI, Iași, 1896, p. 186—187.

¹⁴ Am ales pentru compararea structurii limbii literare din cele două epoci texte aparținînd scrierilor istorice, și nu prozei artistice, căci în ultimul caz intervine factorul estetic, individual, care diferențiază prin definiție expresia literară. Pentru acest motiv comparația, care ar părea mai firească, a limbii vechi cu limba și stilul lui Bălcescu întîmpină dificultăți din punctul de vedere care ne interesează, căci limba scriitorului muntean este în multe privințe apropiată de cea a cronicarilor, iar stilul avîntat și patetic îl situează pe istoric în rîndul scriitorilor.

Cronicarii sînt istorici la nivelul epocii respective, *în intenția lor*, și povestitori prin mijloacele de realizare literară de care dispunea limba acelei epoci. Ceea ce numim deci limba literară a scrierilor noastre vechi este în general un aspect cultivat al limbii populare, cu unele elemente cărturărești, aspect în care particularitățile ei de expresie cele mai caracteristice își găsesc o manifestare deplină. De aici caracterul natural, sugestiv și pitoresc al povestirii, care produce asupra noastră impresia de prospețime și savoare stilistică. Dar aceste atribute sînt ale graiului vorbit sau ale naratorului, și nu țin de structura limbii literare propriu-zise. Gîndirea cărturarilor noștri vechi este într-o mare măsură o gîndire în termeni concreți, ca și aceea a vorbitorului popular, ca și aceea a lui Creangă, de pildă. De aceea o pagină din *Letopisețul* lui Neculce seamănă mai mult cu una din *Amintirile* lui Creangă decît cu o pagină dintr-un tratat de istorie.

Însemnătatea literară a operei cronicarilor constă în talentul acestora de a fi extras din tezaurul limbii valorile ei specifice și durabile, și de a le fi folosit în spiritul naratorului popular, ceea ce pune asupra scrisului lor amprenta unei individualități stilistice distincte. Încă nedesprinsă din substanța concretă și vie a graiului popular, limba cronicarilor ne apare mai mult ca o formă de expresie a sentimentelor, înrîndindu-se prin aceasta mai mult cu limba artistică decît cu limba transparentă, dar și mai convențională, mai „impersonală” a scrierilor istorice și a celor literare. Cronicarii sînt, dacă putem spune așa, artiști literari străini de ambiții estetice premeditate. „Valorile literar-artistice s-au ivit în operele cronicarilor — serie pe bună dreptate Al. Dima — nu prin intenții expresive, ci prin rezultate, prin efecte, dar tocmai de aceea de multe ori ele au devenit remarcabile”¹⁵. Ei au căutat să compenseze neajunsurile unei limbi lipsite de o terminologie adecvată expunerii istorice printr-un material imagistic constrîns să se modeleze potrivit unor necesități, altele decît aceea care le-au dat naștere, și să răspundă funcțiilor cerute de exprimarea literară. Această limbă păstrează urmele celor care au creat-o și au folosit-o în relațiile și îndeletnicirile lor zilnice. În lipsa unui instrument unitar și desprins de semnele psihologiei și ale experiențelor colective, ea și-a îndeplinit rosturile după puterea fiecăruia dintre aceia care o minuiu.

3. Progresul realizat în evoluția limbii române literare din perioada modernă poate fi ilustrat și prin una din laturile lui mai puțin cercetate. Avem în vedere utilizarea unor procedee de construcție mai noi care au dus la extinderea limitelor expresive ale limbii și prin aceasta la îmbogățirea registrului posibilităților ei de exprimare sintactică. Faptul acesta rezultă cu claritate din compararea particularităților sintactice ale unor texte aparținînd celor două epoci. Cităm un fragment din *Psaltirea slavo-română* (1680) a lui Dosoftei și versiunea corespunzătoare din *Biblia* tradusă de Gala Galaction și Vasile Radu (București, 1938):

Dosoftei, *Psaltirea slavo-română*: „Audză-te Domnul în dzua de grije, scutésca-te numele Dumnădzăului lui Iiacov. Trimiță-ți agiutoriu din sfântul și din Sion să te sprejinéască. Pomenéască toată jărtva ta și

¹⁵ Al. Dima, *Probleme de bază ale literaturii noastre vechi*, în „Luceafărul”, nr. 3/1963; cf. și Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași (Serie nouă), Secțiunea III (Științe sociale), t. III, 1957, fasc. 1—2, p. 121 și urm.

întreg de arasă jărtva ta grasă fie. Dé ție Domnul după inema ta și tot sfatul tău să împle” (citât după J. Byck, *Texte românești vechi*, București, 1930, p. 17; vezi și alte exemple similare în culegerea menționată).

Biblia (1938): „Domnul să te auză în ziua de restriște; numele Dumnezeului lui Iacob să te ocrotească. Trimită-ți ție ajutor din sfînt locașul său și din Sion să-ți fie sprijin. Aducă-și aminte de toate prinoasele tale și arderea de tot a ta să-ți fie prea plăcută. Dăruiască-ți ție după dorința inimii tale și toate cîte ți-ai pus în minte să le împlinească” (p. 561).

Dacă trecem peste faptele de ordin istoric și dialectal, care țin de evoluția propriu-zisă a limbii, și anume fonetismele *dz—ğ*, pentru formele actuale literare și muntenești *z—j*, ea în silabă accentuată, urmat de *e* în silaba următoare, transformat în *e*, după secolul al XVI-lea, cărora li se adaugă consecventa folosire a inversiunilor verbale, imitate după slavonă, constatăm că între limba textului din *Psaltirea lui Dosoftei* și varianta lui modernă există deosebiri substanțiale de altă natură. Acestea se datoresc unei organizări diferite a elementelor morfologice înăuntrul propoziției, mai puțin al frazei. Este adevărat că, fiind vorba de un text religios, unele particularități arhaice au fost păstrate în traducere. Așa este forma *să vază*, identică cu cea muntenească actuală, apoi antepunerea adjectivului în exemple ca „*sfînt locașul său*”, precum și realizarea superlativului cu *prea*: „*prea plăcută*”. Deosebirea constă, între altele, și într-o mai mare libertate de întrebuițare, în varianta modernă, a unor mijloace gramaticale, cum e, de pildă, aceea a formei conjunctivului. Astfel, față de imperativul cu valoare de conjunctiv, întrebuițat de predilecția în varianta veche, găsim în versiunea nouă o alternare a formelor de conjunctiv cu *să* și fără *să*:

Psaltirea

audză-te
scutésca-te
trimiță-ți
dé ție
să te sprejînescă
să împle

Biblia

să te auză
să te ocrotească
dar *trimiță-ți*
dăruiască-ți

dar și

Fraza este în schimb construită prin coordonare copulativă sau prin juxtapunere și într-o variantă și în cealaltă. Deosebirea trebuie căutată în aspectul „literar” al textului, adică într-o organizare diferită a elementelor gramaticale, în flexibilitatea evidentă a mijloacelor de construcție din traducerea recentă și în utilizarea acestora mai liberă, însușire născută din posibilitățile multiple ale limbii de a permite o expresie nuanțată, un joc al sinonimiei, în limitele aceleiași comunicări. Limba a dobîndit nu numai claritatea și proprietatea în exprimare, ci și o curgere mai degajată și mai firească a frazei, ceea ce o ferește de uscăciune și înțepenire în tipare identice.

Fragmentul ce urmează (la care s-ar putea adăuga numeroase altele), spicuit din *Letopiseful* lui Neculce, demonstrează în ce măsură sintaxa frazei rămîne îndatorată, în limba veche, construcției lineare, de factură populară, fapt care îi conferă un farmec stilistic aparte, dar care este atributul talentului scriitorului sau al aptitudinii sale de a modela în formele narațiunii procedeele specifice povestitorului popular.

„La vremea lui Antonie-vodă, după ce s-au întorsu de la Jăravina vizirul și cu hanul, coronit-au ieși pe Sobetchie craiu [...]. Și după ce l-au coronit, stătut-au cu toată recipospolita de au ales pe un domn mare leșescu, de l-au trimis sol la Poartă pintru întemeierea și așădzămîntul păcei ce au fost făcut la Jăravina. Ș-au trecut pen tîrgu pen Ieși cu mare pofală, și i-au ieșit Antonie-vodă înainte și i-au făcut mare cinste și pofală. Ș-au făcut multă zăbavă la Țarigrad” (p. 64–65).

Exemple paralele și opuse de construcție sintactică s-ar putea cita din istoricii moderni, ca de pildă N. Iorga, V. Pârvan sau P. P. Panaitescu. Trecînd peste calitățile stilistice individuale, proprii unora din acești învățați, am putea reține desfășurarea mai amplă a frazei, structura ei în mare parte hipotactică, capabilă să servească în chip mai adecvat analizei și argumentării teoretice. Fragmentul pe care-l reproducem este luat dintr-o lucrare a lui V. Pârvan:

„Învățații, care scriu istoria popoarelor, sînt de două feluri: unii, cari din copilărie și pînă la bătrînețe au trăit tot între cărți, iar alții, care au trăit și viața cea de toate zilele cu luptele, necazurile, urîțeniile și frumusețile ei, cunoscînd în carne și oase *oamenii* vii de toate felurile. Istoria scrisă de învățații cărților e foarte bogată și meșteșugită în înșirarea faptelor omenești și mai întotdeauna crede că poate da fără frică și fără îndoire de sine pricinile și urmările acelor fapte, așa că avem răspunsuri limpezi la toate întrebările ce trebuie să punem, atunci cînd privim tainica întrețesere a patimilor și gîndurilor omenești, singuratic ori de-ale mulțimilor, alcătuiind vîlmășagul istoriei popoarelor. Dimpotrivă, învățații, cari, alătura de cărți, cunosc și viața cea de toate zilele, se tem să dea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești; de multe ori ei mărturisesc neputința de a lămuri de ce s-a întîmplat cutare război, ori s-a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe, ori de biserică cu totul nouă față de cele dinainte și se mulțămesc numai să spună *cum* a fost, și nu și *de ce* a fost așa și nu altfel. Pentru că viața nu e așa de limpede, cum se arată în cărți, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată și neașteptată, cum e și ciocnirea dintre mințile nenumărate și cu totul străine una de alta, ale oamenilor cari alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, orașele, țările, împărățiile, breslele lumii acessteia”¹⁸.

Lăsînd la o parte unele note ușor arhaizante și populare în fonetism, precum și evitarea intenționată a neologismului, supliniți prin echivalente din limba vie, fără pierdere pentru caracterul general al expunerii, vîm sublinia doar nuanțarea mijloacelor lexicale, coerența și fluiditatea ideilor turnate în fraze în care precumpănește o structură mai evoluată, complexă și savantă, ale cărei efecte le înregistrăm cu un sentiment care ține de natura impresiilor estetice.

Fără să se îndepărteze de fondul tradițional al limbii, ci, dimpotrivă, pornind de la ceea ce s-a transmis limbii populare, al cărei material însă a fost supus unei elaborări, limba română literară din perioada modernă a suferit modificări de structură, adecvate funcției pe care și-a asumat-o și pe care a izbutit s-o îndeplinească pentru a fi purtătoarea ideilor și formelor unei culturi naționale superioare.

¹⁸ V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 5–6.

Acesta este rezultatul unui proces complex și îndelungat, cu rădăcini în secolele anterioare și ca urmare a efortului depus de numeroase generații de scriitori și cărturari. Istoria limbii literare este datorată să urmărească etapele acestui proces, treptele lui de realizare, făcând distincție între ceea ce este individual și ceea ce este general într-o anumită perioadă istorică. Progresul limbii literare înseamnă nu numai adoptarea de norme obligatorii, ci și punerea în valoare a virtualităților interne ale limbii, în sensul capacității ei de a funcționa ca un instrument mai variat și mai mobil de comunicare intelectuală, dar prin aceasta mai abstract în comparație cu expresia plastică populară. Căci în expresia pitorească, afirmase pe bună dreptate Ch. Bally, gândirea e mai vie, dar mai puțin precisă¹⁷. Evoluția limbii literare înseamnă achiziționarea de mijloace lingvistice care să asigure limbii proprietate, precizie și varietate stilistică, nu numai la nivelul comunicării artistice, ci și la acela al necesităților comunicării științifice, filozofice etc.

Acest fenomen are loc sub forma unui proces pe care cercetarea diacronică îl poate descoperi și analiza în etapele lui istorice corespunzătoare unor momente mai importante din istoria limbii.

Sintaxa limbii române literare vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea prezintă și alte trăsături care o diferențiază în mod evident de sintaxa românei literare moderne. Faptul acesta a fost explicat prin influențe externe diverse, cum sînt cultura latină a lui M. Costin sau limbile clasice și limba turcă, precum și stilul retoric al literaturii bizantine, în cazul sintaxei lui D. Cantemir¹⁸.

Una dintre cele mai izbitoare trăsături ale limbii literare vechi ține de topică și constă în dislocarea unui element sintactic din grupa subiectului sau cea a predicatului. În ultima situație, plasarea predicatului la sfîrșitul frazei este o particularitate care contrastează atît cu topica limbii literare moderne, cît și cu aceea a limbii populare — vechi și actuale — ; ordinea obișnuită a cuvintelor fiind în toate aceste variante ale limbii române predicat — obiect.

Este necesar să precizăm că această particularitate, remarcată la M. Costin și generală la D. Cantemir, face parte din stilistica sintactică a limbii vechi și se prelungește pînă la începutul secolului al XIX-lea. Ea trebuie privită ca o marcă a limbii literare, așadar ca o modalitate de construcție opusă limbii populare. Faptul acesta este urmarea asimilării procedeele de construcție și stil specifice limbilor de cultură a vremii fie că e vorba de greaca bizantină, fie, mai ales, de sintaxa limbii latine, așa cum ne întîmpină ea în scrierile umanistilor. Umanismul reprezintă, în materie de sintaxă și stil, revenirea la formele clasice de construcție a limbii latine. Aceasta era pentru umanisti un model ce trebuia cultivat și atins. În acest scop ei urmează sau amplifică unele procedee ale latinei clasice, dînd naștere unui „stil” elaborat, pe alocuri căutat și în orice caz diferențiat de sintaxa limbilor romanice, care a urmat modelul latinei populare, transmițîndu-se structurii sintactice a acestora, în formele aproximativ identice cu cele din varianta lor populară actuală. Prin urmare, trebuie să admitem că avem a face în limba veche cu un aspect al limbii căruia îi putem conferi

¹⁷ *Traité de stylistique française*, ed. a II-a, Paris, 1932, p. 183.

¹⁸ Vezi documentatul studiu semnat de Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Dimitrie Cantemir*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, t. XIX, 1969, p. 29—60, cu întreaga bibliografie a problemei.

atributul de *literar*, în sensul că se caracterizează prin trăsături sintactice proprii, deosebite de structura sintactică a limbii populare. Ele aparțin nu numai citorva reprezentanți ai scrisului nostru din perioada veche, ci caracterizează, pe trepte diferite, limba literară din ultimele secole ale perioadei vechi. Putem vorbi astfel de o direcție cultă a limbii literare vechi, diferită de cea populară. Cea dintâi reprezintă o mărturie istorică a unui climat intelectual și cultural mai larg, oriental și occidental, de care cărturarii noștri n-au fost străini. Exemplele care ne stau la îndemână în acest sens sînt concludente. Transcriem pentru început un fragment din prefața la *Apostolul* tipărit în 1683 în timpul mitropolitului Theodosie. Frazele aparțin ieromonahului Damaschin Gherbest, „typarnicul” :

„Lui Dumnezeu unuia în Troiță, de a căruia mărire plin e ceriul și pămîntul, înainte aceluia căzînd și eu, dau cinste și laudă, că m-am îndestoinicit aciastă sfîntă carte Apostol, după adevărat izvod grecesc, întru pravilă besericii, pre amănuntul iscodite, a isprăvi. Și precum cu neîndoială o am început, și încît am putut nevoi, fără-dă zmintelă la istov am adus, și de pre izvod chiar precum era cu typariu am arătat” (citât după I. Bianu — N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, I, p. 261).

Fragmentul pe care-l cităm din Miron Costin nu se deosebește, ca topică, de cel anterior :

„Toate lucrurile, dacă să încep a spune din ceputul său, mai lesne să înțeleg. Și neamul moldovenilor fiind dintru o țară care să chiamă Italia, de Italia și de Împărăția Rîmului, a căriia împărății scaunul, orașul Rîmul, în dricul Italiei ieste a pomeni întăi ne trage rîndul” (*Opere, ed. cit.*, p. 244)¹⁹.

De remarcat că la Miron Costin acest tip de construcție apare și în predoslovie din *De neamul moldovenilor*, în timp ce în textul propriu-zis al cronicii și mai ales în *Letopiseț* precumpănește topica populară. Tot din „introducere” face parte și fragmentul reprodus din *Apostol*, ca și cel din *Însemnare a călătoriei* de Dinicu Golescu, din care vom cita un fragment mai jos. În toate trei împrejurările, ne întîmpină în textul lucrărilor ca atare o frază mai degajată, mai puțin rigidă, mai firească. Credem că acest lucru nu este întîmplător : el atestă o deosebire de „stil” între paginile din prefețe, unde autorii se străduiesc, la începutul lucrării, să adopte o anumită manieră de a scrie, dar pe care o abandonează, o „uită” apoi în cursul narațiunii (cu excepția lui D. Cantemir), abătîndu-se de la canoanele sintactico-stilistice de care ascultaseră la început cînd se așternuseră la scris.

Cu excepția neologismelor, limba lui D. Golescu este încă la 1824 — 1826 foarte asemănătoare cu limba veche, din punctul de vedere care ne interesează aici. Cărturar cu o temeinică pregătire pentru epoca sa, D. Golescu este încă îndatorat limbii vechi, ale cărei procedee de exprimare *cultă* le continuă. Evident, influența limbii populare atenuează această trăsătură, dar autorul rămîne tributari unui anumit tip de construcție a frazei, similar cu cele amintite pînă acum :

„Binele l-au învățat oamenii întîi de la alții, neamurile mai pre urmă unul de la altul, precum vedem în istorie, că elinii prin călătorii la Eghipt

¹⁹ Nu socotim necesar să insistăm asupra sintaxei lui D. Cantemir, caracterizată, cum se știe, prin cunoscuta intervertire a topicii obișnuite, nu numai la nivelul frazei, ci și la acela al propoziției.

au tras de acolo luminările științelor, multe din meșteșuguri, și romanilor, strămoșilor noștri înmulțite le-au comunicat. Iar aceștia în toată Evropa cea luminată le-au revărsat, și aceasta din zi în zi spoprindu-le însutit roditoare le-au făcut ...”²⁰.

Să comparăm sintaxa din aceste contexte cu aceea a unor autori vechi care urmează îndeaproape structura limbii populare, cu ordinea ei firească păstrată și în limba actuală — literară și vorbită.

„Întru aceste vremi, Radul-vodă, avînd un cocon anume Ștefan, și Duca-vodă den Moldova avînd o cocoană anume Catrina, s-au ajunsu în cuvinte și au logodit pe coconi. La care logodnă, au fost aicea în țară cu mare veselie, au făcut multe ospete și jocuri, care să potrivia cu nuntă domnească, iar nu logodnă” (Radu Greceanu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, p. 400).

„Ales-au Petriceico-vodă din toți boierii țării mai de treabă la voroavă pe Miron Costin, care au fostu mai pe urmă și logofăt mare. Și măr-gînd Miron la cortul vizirului pusu-l-au vizirul de-au șădzut înaintea lui. Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu : pare-le lor bine c-au luat împărăția Camenița au ba? Iar Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vizirul s-au jîmbit a ride și i-au dzis să grăiască, să nu să teamă” (I. Neculce, p. 45).

Limba română literară din perioada veche ne oferă așadar sub aspect sintactic două direcții de dezvoltare : una din aceasta reflectă împrejurările culturale în care s-au format vechii cărturari. Ei se socoteau datori să scrie ca și oamenii de cultură ai altor popoare, apelînd la procedeele sintactice, devenite stil literar, la care recurgeau aceștia din urmă, avînd ca ideal promovarea și cultivarea formelor de construcție elaborate și armonioase ale latinei clasice. Acesta era un ideal de formă pe care învățații și scriitorii din Europa acelei vremi nu-l descoperiseră și nici nu-l căutaseră în mijloacele limbii populare. Aici trebuie căutată cauza principală care a dus la *conversiunea normalului în stilistic*²¹, adică în deosebirea, pînă la un anumit grad de artificialitate, dintre limbile populare și cele literare occidentale, în perioada de după Renaștere. Ecourile acestui *stil* au pătruns, deși mai târziu, și în scrisul cărturarilor noștri. Cealaltă direcție a urmat calea firească a sintaxei populare. Dar și în acest caz ea ne apare în forme cultivate și filtrate, în funcție de simțul lingvistic al scriitorului și de talentul său literar. Raporturile ei de dependență cu tiparele topicii populare sînt mai strînse și mai evidente. Această direcție se va impune în scrisul nostru literar, ca urmare a triumfului ideilor de la mijlocul secolului trecut, cînd modelul limbii vii și populare era recomandat și apărat cu autoritate de scriitorii generației de la 1848 și de cei care i-au urmat.

4. O ultimă observație în legătură cu ceea ce numim expresivitatea limbii române vechi, în comparație cu aceeași noțiune aplicată în limba literară modernă.

Studierea valorilor expresive în cadrul istoriei limbii literare vechi ne împune să ținem seama de specificul limbii literare în raport cu etapele ei ulterioare de dezvoltare. Acest stadiu este calitativ deosebit de cel al perioa-

²⁰ Constantin Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824 — 1825 — 1826*, cu o prefață, indice de lucruri și cuvinte de Petre V. Haneș, București, 1915, p. 4.

²¹ Dragoș Moldovanu, *studiul citat*, p. 45.

delor următoare, în care se constituie sistemul relativ unitar al limbii literare. În fazele vechi ale limbii literare, când expresivitatea limbii e difuză și se identifică cu mijloacele de comunicare ale întregii comunități sociale (ceea ce poate crea imaginea unei aparente varietăți lexicale și frazeologice), operația delimitării faptelor stilistice individuale de cele general-populare nu devine relevantă pentru stabilirea deosebirilor între cele două aspecte ale limbii. Studiul valorilor expresive în acest caz poate forma obiectul unei alte cercetări, asociate cu stilistica limbii comune. „Problemele stilistice — observă G. Devoto — au relief acolo unde structurile gramaticale sînt stabile și invers, ele trec pe al doilea plan cînd sînt în curs de transformare”²². „Expresivitatea limbii, adaugă același lingvist, este maximă în perioadele de maturitate a evoluției unei limbi, ea este minimă în perioada cînd limba trebuie să aștepte consolidarea normelor ei”²³. Cu alte cuvinte, o dată cu fixarea normelor, faptele de stil se detașează de pe fondul limbii literare unitare și pot fi examinate în ceea ce au ele caracteristic ca elemente individuale în raport cu structura limbii literare.

Afirmația lingvistului italian ni se pare că prezintă un interes teoretic și metodologic particular, în privința raporturilor existente între structura limbii literare vechi și cea dintr-o fază mai înaintată și stabilă — sau relativ stabilă — a istoriei ei. Privite astfel, faptele limbii literare vor putea fi mai ușor deosebite, sub aspectul sistemului de norme, de cele ce aparțin structurii stilistice a limbii populare, care s-au substituit la un moment dat funcțiilor variate ale limbii literare și pe care le-au îndeplinit într-o perioadă cînd acest lucru era o necesitate.

Această latură expresivă a limbii literare, deosebită de la o etapă la alta prin specificul mijloacelor ei lexicale și gramaticale, a fost mai puțin cercetată, dar ea ar trebui să se bucure de atenția lingviștilor, întrucît reprezintă una dintre trăsăturile fundamentale ce explică deosebirile de la un stadiu empiric și popular al limbii populare la o treaptă superioară și cultivată, capabilă să răspundă multiplelor funcții pe care limba literară le îndeplinește în cadrul unei comunități lingvistice naționale mai dezvoltate.

Noiembrie 1969

Universitatea din Timișoara
Facultatea de filologie, B-dul
V. Pârvan, 4

²² *Nuovi studi di stilistica*, Firenze, 1962, p. 122. Vezi citatul la E. Cimpeanu. În recenzia la lucrarea menționată, publicată în „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 133 — 136.

²³ *Ibidem*.

SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE DINTRE SECOLELE AL IX-LEA -- AL XV-LEA.

I. VOCALISMUL

DE

GR. RUSU

Pentru o prezentare cât mai aproape de realitate a evoluției sistemului fonetic al românei dintre secolele al IX-lea — al XV-lea, perioadă foarte importantă în conturarea și stabilirea fizionomiei fonetice a limbii române, considerăm necesar să distingem două etape de dezvoltare. Fiecare dintre aceste etape se caracterizează, după cum va reieși din prezentarea faptelor, printr-o serie de transformări fonetice care s-au reflectat în sistemul fonologic și au contribuit la consolidarea anumitor elemente apărute încă în româna comună, precum și la îmbogățirea lui cu noi elemente necunoscute sau în curs de devenire în perioada anterioară.

Prima etapă cuprinde secolele al IX-lea — al XI-lea, la sfârșitul căreia, probabil, perioada de comunitate a aromânei și meglenoromânei cu dacoromâna se încheiasă. Etapa aceasta o considerăm ca fiind continuarea românei comune ¹.

Etapa a doua cuprinde secolele al XII-lea — al XV-lea. Ea se caracterizează printr-o acțiune intensă a unor tendințe existente încă în perioada de comunitate a celor patru dialecte. Unele dintre aceste tendințe au acționat în toate dialectele, desfășurarea altora însă fiind cunoscută numai în dacoromână, rămânând într-o fază incipientă sau neacționând de loc în dialectele din sudul Dunării.

În această etapă de dezvoltare a limbii române, pe care o vom numi dacoromâna comună, sau poate chiar mai de timpuriu, trebuie să presupunem, în cadrul ei, și unele diferențieri dialectale ². Mărturiile noastre imediat ulterioare, textele din secolul al XVI-lea, atestă pentru unele regiuni o seamă de transformări fonetice, față de alte texte din alte regiuni în care

¹ Tot așa este considerată această etapă și de către Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 154—161, unde se dă și o succintă descriere a sistemului fonologic.

² Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 447, care consideră că despre două arii se poate vorbi încă din secolul al XIII-lea.

aceste transformări nu sînt consemnate, oglindind, în schimb, pentru aceleași fenomene, fapte și situații presupuse de noi, și foarte probabil existente, în etapa anterioară.

Deosebiri regionale au apărut cu siguranță — în urma anumitor transformări fonetice — înainte de apariția primelor noastre monumente de limbă, scrise în românește, altfel neputîndu-se explica reflectarea lor într-un mod atît de fidel și atît de precis în aceste texte.

În considerațiile pe care le facem în legătură cu sistemul fonologic, mai precis cu sistemele fonologice³ ale românei din perioada amintită, ne bazăm pe forme reconstituite, pornind atît de la formele presupuse ca existînd în perioada anterioară, cît și de la cele înregistrate în primele noastre texte, care reprezintă perioada imediat ulterioară celei pe care o avem în vedere, fără să neglijăm însă și fenomenele fonetice (și fonologice) pe care ni le pot oferi graiurile regionale dacoromâne actuale⁴.

Privitor la diferențierile dialectale de care am amintit mai sus, trebuie să facem următoarea remarcă. Deși pentru precizarea fizionomiei fonetice a dacoromânei comune, îndeosebi dinspre sfîrșitul perioadei ei de dezvoltare, materialul reconstituit prezintă o mai mare certitudine decît pentru etapele anterioare, întrucît majoritatea formelor presupuse de noi ca existente sau dezvoltate în această etapă le regăsim în textele vechi, precum și într-o seamă de graiuri actuale, unele chiar în majoritatea acestora, nu avem pretenția să stabilim ariile precise ale anumitor fenomene, lucru de altfel imposibil de realizat pe baza reconstrucției⁵.

VOCALISMUL

Sistemul fonologic

În prima etapă a perioadei de dezvoltare a limbii române pe care o avem în vedere nu existau deosebiri în sistemul vocalic în privința inventarului de foneme față de perioada anterioară. Numărul acestora continuă să rămînă la șase vocale: /a/, /e/, /i/, /ă/, /o/, /u/, care se clasifică după cele două caracteristici de bază: a) locul de articulație și b) gradul de deschidere⁶.

În privința vocalei /ă/ remarcăm faptul că poziția acesteia se consolidează, crescînd în același timp frecvența ei, printr-o serie de transformări fonetice care, probabil, începuseră să acționeze în această etapă și al căror rezultat este de asemenea vocala /ă/:

a) transformarea în [ă] ([i]) a vocalelor *e*, *i* precedate de /ī/ : *řāy* < *řey* < lat. *reus*, *řăpă* < *řipă* < lat. *ripa*, *uřăscu* < *uřescu* < lat. *horesco*;

³ Spunem sisteme fonologice, deoarece fiecare dintre cele două etape se caracteriza printr-un sistem fonologic propriu, fără însă să se poată vorbi de deosebiri prea mari între acestea.

⁴ Nu numai că nu am neglijat faptele oferite de graiurile noastre regionale, dar, dimpotrivă, acestea au fost puse la o largă contribuție. În multe cazuri fenomenele lingvistice întîlnite în graiuri au constituit singurele elemente pe baza cărora am reconstruit formele presupuse în perioada pe care o avem în vedere.

⁵ Trebuie să recunoaștem că și în perioada actuală, cînd avem la îndemînă lucrări de geografie lingvistică întocmite după cele mai severe norme științifice și cu o transcriere fonetică căreia cu greu îi pot scăpa chiar cele mai subtile nuanțe de pronunțare, cum este *Atlasul lingvistic român*, există multe fenomene lingvistice ale căror arii de răspîndire nu pot fi încă trasate decît cu o destul de mare probabilitate.

⁶ Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 189.

b) transformarea în [ă] ([i]) a lui *e, i* precedate de una din consoanele *ț, ȑ, ș*: *ață* < *ațe* < lat. *acia*, *ață* < *ați* < lat. *attitio*, *căpățână* < *căpățină* < lat. *capitina*, *țarmure* < *țermure* < lat. *termulus*, *țăț* < *țițe* < lat. *titia*, *rață* < *rațe* < lat. *radia*, *cenușă* < *cenușe* < lat. *cinusia*, *cămeașă* < *cămeașe* < lat. *camisia*, *fașă* < *fașe* < lat. *fascia*.

Privitor la transformarea de sub a) remarcăm că ea este generală în toate dialectele limbii române, ceea ce constituie o dovadă că a început foarte de timpuriu⁷. Cazurile de *e* și *i* păstrate, după /r/, atestată în unele texte din secolul al XVI-lea⁸ sau înregistrate în unele graiuri actuale din Transilvania⁹ sînt cu totul izolate. Tot ca un caz izolat trebuie privită și interpretată și forma *rev, rev*¹⁰ din istroromână. Chiar dacă admitem păstrarea vocalelor *e, i* în perioada precedentă, româna comună¹¹, considerăm că această situație nu s-a continuat și în etapa următoare.

În ce privește transformarea de sub b) trebuie să subliniem că aceeași, în exemplele citate, era generală numai după consoanele *ț, ȑ*¹², în timp ce rostirea [ă] după *ș* nu caracteriza întregul teritoriu al limbii române, consoana *ș* menținându-și, în unele regiuni, timbrul palatal¹³.

Pe baza formelor pe care ni le oferă textele din secolul al XVI-lea, cît și pe baza unor forme din graiurile dacoromâne actuale, putem face precizări și asupra diverselor variante ale acestor foneme vocalice. Ca și în limba actuală, îndeosebi în graiurile regionale, vocala /ă/ avea un cîmp mare de dispersie. E foarte probabil că în unele dintre exemplele citate mai sus, în legătură cu trecerea la /ă/ a vocalelor *e, i* sub acțiunea consoanelor *ț, ȑ, ș*, vocala /ă/ se realiza și sub varianta mai închisă [i], fără însă să existe opoziție distinctivă între aceste două vocale. Dar vocala /ă/ nu se caracteriza numai printr-un „timbru nedefinit, apropiat de acela al lui [ă] sau [i]”¹⁴, ci timbrul acesteia se apropia uneori, în funcție de anturajul fonetic, de acela al vocalelor [e] și [o]. În exemple ca *vină* < lat. *vinea*, *foa'ă* < lat. *folia*, *fă-meal'ă* < lat. *familia*, cu /n/ și /l/ palatali, vocala /ă/ se realiza sub o variantă anterioară, iar în forme ca *văduyă* < lat. *vidua*, *piyă* < lat. *pilla* avea o nuanță posterioară foarte apropiată de [o], în funcție de natura sunetului precedent, /u/. Aceeași nuanță o avea și în cuvinte ca *mășeyă* < lat. *maxilla*, *cățeyă* < lat. *cattella*, *nuiyă* < lat. *novella*, *șteayă* < lat. *stella*, *vișeyă* < lat. *vitella* etc. Textele din secolul al XVI-lea reflectă această realitate fonetică prin redarea cu [o] a formelor citate: *văduyo, piyo* (redate în texte *văduo*,

⁷ Sextil Pușcariu, *Études de linguistique générale*, Cluj—București, 1937, p. 76—79, consideră fenomenul ca datînd din româna comună.

⁸ Vezi Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 56, 60, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*..., p. 522, unde, alături de forme cu *e, i*, se citează și forme cu *ă, ă*, în aceleași texte. Al. Rosetti consideră că unele dintre acestea sînt „fonetisme care au putut fi introduse de copii”.

⁹ Vezi D. Șandru, *Enquetes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, în Bl., III, 1935, p. 123.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 77.

¹¹ *Istoria limbii române*, vol. II, p. 192.

¹² E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL, II, 1957, p. 102, afirmă că tendința de depalatalizare a consoanelor *ț, ȑ* era generală încă în româna comună.

¹³ În româna comună toate cele trei consoane (*ț, ȑ, ș*) aveau timbru palatal, la fel ca și africaterle *ț, ȑ*, deoarece toate s-au dezvoltat prin palatalizarea altor consoane sub acțiunea lui *i*od (iot) sau a unei vocale anterioare.

¹⁴ E. Petrovici, *Influența slavă asupra fonemelor limbii române*, [București], 1956, p. 30.

pio), care reprezentau atât forma de singular, cât și pe cea de plural : (o) *văduyo* — (două) *văduyo*¹⁵. Tot în acest fel trebuie interpretate și formele *văduyole*, *văduolor*, *noao* (pl. fem. de la *noy*), *voao* (dat.), *doao*, *noao* (num.), *amîndao*, *al noao* etc., forme consemnate de asemenea în primele noastre texte. E foarte probabil că ele reprezentau o realitate fonetică existentă și într-o perioadă anterioară, anume în perioada care ne interesează pe noi.

Sub două nuanțe se realiza, probabil, și vocala /a/. În forme ca *viîa* (forma articulată a lui *viîă*), *fămēal'a* (forma articulată de la *fămēal'ă*), *tāl'a* (la inf. și la alte moduri și timpuri), palatalele /ń/, /l'/ imprimaui vocalei /a/ un timbru anterior, iar în forme ca *văduya*, *piya* (art. de la *văduyă*, *piyă*) vocala /a/ se caracteriza printr-o ușoară nuanță posterioară. Acest mod de articulare a vocalei /a/ nu schimba, însă, cum nu schimbă nici în limba actuală, calitatea acestei vocale, ea păstrându-și caracteristicile fonologice de bază.

Privitor la vocalele /a/ și /ă/ considerăm necesar să mai facem o remarcă. Deși ele erau de grade diferite de apertură, în poziție neaccentuată nu se opuneau una alteia. Astfel era posibilă pronunțarea *barbat* sau *bărbat*, *padure* sau *pădure*, fără vreo urmare asupra sensului cuvintelor respective¹⁶. Rostirea [a] pentru [ă] în poziție neaccentuată e consemnată în primele noastre texte. Se întâlnește de asemenea în unele graiuri dacoromâne actuale și e generală în dialectul istroromân. Precizăm că în graiul istroromânilor din Jieân se rostește *a* și la finala substantivelor și adjectivelor feminine, deosebirea între singular și plural făcându-se deci prin opoziția *a* : *e* : *o suza* — *do suze* „lacrimă-lacrimi”, *o țița* — *do țițe* „țiță — țițe”, *o lopățița* — *do lopățițe* „omoplat”, *o porkița* — *do porkițe* „purcea — porcele”, *o jâna* — *do jâne* „geană — gene”, *grasa* — *grase* „grasă — grase”, *yâba* — *yâbe* „albă — albe”, *yorba* — *yorbe* „oarbă — oarbe” etc. (exemplele citate au fost notate de noi din Jieân, în toamna anului 1968). Datorită menținerii vocalei [a] sau revenirii la pronunțarea primară, forma nearticulată și articulată de singular a substantivelor și adjectivelor de tipul celor citate e omofonă.

Vocalele /i/ și /u/, la finala unor forme, aveau valoare silabică, în româna comună. Astfel, spre deosebire de dacoromâna actuală, distincția dintre diversele forme gramaticale, singular și plural la unele substantive și adjective masculine, pers. I și a II-a la unele verbe, se realiza prin opoziția /u/ : /i/. Calitatea aceasta și-o mențin, probabil, și în etapa următoare.

Avînd în vedere tratamentul vocalelor -u și -i în dialectele sud-dunărene, în majoritatea graiurilor dacoromâne trebuie să presupunem și o a doua ipoteză, anume că, încă în perioada de comunitate a celor patru dialecte, deci în etapa pe care o discutăm, exista tendința de afonizare a vocalelor amintite la finala cuvintelor, tendință care, după opinia unor cercetători, a și acționat în această etapă¹⁷, în timp ce după alții rostirea silabică a vocalelor

¹⁵ Ovid Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. II, p. 96.

¹⁶ Pentru dacoromână, lipsa opoziției între /ă/ și /a/ în poziție neaccentuată a fost remarcată pentru prima dată, în 1938, de către Al. Graur și Al. Rosetti în schița fonologiei limbii române (*Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, 1938, p. 6).

¹⁷ E. Petrovici, în SCL, III, 1952, p. 157, consideră că vocalele finale *u* și *i*, precedate de o consoană simplă, au dispărut aproximativ prin secolele al X-lea, al XI-lea (înaintea separării dialectelor), întrucît dispariția lor se constată în toate dialectele, iar Sextil Pușcariu, *Limba română. II Rostirea*, București, 1959, p. 88, e de părere că vocalele finale neaccentuate au tendința să se afonizeze încă din româna comună. Cf. și Gr. Rusu, în CL, XIII, 2, p. 235.

[u] și [i] caracteriza și limba română din secolul al XVI-lea¹⁸. Realitatea fonetică din graiurile dacoromâne actuale, din dialectele sud-dunărene ne conduce spre o altă interpretare a fenomenului. Chiar dacă după grupuri de consoane se mai rosteau [i] și [u] silabici, fără însă ca această rostire să caracterizeze întregul teritoriu al limbii române, așa cum se rostesc și astăzi în aromână și chiar în unele graiuri dacoromâne, după o consoană simplă avusese loc afonizarea lor, pierzându-și calitatea de vocale silabice. În consecință, o seamă de forme se deosebeau prin opoziția [-u] - [i] asilabici.

Alături de cele șase foneme vocalice, sistemul vocalic al limbii române, din etapa pe care o discutăm, conținea și o serie de diftongi: [ɛa], [ɔa], [ia], [ai], [ie], [ei], [ij], [oi], [ui], [ua], [au], [eu], [iu], [ou].

Asupra fazelor de evoluție prin care s-a ajuns la dezvoltarea diftongurilor [ɛa] și [ɔa] nu vom mai insista, acestea fiind amănunțit examinate în capitolul de fonologie al volumului al II-lea¹⁹. Remarcăm doar faptul că frecvența acestora era mai mare decât în limba actuală. Astfel, diftongul [ɛa] nu trecuse încă la [e] în cuvintele în care în silaba următoare exista un alt [e]: *leage, fămeal'e, urcacl'e, mease, feate, peane, neagre* etc. De asemenea, [ɛa] nu trecuse la [a] în cuvintele și în formele în care acesta era precedat de consoanele labiale: *measă, peară, peană, feată, vează* etc. Legea fonetică a trecerii lui [ɛa] la [e] și la [a] în contextele arătate mai sus a început să acționeze numai spre sfârșitul perioadei pe care o studiem. În prima etapă, fonetismul [ɛa], în exemple de tipul celor citate, avea o mare răspîndire și frecvență, fiind, probabil, singurul cunoscut.

Frecvența diftongului [ɔa], mai ridicată decât în limba actuală, o deducem din forme ca *noauă* (pl. fem. de la *noy*), *dəuă*, *noauă* (num.), *voauă* (dat.), *ploauă* etc., forme în care nu avusese loc trecerea lui [ɔa] la [o]. Și acest fonetism, caracteristic și dialectelor sud-dunărene, cu excepția unor cazuri din dialectul istroromân, se menține, ca și fonetismul [ɛa], pînă spre sfârșitul perioadei. Menționăm că în primele noastre texte formele cu [ɔa] sînt foarte frecvent notate, iar în multe din graiurile actuale dacoromâne evoluția [ɔa] > [o] nu este încheiată nici astăzi, ajungîndu-se, ca și în cazul evoluției [ɛa] > [e], doar la un stadiu intermediar, [ɔ], respectiv [ɐ]²⁰.

O frecvență mai mare decât în limba actuală avea și diftongul [ia], deoarece, în forme ca *iape, iase, iaste, nuiale, miare, piadecă, piale, piarde, piare, viarme*, [ia], urmat în silaba următoare de vocala [e], nu devenise [ie].

Formele din dialectele sud-dunărene (cf. ar. *nari*, megl. *nari*, ir. *ml'âri*), precum și cele consemnate de primele noastre texte constituie o dovadă că fonetismul [ia] era general în etapa de care ne ocupăm. Trecerea lui [ia] la [ie] are loc, după cum vom vedea mai jos, numai spre sfârșitul perioadei, dar și atunci numai în anumite regiuni, în timp ce în altele continuă să se mențină fonetismul [ia].

¹⁸ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras din SCL, XV, 1964, fasc. 1—5, p. 38—45.

¹⁹ *Istoria limbii române*, vol. II, p. 194—195.

²⁰ I. Pătruț, *Rostirea nouă, două* etc., în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 661—665; Gr. Rusu, *Statutul fonologic al vocalelor ɔ, ɛ și ɐ în graiurile dacoromâne*, în CL, XIV, 1969, 2, p. 286.

Privitor la distribuția diftongilor [ɛa], [ɔa], pe de o parte, și a diftongilor [ia], [ua], pe de altă parte, se impune o precizare. Diftongii [ia] și [ua] puteau să apară atît la inițială de cuvînt și de silabă, cît și după o vocală: *iarbă, iapă, iaste, uaije, uase, uameni, steaua, nuiaua, cățeaua* etc., în timp ce ocurența diftongilor [ɛa] și [ɔa] era exclusă în aceste poziții. Diftongul [ɔa] se întîlnea, ca și în limba actuală de altfel, numai în interiorul cuvîntului precedat de o consoană: *ppartă, nepoată, mpară* etc. Ocurența diftongului [ɛa] e posibilă atît în interiorul cuvîntelor: *neagră, steauă, fămăle, peană* etc., cît și la finala acestora: *vulpea (a) mea, vedea* etc. ([ɛa] la finală rezultînd din fuziunea desinenței -e a substantivelor respective cu articolul postpus, *a*, sau din contragerea a două vocale, accentul trecînd pe vocala a doua), dar cu aceeași restricție ca și la [ɔa]: numai precedat de consoane.

În etapa a doua, secolele al XII-lea — al XV-lea, sistemul vocalic se îmbogățește cu fonemul /î/, completîndu-se în felul acesta seria centrală de localizare, precum și seria vocalelor de gradul al III-lea de apertură.

Apariția vocalei /î/ se explică prin faptul că, în această etapă, se intensifică acțiunea unor consoane, ca de pildă a lui *Ț* și, în unele regiuni, a lui *ț, ȑ, ș*, asupra vocalelor [e], [i], transformîndu-le în [ă], [î]: *ȣeu > rău, ȣiu > ȣiu, ȣizu > ȣizu, uȣi > uȣi, încăldăscu, urdăscu, asurdăscu, cățalu, visădu, șădu, șăd (șădi), puȣin, cuȣit, amuȣire, ȣicu, ȣiuă, urȣică, beșică* etc.

Tendința de transformare a vocalelor anterioare [e], [i] în vocale centrale, [ă], [î], a existat și în etapa anterioară, deoarece fenomenul se constată și în aromână și în meglenoromînă: în arom. : *arău „rău”, aurăscu „urăsc”, amărăscu „amărăsc”, arîpă „ȣipă”, urîre, în si aurî „mi s-a urît”, amărîre, căȣin, puȣin, amuȣire, ȣic, ȣi „zi”, urȣică, ancăldîre, bișică*; în mgl. : *rămון, rămănea, rămasi, țăneam, țănui, șădeam, șăzui, șăzură* etc. Inovația nu a avut loc în istroromână, care, în privința tratamentului vocalelor [e], [i], după /ȣ, z, s, ș/, prezintă aceeași situație ca și în unele graiuri dacoromâne²¹.

Trecerea la [ă], [î] a vocalelor [e], [i], după /ȣ/, poate fi considerată generală în limba română din această etapă²², în timp ce după *ț, ȑ, ș, s* cuprindea, după cum am precizat și mai sus, numai anumite regiuni. Durificarea africatelor *ț, ȑ*, a fricativelor *s, ș* și, legată de aceasta, transformarea vocalelor [e], [i] în [ă], [î] nu este nici astăzi generală în cadrul dacoromânei. Nu putem fixa pentru etapa respectivă ariile precise în care avusese loc inovația și în care se păstrau formele primare, dar presupunem că situația nu era mult diferită de cea constatată în primele noastre texte și de cea din graiurile noastre actuale.

În urma trecerii lui [e] la [ă] și a lui [i] la [î], sub acțiunea lui /ȣ/, cele două vocale intră în opoziție, atît una cu cealaltă, cît și fiecare dintre ele cu vocala /a/, de gradul I de apertură. Opozițiile vizează deci atît seriile de localizare, cît și apertura vocalelor. În funcție de gradul de deschidere se realizează mai multe tipuri de opoziții: 1) opoziția vocală închisă — vo-

²¹ Ca de pildă graiurile din Munții Apuseni. Între aceste graiuri și între istroromână există o identitate absolută în această privință.

²² Formele cu anterioarele *e* și *i* păstrate erau, foarte probabil, cazuri tot atît de izolate ca și în graiurile actuale, constituind elemente marginale fără importanță pentru sistem.

cală semideschisă; 2) opoziția vocală închisă — vocală deschisă; 3) opoziția vocală semideschisă sau medie — vocală deschisă, fiecare din acestea constituind singura marcă distinctivă între anumite cuvinte și forme. Astfel, cuvinte ca *ṛău* — *ṛîu*, *uṛîre* — *urare* se deosebesc prin opoziția închis-deschis. Verbul *a uṛî* (<lat. *horrire*) se deosebea de verbul *a ura* (lat. *orare*) prin opoziția /i/ — /a/, vocală de gradul III de apertură — vocală de gradul I, prima constituind caracteristica infinitivului conjugării a IV-a, cealaltă caracteristica infinitivului conjugării I. Cele trei tipuri de opoziții erau utilizate și în cadrul paradigmei acestor două verbe: persoana I plural a indicativului prezent și persoana a III-a singular a perfectului simplu se deosebeau prin opoziția /i/ : /ă/ (*uṛîmu* — *urămu*, *uṛî* — *ură*), iar persoana a II-a plural indicativ prezent și persoanele I și a II-a singular și I, a II-a și a III-a plural a perfectului simplu prin opoziția /i/ : /a/ (*uṛîți* — *urați*, *uṛîi* — *urai*, *uṛîși* — *urași*, *uṛîmu* — *uramu*, *uṛîtu* — *uratu*, *uṛîră* — *urară*).

Din faptele discutate mai sus rezultă că dacoromâna din etapa de care ne ocupăm avea în inventarul său șapte foneme vocalice, care se încadrau în trei serii de localizare, fiecare serie avînd două vocale (dacă pe vocala /a/ o considerăm neutră din acest punct de vedere): seria anterioară: /e/, /i/, seria centrală: /ă/, /î/, seria posterioară: /o/, /u/, și prezentau trei grade de apertură:

- a) gradul I: /a/,
- b) gradul al II-lea: /e/, /ă/, /o/,
- c) gradul al III-lea: /i/, /î/, /u/.

Cele șapte vocale constituiau deci un sistem simetric și pot fi dispuse în felul următor:

i	î	u
e	ă	o
	a	

Unii cercetători consideră că dacoromâna comună, și chiar limba română din perioada următoare, nu posedă două foneme vocalice mediale mai închise decît /a/, deoarece segmentele fonologice reprezentate astăzi prin cele două foneme, /ă/ și /î/, erau notate în primele noastre texte în același fel. Chiar dacă, pe plan fonetic, s-ar fi făcut distincție între /ă/ și /î/, acest fapt nu implică în mod necesar existența a două foneme corespunzătoare și deci a opoziției /ă/ : /î/, care e considerată ca fiind recentă în dacoromâna contemporană și cu un randament funcțional foarte slab²³.

Dar faptul că opoziția /ă/ : /î/ este slabă în limba română contemporană, ca și în limba primelor noastre texte, nu ne îndreptățește să negăm existența ei în dacoromâna comună. Fără îndoială că și în această perioadă de dezvoltare a limbii române opoziția dintre cele două vocale se reducea la un număr mic de cazuri avînd deci un randament funcțional foarte slab, dar această opoziție exista. Prezența unor perechi minimale de tipul celor citate mai sus (*ṛîu* — *ṛău*, *uṛîm* — *urăm*, *uṛî* — *ură*), deși puține la număr,

²³ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* p. 73, idem, *Cu privire la sistemul fonologic al dacoromânei comune*, în SCL, XV, 1964, 3, p. 360.

ne permit totuși considerarea vocalei /i/ ca unitate fonologică (nu numai fonetică) distinctă de vocala /ă/.

Începînd de prin secolul al XIV-lea, dacoromâna cunoaște o serie de transformări fonetice care îi conferă o fizionomie fonetică aparte față de celelalte dialecte. Unele transformări sînt în favoarea vocalelor [ă] și [î], întărind poziția acestora în cadrul sistemului vocalic, în detrimentul vocalelor anterioare [e] și [i], altele se repercutează asupra frecvenței diftongilor [ea], [ia] și [qa] în favoarea vocalelor [e], [o] și [a]. Prin transformarea în [ă], [î] și [a] a vocalelor [e], [i] și a diftongului [ea] se creează apoi, între vocale de grade diferite de apertură și din serii diferite de localizare, o seamă de alternanțe vocalice în tema unor substantive, adjective și verbe, alternanțe care constituie, în cadrul flexiunii, mărci suplimentare sau, în unele cazuri, singura marcă pentru deosebirea anumitor forme gramaticale.

Una dintre transformările amintite este prefacerea vocalelor *e, i* și a diftongului *ea* în *ă, î, a*, în cuvintele în care erau precedate de labialele *p, b, m, f, v* și neurmte de un *e* sau de un *i* în silaba următoare: *peru* > *păru*²⁴, *căpestru* > *căpăstru*, *betrănu* > *bătrîn*²⁴, *beutu* > *băut*²⁴, *meru* > *măr*²⁴, *fetu* > *făt*²⁴, *veđu* > *văđ*²⁴ (*vađ*²⁴), *înveđu* > *învăđ*²⁴, *pămintu* > *pămînt*²⁴, *finu* > *fîn*²⁴, *vindu* > *vînd*²⁴, *vină* > *vînă*, *bindu* > *bînd*²⁴, *peană* > *pană*, *peară* > *pară*, *beată* > *bată*, *measă* > *masă*, *feată* > *fată*, *vęardă* > *varđă* etc.

Această transformare constituie o trăsătură caracteristică a dacoromânei, nefiind cunoscută nici unuia din dialectele sud-dunărene, cu excepția formelor din arom. *măđular* < lat. *medullarium*, *medullarius*, *măđuđ* < lat. *medulla*. Dacă în aceste două cazuri avem de a face cu velarizarea vocalei *e* sub acțiunea labialei precedente, atunci trebuie să presupunem existența tendinței de durificare a labialelor încă în perioada de comunitate a celor patru dialecte.

Velarizarea vocalelor anterioare precedate de consoanele labiale *e* considerată de cercetătorii istoriei limbii române ca o transformare normală²⁴. Presupunem însă că această evoluție nu era generală în etapa de care ne ocupăm, nerealizîndu-se pe tot teritoriul dacoromânei comune, cum de altfel nu s-a realizat complet nici în graiurile actuale. Astfel, în graiurile din jumătatea de sud a țării se întrebuintează și astăzi forme ca *albeață*, *beat*, *beată*, (*să*) *iubească*, *iubesc*, *merg*, *mergînd*, (*a*) *mers*, (*să*) *meargă*, *lovesc*, (*să*) *lovească*, *carpen* (*carpin*), *galben* (*galbin*), în timp ce în graiurile din nord sînt obișnuite formele cu vocale centrale: *albață*, *bat*, *bată*, (*să*) *iubască*, *iubăsc*, *mărg*, *mărgînd*, (*a*) *mărs*, (*să*) *mărgă*, *lovăsc*, (*să*) *lovască*, *carpă*n (*carpîn*), *gălbă*n (*galbîn*). Formează încă o arie relativ întinsă formele *beut*, *beutor*, *beutură*, *bînd*, *measă*, *peară*, *peană*, *pomeană*, *veadră*, *vearză*, în locul celor apărute pe baza evoluției normale și adoptate de limba actuală: *băut*, *băutor*, *băutură*, *bînd*, *masă*, *pară*, *pană*, *pomană*, *vadră*, *varză*. Acțiunea labialei precedente nu se constată nici în formele *vînd*, (*să*) *vîndă*, (*am*) *vîndut*, caracteristice graiurilor actuale bănățene.

²⁴ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, p. 19.

Ținând seama de situația din graiurile actuale, de formele pe care ni le oferă primele noastre texte provenind din diversele regiuni ale teritoriului dacoromân, putem presupune, pentru etapa respectivă a dacoromânei comune, existența a două arii: aria din nord, în care procesul velarizării vocalelor anterioare precedate de consoanele labiale se pare că era încheiat, și aria din sud în care acțiunea labialelor nu se generalizase.

Aceeași acțiune velarizantă asupra vocalelor [e], [i] și a diftongului [ea] au avut, în această etapă, și consoanele s, ȧ, t, ș, j. Formele cu vocalele anterioare trecute în seria centrală sînt consemnate în primele noastre texte. Aceste forme alternează însă, în texte, cu cele în care vocalele anterioare se păstrează, de unde concluzia că inovația nu era generală, ci cuprindea numai anumite regiuni²⁵. Situația constatată în textele secolului al XVI-lea oglindea în realitate rezultatele unui proces fonetic început în perioada anterioară și care se afla în curs de desfășurare.

Tot în această etapă a avut loc și o altă transformare fonetică, anume trecerea diftongului [ea] și a vocalei [a], din diftongul [ia], la [e], în cuvintele și în formele care conțineau un alt [e] în silaba următoare: *leage* > *lege*, *p̃eare* > *pere*, *f̃eate* > *fete*, *m̃ease* > *mese*, *ñeagre* > *negre*, *st̃eale* > *stele*, *ĩape* > *iepe*, *ĩase* > *iese*, *ĩaste* > *ieste*, *m̃iare* > *miere*, *p̃iale* > *piele*, *p̃iarde* > *piarde*, *vĩarme* > *viarme*, *mul'are* > *mușiere*, *cl'aie* > *cl'eie*, *ureacl'e* > *urecl'e*, *f̃ameal'e* > *f̃amele* etc. Ultimele patru forme, *mul'ere*, *cleie*, *urecl'e*, *f̃amel'e*, cunosc încă din secolul al XV-lea, deci din perioada dacoromânei comune, fonetismul *i* și *k* pentru *l'* și *cl'* (*mușiere*, *f̃ameie*, *keie*, *ureke*), în urma trecerii lui *l'* la *i* și a lui *cl'* la *k*, trecere care a avut loc spre sfîrșitul perioadei pe care o studiem.

Textele provenind din Maramureș, nordul Ardealului, Bucovina, Moldova și Banat notează, în foarte multe cazuri, vocala *e* pentru *-ea*: *a mé*, *avé*, *ducé*, *ȧccé*, *ardé*, *am puté*, *tăcé*. „Grafia cu *e* — arată Al. Rosetti — notează un fonetism curent și în zilele noastre în aceste regiuni: *è* (= *e* deschis)”²⁶. Și aceste forme sînt rezultatul unei evoluții începute înaintea apariției primelor noastre texte.

După cum vedem evoluția diftongilor [ea] și [ia] la [e], respectiv la [ie], a mers, în unele regiuni, paralel atît în interiorul cuvintelor (tipul *leage*, *mul'are* > *lege*, *mul'ere* (*mușiere*)), cît și la finala unor forme gramaticale și a unor cuvinte (tipul *ved̃eȧ*, *put̃eȧ*, *incuiȧ* > *vede*, *pute*, *incuie*).

Problema care se pune este de a stabili timbrul vocalei accentuate dezvoltate din diftongii [ea] și [ia]. Ceea ce în texte se nota prin [e] reprezenta într-adevăr vocala /e/ sau reda o variantă mai deschisă, intermediară între [ea] și [e], anume vocala [ē]? Realitatea fonetică din multe graiuri actuale, reprezentînd aproximativ jumătate din teritoriul lingvistic dacoromân, ne duce spre această interpretare din urmă. Rezultă deci că trecerea de la [ea], [ia] la [e], [ie] nu s-a făcut în mod brusc, ci a cunoscut mai multe stadii, etapa pe care o avem în vedere caracterizîndu-se, probabil, cel puțin în anumite regiuni, prin stadiul [ē]. În perioada

²⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 503—504.

²⁶ Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 502.

actuală, numai graiurile din sud (Oltenia, Muntenia, Dobrogea și sudul Moldovei) cunosc ultimul stadiu al acestei evoluții, rostirea [e]²⁷.

Schimbarea în [ă] a lui [a] la o serie de forme din paradigma multor verbe, îndeosebi ale celor de conjugarea I, precum și la pluralul unor substantive feminine, datează tot din această etapă. Formele cu *ă* = *a*, *rugân*, *scăpân*, din istroromână nu e sigur dacă reprezintă faza primară cu *a*²⁸ sau sînt forme recente, datorite influenței croate²⁹, iar cele cîteva forme cu *a* notate în textele din secolul al XVI-lea sau care se mai regăsesc în unele graiuri dacoromâne sînt cazuri cu totul izolate, reprezentînd fapte marginale, în afara sistemului. Norma generală era, ca și în aromână, meglenoromână și ca în majoritatea graiurilor dacoromâne, *a* > *ă*.

Evoluția la [ă], [î] și [a] a vocalelor [e], [i] și [ea], precedate de consoanele labiale sau de *t*, *đ*, *s*, *ș*, *j*, trecerea lui [ea] la [e] în cuvintele în care silaba următoare conținea un [e], transformarea în [ă] a lui [a] accentuat în unele forme ale paradigmei diferitelor verbe, precum și în forma de plural a unor substantive feminine, au creat, așa cum am amintit mai sus, o serie de alternanțe fonetice în tema acestor forme, alternanțe care nu existau în etapele anterioare și care, acum, îndeplinesc un important rol morfologic.

Iată cîteva dintre acestea :

a/e : *masă* — *mese*, *fată* — *fete* ;

ea/e : *neagră* — *negre*, *leagă* — (*să*) *lege* ;

ia/ie : *iapă* — *iepe*, (*să*) *iasă* — *iese* ;

ă/e : *măr^u* — *merⁱ*, *văđ^u* — *veđⁱ* ;

a/ă : *lucrăm^u* — *lucram^u*, *mîncăm^u* — *mîncam^u*, *lucră* — *lucra*, *mîncă* — *mînca*, *mare* — *mări*, *carte* — *cărți* ;

î/i : *vîndă* — *vine*, *vînd^u* — *vinđⁱ*, *fîn^u* — *fin^u*.

După cum se poate observa, unele dintre alternanțe sînt doar mărci suplimentare, contribuind la „hipercaracterizarea” unor forme gramaticale, în timp ce altele constituie singura marcă distinctivă a acestora.

Procesul de afonizare a vocalelor *u* și *i* în poziție finală, început, după cum am arătat mai sus, încă în etapa de comunitate a celor patru dialecte, a continuat și în etapele următoare. Spre sfîrșitul perioadei dacoromânei comune vocala *u* dispăruse cu totul în anumite regiuni. E. Petrovici, după cum am mai arătat, consideră că atît *u* final, cît și *i* final, precedați de o consoană simplă, au dispărut aproximativ prin secolele al X-lea, al XI-lea, iar Al. Rosetti arată că „în textele din secolul al XIII-lea — al XV-lea nu găsim *-u*. Dacă ne adresăm unor texte încă mai vechi, constatăm că *-u* final amuțise chiar în secolul al XIII-lea, după consoană simplă”³⁰.

²⁷ După ultimele cercetări, rostirea *e* în Muntenia ar fi de dată recentă. Ion Gheție (*Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege). Prezența lui ea în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în LR, XVII, 1968, nr. 6, p. 501—508) ajunge la concluzia că, la începutul secolului al XVIII-lea, diftongul *ea* nu trecuse încă la *e* în toate graiurile muntenesti.

²⁸ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 185.

²⁹ Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1928, p. 18.

³⁰ Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 498—499.

Această situație caracteriza numai anumite regiuni, în timp ce în altele *u* final se mai păstra, fără a forma însă o silabă cu consoana precedentă. Avea deci și în aceste regiuni valoare asilabică. Ariile în care se rostea încă *u* la finala unor cuvinte și a unor forme gramaticale erau, foarte probabil, mai întinse decât cele pe care le cunoaștem astăzi. Putem spune că, în general, situația nu era mult deosebită de cea din graiurile actuale.

În perioada amintită existau de asemenea regiuni în care, după anumite consoane, ca, de pildă, după *t*, *d*, *ș*, nu se mai rostea nici *i* final. Această presupunere se bazează, pe de o parte, pe realitatea fonetică din majoritatea graiurilor actuale, iar, pe de altă parte, pe formele consemnate în primele noastre texte.

După cum se știe, aria în care se mai rostește astăzi „*i* scurt” final după consoanele amintite, îndeosebi după *t* și *z* (consoana *ș* prezintă o situație deosebită de acestea), acoperă o mică parte a teritoriului limbii române (Muntenia fără partea ei apuseană).

Situația acestei vocale se pare că era aproximativ aceeași și în limba secolului al XVI-lea. „Dispariția lui *-i* (< *i*) în articulația consonantică precedentă — arată Al. Rosetti — apare în toate textele, atunci când *-i* e precedat de *č*, *š*, *ts*; ... fenomenul e atestat rareori după oclusive”³¹.

În privința cauzelor care au determinat dispariția lui *-u* final, și implicit a lui *-i* final căci, după cum vom vedea mai jos, evoluția acestor două vocale a mers paralel, există mai multe păreri.

E. Petrovici crede că în unele graiuri dacoromâne *-u* final (sau labializarea consoanelor finale) a dispărut datorită unei influențe slave recente, iar în graiurile din nord-vestul Transilvaniei și din vecinătatea secuimii sub influența maghiară³².

Un punct de vedere diferit de al lui E. Petrovici a fost expus de P. Neiescu, care susține că *-u* final a dispărut în dialectele dacoromâne în urma unei evoluții normale, determinată de o tendință internă a dezvoltării acestora³³.

O poziție intermediară, între cele două păreri arătate, adoptă I. Pătruț care, pe de o parte, împărtășește și susține părerea lui E. Petrovici, dar, pe de altă parte, precizează că „delabializarea consoanelor finale poate fi explicată și prin coațiunea factorilor interni și externi”³⁴.

Andrei Avram, în urma unui studiu amănunțit asupra grafiei chirilice a primelor noastre texte, ajunge la concluzia că „*i* final” s-a menținut mai bine decât sunetul labial corespunzător și crede ca foarte probabil faptul că transformarea în „pseudovocală” a lui *u* a precedat transformarea similară a lui *i*. „De aici rezultă că, pînă la proba contrară, trebuie să admitem că, dacă într-un text este atestat stadiul [lupu](na), această formă corespundea pl.na. [lupi]”³⁵.

³¹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 497.

³² E. Petrovici, în SCL, III, 1952, p. 153.

³³ P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică: Originea lui „u final” în limba română*, în CL, II, 1957, p. 159—175.

³⁴ I. Pătruț, *Despre delabializarea consoanelor finale în limba română*, în RS, VII, 1962, p. 23.

³⁵ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, p. 44.

Situația în care se găsesc astăzi *-u* și *-i*, atât în dacoromână, cât și în dialectele sud-dunărene, precum și în limba secolului al XVI-lea, ne conduce la o altă concluzie decât cea exprimată de Andrei Avram. Aceste vocale au avut o evoluție paralelă, în sensul că ambele au fost supuse procesului de afonizare în aceeași măsură, dispărând apoi cu totul în anumite regiuni și în anumite contexte fonetice.

E adevărat că, pe o mare parte a teritoriului lingvistic dacoromân, nu mai există nici o urmă a lui *u* final. Dar aceeași soartă a avut-o și sunetul anterior corespunzător. În majoritatea graiurilor actuale, după o serie de consoane, ca *f*, *z*, *ș*, nu mai avem urme despre existența vechiului *i* final. Din această cauză substantivele și adjectivele masculine, cu tema terminată în aceste consoane, au aceeași formă atât la singular, cât și la plural, iar verbele cu aceleași consoane la finala temei sint identice atât la pers. I indic. prez., cât și la pers. a II-a (cu excepția graiurilor în care se mai păstrează *-u*).

În dialectele meglenoromân și istroromân, dispariția lui *-i* a avut loc, după cum se știe, nu numai după consoane ca cele de mai sus, ci și după alte consoane, ca, de pildă, după *r* și după labiale, creîndu-se, din această cauză, o serie de omonimii: megl.: *per* (sg. și pl.), *mer* (sg. și pl.), *arbor* (sg. și pl.), *l'epur* (pl.), *plugur* (pl.), *șetir* (I și II), *sar* (I și II), *pom* (sg. și pl.), *dorm* (I și II), *șap* (sg. și pl.), *znop* (sg. și pl.), *sap* (I și II), *scap* (I și II), *întreb* (I și II); istr.: *captir* (sg. și pl.), *per* (sg. și pl.), *fecor* (sg. și pl.), *lup* (sg. și pl.).

Dacă, la formele de plural ale substantivelor și adjectivele și la persoana a II-a a verbelor cu tema terminată în consoanele *p*, *b*, *m*, *f*, *v*, *n*, *l*, *r*, vocala *i* se mai păstrează în toate graiurile dacoromâne (cu excepția celor în care labialele s-au palatalizat), cu valoare asilabică însă, pe două mari arii de pe teritoriul lingvistic dacoromân acelorași categorii gramaticale le corespund, la singular și la pers. I, forme cu *u* scurt final. Precizăm că, la formele respective, *u* final se menține după toate consoanele, indiferent de timbrul acestora.

Prin urmare nu se poate susține că vocala *-i* se menține într-un număr mai mare de cazuri decât corespondenta ei labială și nici că frecvența celei dintii ar fi, în graiurile actuale dacoromâne, mai mare decât a celei din urmă.

Ținând deci seama de toate cele arătate mai sus, putem presupune că, în ultima etapă de dezvoltare a dacoromânei comune, precum și în etapa următoare, vocalele *u* și *i*, în poziție finală, se găseau în aceeași situație, atât sub aspect fonetic, cât și al răspîndirii geografice, ca și în limba actuală: ambele dispăruseră în anumite regiuni și în unele contexte fonetice și se păstrau în altele, dar cu valoare asilabică.

Evoluția vocalelor *-u* și *-i*, în poziție finală, pe care am prezentat-o mai sus, în sensul afonizării lor în anumite regiuni și apoi al dispariției în altele, se reflectă în sistemul fonologic și se verifică la nivelul morfologiei prin apariția unor noi tipuri de opoziții între diversele forme gramaticale, opoziții care nu erau cunoscute în etapele anterioare. Aceste opoziții acționează atât în flexiunea numelui, cât și a verbului.

Pentru a ilustra cele afirmate, prezentăm, comparativ, câteva forme pentru fiecare din cele două etape. Majoritatea formelor, date pentru etapa a doua, se întîlnesc și în graiurile dacoromâne actuale. Acest fapt

ne întărește convingerea că ele erau utilizate și în ultima etapă a dacoromânei comune. Nu insistăm însă asupra lor. Discutarea și interpretarea lor vor trebui să stea în atenția descrierii flexiunii substantivului, adjectivului și a verbului.

Prima etapă :

lupu — lupi
soțiu — soți
moșiu — moși

Etapă a doua :

lupu — lupi	soț — soț ⁱ
lup ^u — lup ⁱ	soț ^u — soț
lup — lup ⁱ	soț — soț
soțiu — soți	moș ⁱ — moș ⁱ
soțu — soți	moș ^u — moș ⁱ
soț ^{iu} — soț ⁱ	moș — moș ⁱ
soț ^u — soț ⁱ	moș ^u — moș
moșiu — moși	moș — moș
moș ^{iu} — moș ⁱ	

Iunie 1970

*Institutul de lingvistică și
istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21*

AL. MAREȘ : *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de ~, București, Editura Academiei, 1969, 188 p. + 42 file de facsimile.

Este al șaptelea text vechi care apare la Editura Academiei și al doilea care este precedat de un studiu filologic și lingvistic (primul a fost Antim Ivireanu, *Predici*. Ediție critică, studiu introductiv și glosar de G. Ștrempele, 1962).

Deși, începând cu descoperitorul lui N. Sulică și pînă la P. P. Panaitescu, mulți au studiat acest *Liturghier*, și au formulat păreri cu privire la data, locul și paternitatea imprimării, la persoana traducătorilor și izvorul slav etc., problemele acestea nu au fost mulțumitor soluționate. Meritul lui Al. Mareș este că, aplicînd metode adecvate, procedînd cu multă meticulozitate, valorificînd din plin cunoștințele sale filologice bogate, a reușit să rezolve problemele controversate amintite. În privința datării acceptă opinia lui N. Sulică și nu pe cea a lui Gh. Șerban Cornilă și Gebhard Blücher. La argumentele, mai mult de natură istorică, ale lui N. Sulică, Al. Mareș adaugă probe filologice stabilind, ca și acesta, ca an al tipării anul 1570, între 1 iunie și 31 august (p. 22—24). Studiînd filigramele hîrtiei, Al. Mareș ajunge la concluzia că opinia tipării *Liturghierului* la Brașov pare a fi cea justă (p. 24—25). Demonstrează convingător paternitatea coresiană a tipării (p. 25 — 26). Nu mai puțin convingătoare sînt demonstrațiile privitoare la alcătuirea versiunii *Liturghierului*, stabilind prezența unor texte care se întîlnesc în tipărirea anterioară anului 1570; ca de exemplu *Tatăl nostru*, *Crezul*, *Psalmul 50* și fragmentele psalmice; la acestea se mai poate adăuga rugăciunea *Împărate cerește* (p. 26 — 32). Aparatul filologic pus la contribuție furnizează cu prisosință argumente ca „să admitem existența unui prototip slav al *Liturghierului* diferit de cel tipărit de Macarie” (p. 35). Cu aceeași competență rezolvă Al. Mareș și celelalte probleme puse în *Introducere*, anume: calitatea și vechimea traducerii, curentul literar care a inițiat traducerea și tipărirea, raportul dintre acestea și versiunile ulterioare ale liturghierelor din secolul al XVII-lea (p. 36—46).

Studiul de limbă (p. 47—123) cuprinde capitolele consacrate ale lucrărilor de acest tip : *Grafia, Fonetica, Morfologia, Sintaxa, Lexicul*. Fenomenele sînt studiate cu aceeași conștiințiozitate ca și în partea precedentă, dîndu-se interpretări judicioase. Iată două exemple concludente. Pentru forma *macară* preferă păstrarea fonetismului etimologic asimilării $\bar{a} - a > a - a$, „căci exemplele de $\bar{a}$ protonic trecut la a nu apar în secolul al XVI-lea în Muntenia” (p. 56). În capitolul de morfologie atrage atenția asupra folosirii formei invariabile a articolului posesiv (genitiv), lucru născut în considerație de toți editorii de texte vechi. În capitolul consacrat *Lexicului* (p. 97 — 118), din motive de ordin metodologic sau tehnic, Al. Mareș tratează derivatele împreună cu împrumuturile : „Precizăm că nu am diferențiat în cadrul repartizării lexicului pe origini elementele moștenite sau împrumutate de cele formate pe teren românesc” (p. 97). E limpede că autorul face distincția cuvenită, deși trebuia ca aceste forme să fie separate.

CL, anul XV, nr. 2, p. 351—367, Cluj, 1970

Socoti, socotină socotire nu sînt elemente maghiare ale limbii române. Verbul *socoti* a fost împrumutat de limba maghiară din română. Primul care a arătat lucrul acesta a fost, după cunoștințele noastre, Szinnyei József (vezi „Nyelvőr”, XXII — XXIII, 1893—94); Geza Blédy în lucrarea sa intitulată *Influența limbii române asupra limbii maghiare* (studiu lexicologic), Sibiu, 1941, p. 86, de asemenea a arătat că *szokolál, szokolyál, szokatál, szeketa!* sînt de origine românească, prima atestare fiind din sec. al XVIII-lea (vezi la el și alte trimiteri).

M-aș opri în continuare la publicarea textului (p. 121—148). Pînă nu de mult s-a preconizat publicarea textelor chirilice în transliterație. Se știe că J. Byck în editarea *Cazaniei lui Varlaam*, București, 1943, Florica Dimitrescu în cea a *Tetraevangelului tipărit de Coresi*, București, 1963, au aplicat sistemul de transliterație; ediția din urmă reproduce textul și în facsimile. Spre deosebire de acestea, *Palia de la Orăștie*, în ediția Vioricăi Pamfil, a apărut în transcriere interpretativă și în facsimile. Secția de științe filologice a Academiei R.S. România, în referatul (publicat sub titlul *Principii de transcriere a textelor românești*, în LR, XI, 1962, p. 577—581, 653—660) comisiei instituite pentru a impune o unitate de metodă în editarea textelor românești vechi, a propus două soluții în ce privește textele din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea: facsimile integrale și transcriere interpretativă sau transliterație fără facsimile. E indiscutabil că sistemul de transcriere interpretativă + facsimile corespunde mai bine exigenței în cercetările contemporane, și nici realizarea lor poligrafică nu mai prezintă dificultăți sub nici un aspect. Al. Mareș a ales această cale și bine a făcut. Se poate pune sub semnul întrebării stabilirea valorii unor slove chirilice în astfel de ediții, datele dialectologice istorice nefiind totdeauna concludente (de exemplu din cauza intervențiilor tipografilor), facsimilele însă fac posibilă verificarea și reinterpretarea tranșei sonore a unor cuvinte, dacă e cazul.

Ținem să subliniem valoarea deosebită a indicelui de cuvinte (p. 149—188) din această ediție. Redactarea indicelui cu sistemul de transliterație, cum preconizează unii, la o ediție care cuprinde alături de transcrierea interpretativă și textul în facsimile, nu pare a fi utilă. Indicele trebuie să furnizeze informații certe și rapide nu numai lexicologilor, dar și foneticienilor, precum și celor care se ocupă de problemele de gramatică. În acest scop cea mai indicată metodă este cea de înregistrare a tuturor variantelor grafice, a tuturor formelor flexionale (a elementelor de paradigmă furnizate de text) cu litere chirilice sub forma literalizată, actuală a cuvîntului în titlu. Vrem să menționăm că aceasta este cea mai exigentă, cea mai laborioasă variantă a tipurilor de indice amintite. Al. Mareș, filolog pasionat și bine pregătit, nu s-a speriat de vicisitudinile unei astfel de munci și a dat, spre bucuria specialiștilor, un indice în care formele sînt înregistrate cu aspectul lor grafic chirilic.

Plasarea facsimilelor la sfîrșitul cărții este o bună soluție a redactoarei tehnice. Opiniez pentru acest procedeu și la celelalte ediții de texte.

În încheierea acestei recenzii nu-mi pot ascunde sentimentul de satisfacție deosebită văzînd atîtea calități ale acestei ediții critice și întrezărind totodată perspectiva frumoasă a cercetărilor de limbă veche.

Iunie 1970

B. Kelemen,

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. Racoviți, 21

STUDII DE LIMBĂ LITERARĂ ȘI FILOLOGIE. București, Editura Academiei, 1969, 376 p.

Continuînd seria celor trei volume de *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, culegerea de față apare tot sub egida Sectorului de limbă literară și filologie a Institutului de lingvistică din București. Majoritatea studiilor incluse aici sînt semnate de mem-

bri ai sectorului și mărturisesc unele din preocupările cercetărilor de aci, căci, ne avertizează *Cuvînt înainte*, aceste studii sînt contribuții preliminare, menite să permită abordarea, într-un viitor pe care-l dorim apropiat, a două importante cercetări, înscrise în planul de perspectivă al sectorului: *Istoria limbii române literare* și *Originile scrisului literar românesc*.

O privire sumară asupra titlurilor cuprinse în volum ne confirmă apartenența tuturor studiilor, chiar cînd ele provin de la colaboratori din afara sectorului, la cele două teme. Volumul, de altfel, este împărțit în două secțiuni: a) *Limbă literară* și b) *Filologie*. Privite din această perspectivă a unor „limpeziri” (am citat tot din *Cuvînt înainte*) preliminare, însemnătatea și valoarea volumului crește.

Vom remarca, de la început, ca o caracteristică generală a culegerii diversitatea subiectelor abordate, tratarea atentă și nuanțată a chestiunilor, bogăția și seriozitatea argumentației. Dar, vom remarca, mai ales, contribuțiile de ordin teoretic și metodologic privind unele probleme fundamentale ale cercetării filologice și ale limbii literare, ne vor reține atenția noutatea unor puncte de vedere, îndrăzneala altora, siguranța și obiectivitatea motivației. Și faptul acesta nu are de ce să ne surprindă dacă avem în vedere că, pentru realizarea celor două sinteze amintite, aceste studii preliminare (cu acceptarea sau revizuirea unor opinii și interpretări devenite loc comun, multe din ele nu mai corespund fie din cauza insuficienței mijloacelor, din erori de metodă, fie din lipsa unei argumentări riguroase, cu clarificarea și cu precizarea, într-un fel, programatică, a criteriilor, a principiilor de lucru) sînt absolut necesare. Pentru că vizează probleme fundamentale ale filologiei și ale istoriei limbii literare românești, desigur, ele vor da naștere la discuții, poate chiar la polemici, în legătură cu confirmarea sau nu a unora din soluțiile propuse și găsirea celor mai adecvate. Dacă vor fi acceptate ca bază teoretică a sintezelor viitoare respective, ele vor constitui un punct de referință indispensabil. Cititorul va bănuî, probabil, că mă refer la studii ca cel al lui Ion Gheție, al Florei Șuteu, al Lidiei Sfirlea. Dar tot atît de importante mi se par și altele.

În ceea ce privește repartizarea studiilor în cadrul celor două secțiuni ale volumului, aceasta s-a făcut în ordinea alfabetică a numelor autorilor. Ceea ce nu se pare a fi tocmai potrivit, căci, așa, de exemplu, secțiunea primă începe cu observații asupra stilului lui G. M. Zamfirescu și sîrșește cu o disertație, din 1822, asupra limbii literare. Să admitem, totuși, că acest aspect este de mai mică importanță.

Cele șapte studii cuprinse în secțiunea de limbă literară au o tematică variabilă. Ele privesc fie chestiuni de detaliu referitoare la un scriitor și stilul său (Andrei Nestorescu, *Dicționarele lui Ienăchiță Văcărescu și limba literară la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*; N.A. Ursu, *O disertație necunoscută de la 1822 privitoare la limba română literară*; Dragoș Moldovanu, *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*; Luiza Seche, *Lexicul eminescian în perspective statistice*; Dan Bugeanu, *Funcții ale mai mult ca perfectului în proza lui G. M. Zamfirescu*), fie probleme de interes mai larg, considerații cu caracter generalizator (Despina Ursu, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară în perioada 1760 – 1860*; Lidia Sfirlea, *Considerații cu privire la ritmul prozei literare românești*). Din simpla înșiruire a titlurilor constatăm, de data aceasta, o preferință pentru cercetarea, mai ales, a prozei literare, doar un singur studiu, cel al Luizei Seche, fiind dedicat creației poetice.

Respectînd ordinea indicată de sumarul volumului, reținem din analiza lui Dan Bugeanu cîteva observații asupra folosirii mai mult ca perfectului. Plecînd de la proza lui G. M. Zamfirescu, autorul dezvăluie noi funcții ale acestui timp verbal, care, obișnuit, definește un raport de anterioritate și este considerat o caracteristică a narațiunii. Proza literară modernă, însă, îl reactualizează descoperindu-i noi valențe, utilizîndu-l în „stilul indirect liber”. În proza lui G. M. Zamfirescu, observă Dan Bugeanu, acest aspect a devenit curent, avînd ca rezultat, în planul stilistic, efecte inedite, din care rezultă și noi funcțiuni ale mai mult ca perfectului:

timp al relatării făcute de erou, timp al evocării interioare etc., ba chiar mai mult, timp al duratei, fapt neregistrat de gramatici. Disociațiile autorului studiului denotă finețe și nuanțare.

Dragoș Moldovanu reia problema dislocărilor sintactice la Dimitrie Cantemir, hotărât să corecteze unele opinii formulate, uneori, cu prea multă ușurință. Convingător în argumentare, tinărul cercetător ieșean se remarcă prin bogăția și vastitatea informației (poate, cîteodată, prea vastă și prea aglomerată). Seriozitatea cu care este abordat subiectul cercetării e mai presus de orice discuție. Analiza este condusă riguros și exact.

Cele două dicționare duble ale lui Ienăchiță Văcărescu — român-turc și turc-român, pe de o parte, român-german și german-român, pe de altă parte — formează obiectul studiului lui Andrei Nestorescu. Aceste dicționare, arată A.N., confirmă încă o dată cultura multilaterală a învățatului poet și, dacă primele din cele enumerate vorbesc de o recunoaștere a puternicei influențe orientale impusă de domniile fanariote, cele din urmă ne pun în fața primului dicționar bilingv muntenesc, în care, alături de română, apare o limbă apuseană vie — germana, ceea ce mărturisește o orientare deja mai puțin timidă către Occident. Deși, aparent, de valoare redusă, dicționarele lui Ienăchiță Văcărescu prezintă importanță prin faptele de limbă pe care le consemnează. A.N. face o descriere a lor, încercînd să le încadreze în limba epocii și să deslușească concepția lui Ienăchiță Văcărescu în ce privește unele din aceste fapte: împrumuturile etc., poetul dovedind, de multe ori, o poziție justă și confirmată de evoluția ulterioară a limbii.

Ne permitem aici o derogare de la ordinea impusă de sumar, pentru a rămîne în vecinătatea limitelor epocii acesteia. Cercetarea ei, împinsă pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, o întreprinde Despina Ursu. De data aceasta, autoarea încearcă să surprindă tendințe ale adaptării adjectivelor neologice în limba română literară pe parcursul unui secol: 1760—1860. Bazate pe analiza și înregistrarea unui material cuprinzător și semnificativ, rezultatele la care ajunge autoarea reușesc să îmbogățească imaginea dezvoltării limbii literare românești în perioada cercetată. Mi se pare demnă de reținut o observație care, deși enunțată în treacăt, corectează o opinie care devenise un loc comun: se acorda, în mod nejustificat, de către unii cercetători, un rol prea mare limbii ruse ca „intermediar” al celor dintii neologisme de origine franceză pătrunse în limba română, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Or, influența directă, nemijlocită devine plauzibilă, dacă ținem seama, de exemplu, că folosind franceza în relațiile cu românii, ofițerii și funcționarii ruși devin, de fapt, propagatori ai acestei limbi, nu ai limbii ruse (p. 143 — 144). O argumentare mai convingătoare s-ar impune, totuși.

Disertația de la 1822 despre limba literară, descoperită de N.A. Ursu în manuscrisul 60 din Biblioteca Academiei, conține între altele o idee care (faptul merită să fie reținut) apare aici pentru prima dată în cultura românească: superioritatea graiului muntean, care ar putea deveni exemplu pentru celelalte graiuri și bază a limbii literare românești: în Valahia, limba „fără de meșteșugul gramaticesc și fără nici o ajutorință loghicească sau ritoricească, poci zice că prea aproape ieste s-ajungă la punctul cel mai fericit al săvrșirii” (p. 165). Deși sînt indicii care ar desemna ca autor al acestei disertații pe Grigore Pleșoianu, N. A. Ursu admite că, totuși, problema stabilirii paternității ei rămîne deschisă.

Atrase de metode recente ale cercetării lingvistice, care și-au dovedit eficacitatea prin rezultatele la care au condus, Luiza Seche și Lidia Știrlea le aplică și limbii române literare. Cercetarea lexicului eminescian în perspective statistice, făcută cu multă atenție și finețe de către Luiza Seche (care acceptă metoda statistică drept un instrument științific *secundar*, autoarea fiind conștientă de necesitatea echilibrului și a corectitudinii în aplicarea ei; noi am adăuga și simțul măsurii), nu aduce răsturnări spectaculoase — cum, de fapt, nu se aștepta nici Luiza Seche —, ci, mai degrabă, confirmă multe din așteptările sau „intuițiile” anterioare, dîndu-le, însă, acestora, un plus de precizie și exactitate. Metoda statistică rămîne, într-adevăr, ceva rece și insensibil, dar ea poate releva o multitudine de aspecte ale creației artistice, lucru ce se poate vedea și din studiul Luizei Seche. Concluziile pot avea valoare generalizatoare. Rămîn, însă, alte as-

pecte, la care metoda statistică e mai greu de aplicat, dovedind o eficacitate mai redusă. Studiul de față are și caracter de lucrare preliminară la viitorul *Dicționar de frecvență al limbii române*.

Considerațiile pe care le face Lidia Sfirlea cu privire la ritmul prozei literare românești au ca punct de pornire observația lui Pius Servien despre existența unui ritm al prozei *matematic analizabil*, ca și unele din constatările lui G. L. Beccaria. Autoarea enumeră principiile fundamentale cu privire la cercetarea ritmului formulate de Pius Servien și le admite ca bază a unui studiu aprofundat al ritmului prozei românești. Metoda de analiză constă din delimitarea așa-numitelor „unități melodice” sau „versuri”, apoi din împărțirea acestora în unități ritmice. Se acceptă notația tradițională a silabelor accentuate și neaccentuate, după care se trece la numărătoarea silabelor și stabilirea frecvenței. O anume formalizare ce rezultă astfel permite interpretarea structurilor ritmice obținute. Autoarea admite un grad de subiectivitate pe care l-ar prezenta unele din fazele analizei. Și cu toată pretenția de rigurozitate matematică a interpretării, am fi de acord și cu o oarecare relativitate pe care n-o putem evita. În orice caz, rezultatele pe care le obține Lidia Sfirlea în cercetarea de față prin analiza a numeroase texte caracterizând stiluri diferite sînt din cele mai interesante și îndeamnă la reflecție.

Partea a doua a volumului — secțiunea de filologie — cuprinde și ea șapte studii. Ne vom permite și acum a nu respecta întocmai ordinea în care ele sînt adunate în volum. Remarcăm patru studii cu caracter mai restrîns (cele semnate de: Mariana Combiescu, Arnold Huttmann și Pavel Binder, Alexandru Mareș, I. Răzescu) și trei cu caracter teoretic și metodologic privind originile scrisului literar românesc în legătură cu textele rotacizante (Ion Gheție) și o problemă mai apropiată de noi, cu urmări practice nemijlocite: edițiile de texte (acad. Iorgu Iordan, Flora Șuteu).

Mariana Combiescu reia cercetarea *Apostolului* din colecția Gaster și, efectuînd o analiză asupra manuscrisului existent în Biblioteca Academiei, corectează datarea și numește pe autorul acestei copii: 1702—1703, Teofil din Rucăr, date ce reies din însemnări făcute pe manuscris. Textul nu poate fi decît o copie așa cum stabilise și Ștefan Pașca. Mariana Combiescu își propune să stabilească proveniența modelului copistului și întreprinde, pentru aceasta, o descriere a textului, o încadrare a particularităților de limbă pe care le prezintă și, apoi, o comparație cu alte variante ale traducerii *Faptelor Apostolilor*. În urma acestui examen, autoarea admite proveniența moldovenească a modelului, iar, temporal, l-ar plasa în secolul al XVII-lea, sau chiar mai înainte.

I. Răzescu, în continuarea preocupărilor sale de a cerceta limba vechilor noastre texte juridice, se oprește acum asupra *Pravilei* lui Eustratie Logofătul (*Pravilă aleasă*), făcînd „considerații filologice și lexicale”. Argumentația convinge, dar am fi vrut, mai ales în partea a doua a studiului, o analiză mai detaliată, poate chiar mai minuțioasă a unor probleme de lexic pe care le ridică textul.

Arnold Huttmann și Pavel Binder aduc dovezi că a doua *Cazanie* a diaconului Coresi a fost tipărită de acesta la Brașov în tipografia (despre care autorii studiului ne dau multe informații) lui Cornelius Honterus, fiul cel mai mic al umanistului Johannes Honterus. Diaconul Coresi fusese chemat de la Bălgrad de către județul Brașovului, Lukas Hirscher, care-i comandă tipărirea *Cazaniei a II-a*, suportînd și cheltuielile. Modelul *Cazaniei* este *Evangelhia cu învîlțitură* de la Zabłudov, așa cum susținuse S. I. Koliada. Contrar părerii acelor care admit caracterul ortodox și antiprotestant al *Cazaniei a II-a*, autorii susțin, argumentat, că „în această tipăritură coresiiană s-au îmbinat elementele credinței ortodoxe și protestante”, cartea difuzîndu-se atît în regiuni conduse de dregători români, cît și în cele cu autorități protestante (p. 256), contribuind la înlocuirea limbii slavone în biserică cu cea română (p. 257).

Recunoscut ca filolog informat, bun cunoscător și mînuitor al procedeelelor, metodelor și principiilor filologice, Alexandru Mareș este un pasionat al enigmelor ridicate de textele vechi. Dovada acestor calități o face și cînd discută *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română*

și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale *Nomocanonului prescurtat*. Investigația pe care o întreprinde autorul antrenează inventarierea tuturor mijloacelor ce ar putea aduce lumină în chestiunile urmărite: date, apartenență etc. Nu este omis examenul atent al hîrtiei, sînt cercetate particularitățile de limbă, cele tipografice și grafiile. De asemenea, autorul compară lucrarea cu cele din aceeași categorie, stabilind steme și filiații. Faptul este explicabil, date fiind informațiile, de multe ori, lacunare, pe care le avem în legătură cu un text sau altul. Iar metodele folosite sînt cele clasice, ale filologiei.

Un examen aprofundat al acestor metode clasice ale analizei de text face Ion Gheție. Problema este privită teoretic, vizînd stabilirea foloaselor pe care le-ar aduce una sau alta din metodele întrebuintate în critica de text. Din acest punct de vedere se face o trecere în revistă a opiniilor și interpretărilor în legătură cu localizarea, datarea și identificarea curentului cultural care a determinat apariția textelor rotacizante. Analiza este minuțioasă și discută, pe cît posibil imparțial, în lumina avantajelor pe care le prezintă, fiecare procedeu. Cum vedem trei mari probleme se ridică în fața aceluia care vrea să pătrundă istoricul originilor scrisului românesc: datarea, localizarea și curentul cultural. Soluționarea acestor probleme ar duce la lămurirea unor chestiuni fundamentale. Este acesta și scopul pe care și-l propune sectorul de limbă literară și filologie prin realizarea, în perspectivă, a temei *Originile scrisului literar românesc*. Rezolvarea fiecăreia din cele trei probleme admite o serie de posibilități și metode. Ion Gheție se oprește asupra fiecăreia:

1. localizarea textelor: a) prin limbă, b) prin grafie, d) după circulația hîrtiei, d) după circulația originalelor slavone, e) după regiunea în care au fost găsite, f) prin invocarea condițiilor cultural-istorice, g) prin invocarea curentului literar care a determinat scrierea textelor;

2. datarea textelor: a) prin filigranele hîrtiei, b) prin limbă, c) prin grafie, d) prin descrierea unor notițe criptografice, e) prin vechimea originalului slavon, f) prin curentul cultural, g) prin raportare la anii de apariție a versiunilor coresiene corespunzătoare;

3. determinarea curentului cultural care a dus la apariția primelor traduceri în limba română (prin raportare la cele două probleme anterioare etc.).

Din enumerarea de mai sus rezultă multitudinea posibilităților ce au fost încercate pentru soluționarea acestor probleme. Dar aplicarea inconsecventă a unora, chiar erorile de metodă, adesea și-a spus cuvîntul și așa se face că, cu toate că mulți cercetători au abordat această temă, rezultatele nu pot fi, în nici un caz, considerate definitive, dar nici măcar satisfăcătoare. Ion Gheție face cîteva propuneri care ar direcționa în viitor această cercetare. Le redăm sumar:

1. localizarea textelor se va face, înainte de toate, după criteriile lingvistice, recurgîndu-se la alte metode doar în subsidiar, sau dacă va fi nevoie.

2. datarea, după ce vor fi deosebite copiile de originale, se va face exclusiv prin compararea filigranelor.

3. precizarea filiației textelor (cu referire și la textele coresiene).

4. atribuirea textelor se va soluționa după examinarea rezultatelor obținute în etapele anterioare.

Astfel condusă, investigația, crede Ion Gheție, va aduce „unele date sigure și convingătoare în problema atît de controversată și, totodată, atît de pasionantă a textelor rotacizante și a originilor scrisului literar românesc” (p. 241).

Cîteva considerații din cele mai interesante și judicioase formulează acad. Iorgu Iordan asupra edițiilor de texte. Domnia-sa insistă asupra unor probleme delicate presupuse de editare, criticînd faptul că multe din edițiile publicate după metoda așa-zis filologică nu sînt utilizabile. Mai potrivită ar fi interpretarea lingvistică „cu toate riscurile, nici prea numeroase, nici prea grave, legate de intervenția inevitabilă a subiectivismului” (p. 268). Din păcate

această metodă n-o acceptă nimeni și soluția este vrînd-nevrînd să se continue după metoda așa-zis filologică, care „falsifică într-o măsură mai mare decît cea lingvistică limba „reală” (ibi-dem). Edițiile realizate în acest fel, însă, nu sînt apte pentru alcătuirea unor studii serioase de lingvistică. Problema rămîne nerezolvată.

Ocupîndu-se de editarea poeziilor lui Eminescu, Flora Șuteu, care a editat proza marelui poet cu o rară acribie și mîgală, se arată nemulțumită de principiul *demoldovenizării moderate* care a fost aplicat de către acad. Perpessicius, cel mai autorizat editor al poeziei eminesciene. Această *modernizare*, uneori tacită, a textului a pus în circulație forme care nu erau specifice limbii lui Eminescu. Cu toate acestea, remarcă autoarea, „cu unele îndreptări de detaliu, textul ediției critice a acad. Perpessicius va rămîne pentru multă vreme modelul edițiilor de mare circulație” (p. 336). Pronunțîndu-se pentru reluarea interpretării grafiei poeziilor în vederea alcătuirii unei alte ediții critice, aceasta, crede Flora Șuteu, își va dovedi utilitatea. Se impune pentru aceasta o muncă plină de răbdare, seriozitate, studii exhaustive etc. Lucruri care nu par de loc imposibile.

Volumul recenzat se încheie cu un indice de autori și unul de cuvinte, auxiliare prețioase care ușurează munca cercetătorului.

Dacă de primirea pe care o va face publicul cititor unor asemenea volume atîrnă continuitatea apariției lor în viitor, vom spune că acestea sînt așteptate și apreciate de cititori. Ne-am bucura ca seria apariției lor să continue la același nivel.

Iunie 1970

Eugen Beltechi

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

VASILE BREBAN, GHEORGHE BULGĂR, DOINA GRECU, ILEANA NEIESCU, GRIGORE RUSU, AURELIA STAN: *Dicționar de expresii și locuțiuni românești* București, Editura științifică, 1969, 509 p.

Dicționarul de expresii și locuțiuni românești, publicat de un colectiv alcătuit din Vasile Breban, Gheorghe Bulgăr, Doina Grecu, Ileana Neiescu, Grigore Rusu și Aurelia Stan, controlul științific aparținînd Anei Canarache, se înscrie cu un prim și unic volum de acest fel în cercetarea noastră lexicografică. Trebuie să amintim că în urmă cu aproape o jumătate de veac s-a tipărit la București un *Dicționar de citate românești* de B. Marian, care cuprindea, alături de citate din autori români, și cîteva dintre cele mai cunoscute proverbe, zicături și expresii. Explicația sau, mai bine zis, comentariul acestora este însă departe de a fi făcut de pe poziția unui lexicograf. De aceea, nu putem recurge la o comparație între acesta și dicționarul pe care îl discutăm.

Ca orice lucrare nouă, *Dicționarul de expresii* a pus în fața autorilor lui probleme noi și grele. Inexistența unui fișier special a făcut ca munca de adunare și sistematizare a materialului să fie foarte dificilă. Adesea, aceeași expresie se află înregistrată în mai multe surse, cu definiții diferite sau cu formulări în mai multe variante. În aceste condiții, coordonarea și corelarea materialului, oricît de riguroase au fost, n-au putut împiedica unele inconsecvențe, pe care le vom semnală mai jos.

Deoarece numărul expresiilor și al locuțiunilor din limba română este foarte mare, s-a impus de la sine o selecție. Astfel, au fost alese, după cum mărturisesc autorii, „în primul rînd, acele expresii ai căror termeni componenți își schimbă sensul, expresia primind un înțeles figurat și necesitînd, pentru cei care nu o cunosc, o explicație, o definiție. De aceea, nu sînt înre-

gistrate sensurile proprii ale unor expresii ca, de exemplu, *a intra la apă* = „(despre țesături) a-și micșora dimensiunile prin mulerea în apă”. În felul acesta, o serie de *constructions figées*, atestate în dicționarele de până acum, au rămas pe dinafară: *a-l bate norocul*, *a da peste cineva*, *a o lua la fugă* și altele. Pe baza criteriului de selectare enunțat de autori s-ar putea lua în discuție, cu semnul întrebării, o serie de expresii și locuțiuni cuprinse în *Dicționar* (ex.: *a ieși la aer*, *a se așeza la masă*, *a se abate de la subiect*, *abatere din vorbă*, *a veni mare* — despre o apă, *cei de acasă*, *capul răutăților*, *la pământ* etc.). Dar sînt binevenite în *Dicționar* acele expresii și locuțiuni care sînt la limita dintre sensul propriu și cel figurat, cum ar fi *a-i chiorăi cuiva mașele (de foame)* = „a-i fi cuiva foarte foame”, *a semna în alb* = „a iscăli un act cu anticipație, acordînd încredere celui care urmează să-l completeze ulterior; a acorda cuiva încredere deplină”. Astfel de expresii ajută la înțelegerea mecanismului prin care o expresie, întrebuințată la început cu sensul propriu, poate primi un sens figurat. O serie de construcții nu formează propriu-zis o expresie sau o locuțiune, ci sînt exprimări poetice, comparații sau metafore. Astfel sînt inserate în *Dicționar* exemple ca *inimă de fiară*, *zbrlîit ca un arici*, *mal de om* (sau *de femeie*), *ședință fulger*, *a da* (sau *a bate*) *ca la fasole* etc. Alteori, construcția dată nu este expresie, deoarece cuvintele au fiecare sensul lor propriu (ex.: *om abraș* = om rău, afurisit, al dracului; v. definiția adjectivului *abraș* în DM). Există părerea că, în mod excepțional, expresiile pot fi alcătuite chiar dintr-un singur cuvînt (cf. Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, 1958, p. 62, 64). Această idee a fost acceptată și de autorii dicționarului în discuție (vezi *a se afuma*, *foe*), dar nu au aplicat-o consecvent și nici nu puteau s-o facă, pentru că, virtual, orice cuvînt este susceptibil de o întrebuințare figurată. În acest caz, credem că ar fi bine să se renunțe, într-o viitoare ediție, la asemenea expresii excepționale, pentru ca lucrarea să cîștige în unitate. Tot ca expresii au fost date și unele forme ca: *mișcă!* *a ține-te!* etc., care, de fapt, sînt imperative ale verbelor respective, atestate în dicționare cu diferite sensuri, și, prin urmare, n-ar trebui tratate într-un dicționar de expresii. Spre deosebire de locuțiunile verbale, substantivele etc., unde gradul de expresivitate este implicat într-o măsură mai mare sau mai mică, locuțiunile conjuncționale și prepoziționale nu comportă nici un sens figurat prin însăși natura lor de instrumente gramaticale care exprimă relații și nu noțiuni (cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, p. 21; Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 58, 66). Prin urmare, chiar de la bun început, locuțiunile conjuncționale și prepoziționale trebuiau excluse din inventarul dicționarului în discuție. Tot în acest sens ar trebui interpretate și diferitele construcții corelative de tipul *asa ... , așa ... ; altă ... cît și ... ; acum ... , acum* etc. Dintr-o comparație cu dicționarele românești existente reiese că materialul din DLR a fost utilizat într-o măsură mai mică în *Dicționarul de expresii și locuțiuni românești*, mai ales în ce privește litera M. Credem că ar fi trebuit selectate mai multe expresii și locuțiuni de la cuvinte ca *mai*, *masă*, *merge*, *mijloc* etc. Chiar și din simpla trecere în revistă a tipurilor de construcții selectate de autori, se poate constata că volumul include un material mult mai bogat și mai variat decît indică titlul.

Punctul de vedere din care sînt privite și tratate expresiile și locuțiunile este cel stabilit de tradiția lexicografică. Drept cuvînt-titlu a fost ales cuvîntul care poartă semnificația expresiei: *a da în gît pe cineva*, *i-a ouat găina-n căciulă*, *a-i lua cuiva pîinea de la gură*, *a fi cu sten în frunte*, *a fi ușor de cap*. Dar există și unele inconsecvențe în direcția aceasta, cum ar fi: *i se apropie vremea* (dar cuvîntul semnificativ este *vreme*), *a i se urca cuiva băutura la cap* (cuvînt semnificativ *urca*), *a-i îngheța cuiva fleștii* (cuvînt semnificativ *îngheța*). În cazul în care construcția cuprinde doi sau mai mulți termeni în egală măsură de semnificativi, autorii au ales, pe bună dreptate, primul termen pentru cuvîntul-titlu: *a ascunde ac în miere*, *a face pe cineva cu ou și (cu) oțet* etc. Foarte frecvent se întîmplă ca un termen dintr-o locuțiune sau expresie, și tocmai cel mai important, să poată fi înlocuit cu alte cuvinte, care, luate separat, nu sînt întot-

deuna sinonime, dar care, în cadrul expresiei, devin sinonime prin faptul că înțelesul expresiei nu se schimbă. Este vorba de radiația sinonimică (cf. B. Migliorini, *Calco e irradiazione sinonimica*, în „Boletín del Instituto Caro y Cuervo”, IV, 1948, 3–7, ap. S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, deuxième édition, Berne, p. 184), fenomen care face ca alegerea cuvîntului-titlu să fie foarte dificilă. În asemenea cazuri s-a optat, în general, pentru cuvîntul stabil al construcției, chiar dacă acesta nu poartă semnificația. De exemplu, expresia *a-și bate* (sau *a-și frămînta*, *a-și sparge*) *capul*, deși are drept cuvinte semnificative verbele, s-a lucrat la *cap*, deoarece acesta este singurul termen fix, neschimbat. Cînd nu s-a respectat acest principiu, s-a ajuns la situații în care o variantă a unei expresii este tratată sub un cuvînt-titlu cu care nu are nimic de-a face. Astfel, la cuvîntul *ars* s-a lucrat și a *sări ca fript*, la *albie*: *a face pe cineva troacă de porci*, la *fier*: *a fi* (sau *a avea*) *mînd forte*. Găsim însă și aspectul opus, din cealaltă extremă, cînd o expresie este lucrată la fiecare termen înlocuit: *a feșteli bățul* (sau *briceagul*, *mantaua*) s. v. *feșteli*, *a(-și) feșteli mantaua* s. v. *mantă*, *a-i feșteli cuiva iacaua* s. v. *iaca*; *a căra apă la puș* s. v. *apă*, *a căra apă la fîntînă* s. v. *fîntînă*; *a nu zice nici cîrc* s. v. *cîrc*, *a nu zice nici mîu* s. v. *mîu*, *a nu zice nici pis* s. v. *pis*; *a-i lua cuiva maul* s. v. *mau*, *a-i lua cuiva piuitul* s. v. *piuit*. În cazurile de mai sus, expresiile ar necesita, credem, o tratare la cuvîntul stabil, adică la verb. Dar există situații mult mai dificile, cînd este aproape imposibil de a da expresia sub un singur cuvînt-titlu. Astfel sînt exemple ca: *a nu-l ajuta* (sau *a nu-l ajunge*) *pe cineva puterea* (sau *capul*, *mintea* etc.), *a-i înloarca* (sau *a-i suci*) *cuiva capul* (sau *mințile*), unde nu există un termen comun, iar fiecare cuvînt semnificativ este susceptibil de înlocuire prin alte cuvinte. În aceste cazuri, credem că ar fi fost mai bine dacă expresia s-ar fi formulat de mai multe ori, de fiecare dată numai cu unul dintre verbe. În felul acesta, verbul devenea elementul stabil, care putea fi considerat drept cuvînt-titlu. Autorii au lucrat expresiile de mai sus la *ajuta*, respectiv *cap*. Se întîmplă uneori ca una și aceeași expresie, cu mici variații de formulare, să fie lucrată în două sau mai multe locuri (ex.: *clt ai bate din palme* s. v. *bate* și *palmă*, *a-și pune mîinile în cap* s. v. *cap* și *mînd*, *a frige pe cineva la inimă* s. v. *frige* și *inimă* sau chiar de două ori sub același cuvînt-titlu (ex.: *a sta de capul cuiva* s. v. *cap*, *a-i da cuiva mîna* s. v. *mînd*, *de ochii lumii* s. v. *ochi*).

Cînd în cadrul construcției intervin mai multe cuvinte, ca în exemplul *a fi* (sau *a sta*, *a pune* etc.) *în centrul atenției cuiva*, e preferabil să se negligeze verbele în formularea expresiei și să se dea numai partea semnificativă. Aici expresia este *în atenția* (sau *în centrul atenției*) *cuiva*. Multe expresii și locuțiuni apar atît în forma afirmativă cît și în forma negativă. În aceste cazuri, expresia poate fi formulată o singură dată, și e bine să se formuleze astfel, incluzînd și forma negativă, așa cum s-a procedat la *a (nu)-l ține pe cineva cureaua*, *a (nu) se omorî cu firea*, *a (nu)-i fi dat cuiva de ochi să...* Bine sînt formulate și expresiile de tipul *a face figură bună* (sau *rea*), *a fi pe picior de pace* (sau *de război*), *a o duce (bine, rău etc.) cu cineva*. O serie de expresii și locuțiuni apar cu variații mai mici sau mai mari de formulare, în funcție de context sau de locul de răspîndire. Tocmai de aceea se întîlnesc în *Dicționar* formulări uneori complicate, greu de plasat sub un singur cuvînt-titlu. În aceste situații ar fi fost bine dacă s-ar fi optat pentru formularea cea mai uzitată și cea mai răspîndită, mai ales că aici este vorba de un dicționar selectiv, pentru uzul general.

Autorii au acordat o deosebită importanță stabilirii semnificației expresiilor și locuțiunilor. Strădania lor este încununată de succes atunci cînd vin cu completări și modificări la materialul existent în dicționarele de pînă acum. Așa sînt, de exemplu, definițiile următoarelor expresii: *fură ouăle de sub cloșcă*, *în dorul leii*, *a da carul de mal*, *a cere clt pe mî-să*, *nu e mare mînd de...*, *a-și scoate masca*, *a-i da cuiva mîna*, *a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala*, *a se feri ca de oala mîlăului*, *a vorbi cu gura altuia* etc. În general, definițiile date în volumul în discuție se caracterizează prin claritate și completitudine (vezi, de exemplu, expresia *a-i ajunge cuiva mucul la deget*). Dar se întîlnesc și unele definiții neclare sau incomplete. Din definiția expresiei *a suge de la două oi* = „a profita, a trage foloase din două părți”, s-a omis un element foarte important:

foloasele se trag c o n c o m i t e n t din două părți. *La te miri ce (și mai nimic)* = „nimica toată” definiția nu este suficient de explicită. Alteori, au fost aduse în definiție elemente noi față de cele existente în dicționare, care au schimbat sensul real al expresiei sau l-au restrins. Expresia *n-are ce pune nici pe-o măsea* sau *n-are nici cît să puie pe-o măsea* se referă numai la mîncare, fapt care nu reiese din definiția „foarte puțin, o cantitate foarte mică”. Unele expresii cu aceeași schemă sintactică și foarte asemănătoare și în ce privește materialul de limbă inclus în construcție au fost definite cu mult simț al limbii. De exemplu, expresiile *a-i face cuiva zile amare* și *a-i face cuiva zile fripte*, foarte asemănătoare între ele, diferențiindu-se semantic doar prin adjective, au definițiile bine nuanțate. Dar la *mare lucru* nu s-a mai făcut deosebirea între sensul admirativ și cel ironic al exclamației. Ar fi fost bine să se fi evitat cuvîntul-titlu în definiția unor expresii ca : *a i se f a c e c u i v a d e* (sau *a) c e v a*, *ce-am a v u t* și *ce-am pierdut*, *f e l* și *chip de . . .*, *c u a t i t t m a i b i n e* (sau *mai rău*). De asemenea, în definiție e preferabil să apară cuvintele cu sensul lor propriu. La *a lua foc* explicația prin „a se aprinde” ne-ar duce cu gîndul la sensul propriu, dacă n-ar exista și un sinonim, „a se înfuria”, care rezolvă situația. Definiția „a fi foarte sărac” e mai neutră decît „a fi sărac lipit pămîntului” pentru expresia *a nu avea (nici) după ce bea apă*. Este foarte bine că în definiție s-au inclus și expresii sau locuțiuni sinonime, dar credem că ele ar trebui date la sfîrșitul definiției analitice, și nu la început, așa cum s-a procedat, de exemplu, la *a-i face cuiva felul*, *a umbla cu capul între urechi*, *a-i sta capul la*, . . . Ar trebui evitate și definițiile prin expresii sau locuțiuni sinonime neexplicate în cuprinsul volumului (ex. *fir cu fir* = „bucată cu bucată”). De obicei, cînd definiția poate deveni echivocă, mai ales din cauza formulării expresiei, explicația-tip a fost înlocuită prin formula : se spune despre . . . De exemplu, *lasă-mă să te las*, care nu are un verb la infinitiv și din această pricină este greu de definit, s-a explicat prin „se spune despre un om comod, nepăsător. . .”. Tot în acest mod ar fi fost mai bine să se fi definit și următoarele : *sac fără fund*, *minte de stinge*, *mantă de vreme rea*. Există o serie de formule exclamative, care nu au nevoie de o definiție propriu-zisă. Ele intensifică sau minimizează ideea la care se referă și nu au un sens independent. E riscant să traduci pe *fugi de-aici!* prin „nu mai spune ! vezi-ți de treabă !” sau pe *fugi de-acolo!* prin „nici gînd !, da de unde ? !, ce vorbești ?”, deoarece atît expresiile explicate, cît și cele din explicație, sînt formulări tipic exclamative prin care se exprimă nelcrederea cu privire la adevărul celor auzite și nu au un corispondent lexical de aceeași forță expresivă. În volum se află multe exemple de acest fel, care ar trebui definite, după virgulă, prin „exclamație care. . .” sau „exclamație prin care. . .”. Definirea unei expresii s-a făcut în mod defectuos atunci cînd s-a păstrat în definiție schema sintactică a expresiei, iar cuvintele purtătoare de sens au fost înlocuite prin sinonime, adesea neologisme. De exemplu, definiția „cu atît mai convenabil (sau mai dezavantajos)” nu aduce nici o explicație în plus expresiei *cu atît mai bine* (sau *mai rău*). De asemenea, definiția „fii amabil și. . .” este destul de nepotrivită pentru *fă bine și. . .* sau „a prinde pe cineva în flagrant delict” pentru *a prinde pe cineva asupra faptului*.

Poate, uneori exprimarea autorilor nu este tocmai cea mai îngrijită. Se spune „*a căpăta o bătaie*” (s. v. *meritic*) sau „*a căpăta o îngrijire bună*” (s. v. *mînă*) pentru *a primi*, „*a da să se înțeleagă*” (s. v. *aluzie*) pentru *a lăsa*, „*a bate rău pe cineva*” (s. v. *măr, merge*) pentru *foarte tare* etc.

Autorii au dat, în general, citate pentru a ilustra modul de folosire, într-un context mai larg, a unor expresii mai rare sau mai puțin obișnuite, dar nu au exemplificat și sensurile mai puțin obișnuite ale unor expresii foarte cunoscute. De exemplu, la expresia *a căuta acul în carul cu fîn*, pentru partea a doua a definiției, „a se apuca de ceva imposibil de realizat”, ar fi fost nevoie de citate care să susțină acest sens foarte puțin cunoscut. Sînt binevenite citatele care ilustrează sensurile multiple ale uneia și aceleiași expresii. Într-o viitoare ediție ar fi nevoie de acordarea unui spațiu tipografic mai larg exemplificărilor prin citate, în special din autorii clasici români, deoarece nu este un fapt împlător că o expresie este folosită și transmisă generațiilor următoare tocmai de acești scriitori.

Problema trimerelor la expresii sinonime și-a găsit o rezolvare fericită prin indicele de la sfârșitul volumului. Pe lângă faptul că ușurează găsirea unei expresii, indicele, așa cum este întocmit, reflectă potențialul unor cuvinte de a forma expresii sau de a intra în anumite combinații sintactice specifice.

Regretăm lipsa unui studiu introductiv care ar fi putut clarifica unele probleme de bază pe care le ridică atât expresiile și locuțiunile ca îmbinări specifice ale unei limbi, cât și alcătuirea unui dicționar de acest gen. În felul acesta, publicul larg, care nu are preocupări stricte de lingvistică, ar fi pornit la consultarea dicționarului cu un anumit bagaj de cunoștințe, fiind în măsură să înțeleagă mai bine materialul prezentat și să pătrundă mai adânc într-o zonă atât de interesantă a limbii române.

Observațiile și sugestiile cuprinse în prezentarea de față nu diminuează cu nimic valoarea certă a *Dicționarului de expresii și locuțiuni românești*. Cea mai elocventă dovadă că acest volum era necesar o constituie interesul viu cu care el a fost primit de marele public. Meritul autorilor constă, în primul rând, în faptul că au adunat cele mai cunoscute și mai sugestive expresii și locuțiuni, oferind publicului larg un volum de nestemate ale limbii române și contribuind în acest fel la creșterea interesului acestui public față de problemele limbii. În al doilea rând, prin apariția acestui volum, autorii au deschis drum, într-un domeniu plin de surprize și de inedit de ordin lexical și sintactic, cercetărilor de sinteză asupra unui aspect al limbii române mai puțin studiat.

Iunie 1970

Sabina Teiuș

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, Str. E. Racoviță, 21

E. VASILIU, SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU: *Sintaxa transformțională a limbii române*, București, 1969, 329 p.

Cartea se supune atenției celor care posedă „o pregătire lingvistică generală și o cunoaștere a problemelor gramaticii limbii române” (p. 9). Pentru a înlesni străbaterea ei de către cititorul nefamiliarizat cu „teoria transformțională precum și cu o modalitate de gândire specifică construcțiilor logico-matematice” (p. 8), capitolul *Introducere* (p. 15—57) discută succint câteva concepte generale: competența și performanța lingvistică, modelele generative și evaluarea lor, simbolurile și regulile gramaticii transformționale, precum și organizarea ei de ansamblu. Capitolul al II-lea (p. 59—66) e rezervat unor chestiuni de metodă și de observații tehnice asupra expunerii. În cel de-al treilea capitol (p. 67 — 145) sînt formulate, în principal, regulile de structură a frazelor, iar într-un paragraf special se discută simbolul *Flex*. Al IV-lea capitol (p. 147—315) cuprinde transformările. Cartea mai are un *Apendice* (p. 317—329) care regroupează regulile de constituenți, de subcategorizare și de transformare, o prefață și o listă de referințe bibliografice.

Așa cum e concepută și realizată, cartea de față reprezintă, incontestabil, una din aplicațiile de amploare ale teoriei transformționale de tip Harris-Chomsky la analiza unei limbi date. Ba, am spune, ea este una din cele mai ambițioase elaborări a unui *sistem transformțional referențial*, de o valoare aplicativă certă, susceptibil de multe rafinări, dar constituind un criteriu obiectiv de judecare a oricăror soluții viitoare, parțiale sau integrale. Sub raportul completitudinii, modelul de față depășește, într-o anumită măsură, tot ce s-a făcut pînă acum mai important

în direcția aplicativă¹. Desigur, neglijarea componentului morfofonemic și a celui semantic — așa se explică titlul cărții — atinge esențial completitudinea modelului, dar ea era cumva de așteptat în condițiile de moment ale studiilor transformaționaliste. Lucrarea e presărată însă la tot pasul cu sugestii implicite ori explicite privitoare la modul în care pot fi formulate regulile morfofonemice și semantice, într-o eventuală încercare viitoare.

Ar fi multe puncte unde cercetarea lingviștilor bucureșteni merită discutată, aprofundată ori îndreptată. Cum recenzia noastră își propune doar să prezinte lucrarea, ne limităm numai la cîteva din ele.

Mai întîi două chestiuni de ordin general. Prima este alegerea tipului de model transformațional. După cum se știe, există astăzi cel puțin două corpuri distincte de gramatici transformaționale: unul aparține lui Harris-Chomsky, iar celălalt este dezvoltat de Șaumian 1965. Evaluarea lor riguroasă e aproape imposibilă în condițiile prezente și autorii cărții de față nu erau obligați prin nimic esențial s-o întreprindă. Socotim însă că atîta vreme cît s-a găsit necesară scrierea unei introduceri, opțiunea pentru tipul Harris-Chomsky trebuia motivată explicit, fie și numai la modul declarativ. Dacă nu pentru altceva, simpla informare a cititorilor o reclamă cu destulă acuitate.

Cea de-a doua chestiune privește conceptul de regulă transformațională. Autorii văd în regulile de transformare doar operații de trecere *de la o structură de adîncime la o structură de suprafață*, în conformitate cu mai noile precizări ale lui Chomsky. Ne asumăm aici riscul de a afirma că o atare poziție îngustează, nejustificat din punct de vedere teoretic, perspectiva gramaticilor transformaționale, întrucît limitează procesul explicativ doar la comportamentul lingvistic al vorbitorului. Codificarea își are într-adevăr punctul de plecare în structura de adîncime, iar punctul final în enunț. Se parcurge, cu alte cuvinte, drumul *de la invariante la variante*, printr-un act, în esență, de concretizare. Comportamentul lingvistic al interlocutorului e invers: se pleacă *de la variante spre invariante* printr-un proces de abstractizare. Altfel spus, structurile de suprafață sînt convertite, prin decodificare, în structuri de adîncime. Pentru a putea cuprinde și acest proces în sfera de explicație a gramaticilor transformaționale opinăm pentru acceptarea regulilor de transformare în calitate de *operații de convertire a unei secvențe cu o anumită structură într-o secvență cu o altă structură*, așa cum au fost înțelese ele de la bun început. În felul acesta actualul stadiu de dezvoltare a transformaționalismului nu-și va pune lui însuși limite teoretice și practice care-i ruinează o perspectivă existentă în ineseși premisele sale.

Al doilea grup de probleme asupra căruia am dori să ne oprim îl formează unele chestiuni mai direct legate de lucrarea ce ne stă în atenție. Înainte de toate ceva despre numărul regulilor de constituenți. Într-un articol anterior, Sanda Golopenția-Eretescu formula 23 de reguli de structură a frazei². Față de cele 24 din carte, prima soluție este mai economică. Am crezut la început că propozițiile nucleare alese diferă cantitativ de la o dată la alta, dar adevărul nu ni se pare a fi acesta. Avem impresia, oferită de un examen sumar al faptelor și întărită de o remarcă a autorilor (p. 10), că *regulile de transformare au decis hotărîrile atît asupra numărului, cît și asupra ordonării regulilor inițiale de rescriere*. Situația n-o putem categorisi drept o simplă chestiune de laborator. Vedem în asta, luînd în considerare alcătuirea generală a gramaticilor

¹ Maurice Gross, *Grammaire transformationnelle du français: Syntaxe du verbe*, Paris, Larousse, Collection „Langue et langage”, 1968; Morris Halle, *The Sound Pattern of Russian*, The Hague, 1959; Edward S. Klima, *Negation in English*, în Jerry A. Fodor — Jerrold I. Katz, *The Structure of Language*, Prentice — Hall, 1965; Robert B. Less, *The Grammar of English Nominalizations*, The Hague, 1963; Peter Rosebaum, *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*, Cambridge, Mass, MIT Press; S. K. Șaumjan, *Struktura lingvistika*, Moscova, 1965; S. K. Șaumjan — P. A. Soboleva, *Osnavanija naroždajušej grammatiki russkogo jazyka*, Moscova, 1968.

² Sanda Golopenția-Eretescu, *Structura de suprafață și structura de adîncime în analiza sintactică*, PLG, V, 1967.

chomskyene, un paradox inerent cadrului teoretic ales. Faptul are repercusiuni directe atît asupra conceptului actual de transformare, cît și asupra organizării gramaticilor, oferind încă un suport afirmațiilor noastre de mai sus. Pune probleme și simbolistica lucrării de față. În comparație cu scrierile clasice ea este substanțial diferită, în principal datorită particularităților limbii române. Acest lucru are două consecințe, una pozitivă și alta negativă. Se cîștigă o mai mare adecvare la obiect dimpreună cu o forță sugestivă mai pronunțată, dar se pierde destul de mult din caracterul de universalitate al transformaționalismului, revendicat și pe acest teren. Rezultatul extrem al unei asemenea poziții este crearea metaidioletelor. Socotim deci că o mai mare parte din simbolurile folosite pentru limba engleză puteau fi acceptate și la noi, păstrîndu-li-se valoarea cea mai răspîndită (ne referim la *S*, *A*, *Co*, *del*, la operatorii $+$, $\&$, $|$ etc.). Nu credem neapărat necesară nici atașarea la *P* a simbolului discontinuu $\# - - - - - \#$. Menținerea lui pe tot parcursul procesului generativ este greoaie și neeconomică. Condiția pe care o comportă poate fi precizată o singură dată, la început. Semnul $\#$ ar fi putea fi întrebuițat, eventual, pentru marcarea pauzei de cuvînt, întrucît e mai sugestiv decît $|$. Ne mai rămîne de făcut o singură observație. În notarea transformărilor s-ar putea renunța la succesiunea de cifre care indică ordinea simbolurilor în lanț. Săgeata poate fi pusă imediat sub șirul de simboluri, în dreptul succesiunii de cifre care indică transformarea. S-ar pierde ceva din eleganța expunerii, dar s-ar cîștiga în economie și concizie.

Observațiile noastre, aproape marginale în raport cu *Sintaxa transformațională a limbii române*, sînt îndreptate mai mult spre investigațiile viitoare, inaugurate acum hotărîtor la noi, și cu mult succes, de volumul prezent.

Mai 1969

V. Știrbu

Institutul pedagogic de 3 ani Baia-Mare,
str. Victoriei, 78

K. MAJTINSKAJA : *Mestoimenija v jazykach raznyh sistem*, Moskva, 1969, 308 p.

Cercetările tipologice asupra limbilor utilizate în comunicarea umană (limbi înrudite genetic sau îndepărtate ca origine, apropiate spațial sau din arii geografice deosebite) au devenit în ultimele decenii din ce în ce mai numeroase.

Orientate în perspectivă sincronică și diacronică, lucrările tipologice urmăresc, în primul rînd, evidențierea unor *constante* în structura și sistemul limbilor vorbite azi, „legi generale”, *universalii*, valabile fie pentru toate limbile : *universalii totale*, fie numai pentru un anumit număr de limbi, de obicei înrudite genetic : *universalii parțiale* (cercetarea *sincrono-tipologică*) ; de asemenea urmăresc compararea dezvoltării structurilor în diferite etape din evoluția unei limbi sau a mai multor limbi (cercetarea *diacrono-tipologică*).

În mare măsură cercetările diacrono-tipologice se confundă cu cercetările comparativ-istorice (chiar acordînd acestora din urmă o perspectivă imanentă), înct cercetările tipologice propriu-zise rămîn cele sincronice. Acestea sînt, la rîndul lor, într-o oarecare măsură apropiate de cercetările contrastive, cu importanța deosebită că, dacă cercetările tipologice urmăresc compararea unui mare număr de limbi neînrudite (*macrotipologia*, în terminologia lui B. Skalička) sau înrudite (*microtipologie* — *idem*) și folosesc în special *inducția*, cercetările contrastive se bazează pe compararea unui număr restrîns de limbi (de obicei două), înrudite genetic și bine cunoscute de cercetător, aplicîndu-se *deducția*. Într-o asemenea accepțiune, date fiind greutățile aproape de nelîns pe care le ridică o cercetare tipologică pură, aceste lucrări trebuie să se bazeze pe rezultatele obținute în cercetările contrastive și comparativ-istorice, fiind, de

fapt, o continuare necesară, „o sinteză firească a lor” (B. Serebrennikov). Din aceleași motive, cu atât mai mult cu cât metoda inductivă presupune riscul atribuirii unui caracter *total* universalilor *parțiale*, cercetările tipologice (atât sincronice, cât și diacronice) ar trebui să urmărească relevarea, în primul rând, a unor universalii parțiale, „adică a unor asemenea fenomene, asemenea linii de dezvoltare care sînt plauzibile și comune pentru mai multe limbi” (K. Majtinskaja, p. 15).

În lucrările tipologice, mai important decît numărul limbilor comparate este principiul adoptat în cercetare. De asemenea, nu trebuie făcută o distincție tranșantă între perspectiva sincronică și cea diacronică, deoarece prezența unor explicații istorice se impune în cercetările de tipologie sincronică.

Scopul cercetărilor tipologice, pe lângă inventarierea fenomenelor diferitelor limbi după trăsăturile structurale, pe lângă crearea unei gramatici universale (sau, cel puțin, a teoriei unei asemenea gramatici), pe lângă aplicațiile imediate pe care le au în metodică predării limbilor străine sau în problemele mașinilor de tradus, este și clasificarea tipologică a limbilor, deși nici una dintre schemele de pînă acum nu este mulțumitoare. În altă ordine de idei, cercetările tipologice duc la concluzii importante pentru lingvistica generală, pentru teoria limbii, lămuresc aspecte din transformarea sistemelor lingvistice, reliefează bogăția și varietatea expresiei gîndirii umane.

În felul în care se prezintă astăzi, cercetarea tipologică, datorită vastității domeniului, presupune o serie de limitări succesive: de la totalitatea limbilor vorbite, la anumite grupuri genetice; de la anumite grupuri genetice, la un număr relativ mic de limbi, cercetate în principal; de la complexitatea fenomenelor lingvistice, la anumite particularități din limbile studiate; de la toate nivelele limbii, la unul singur (cu predilecție *nivelul morfologic*); de la sistemul morfologic general, la unele subsisteme etc.

Eficacitatea cercetărilor tipologice ține în primul rând de alegerea particularităților ce vor fi studiate și, legat de aceasta, de selecția limbilor al căror material va fi cercetat. O limitare strictă a numărului de limbi selectate (cum încercase J. Greenberg, fixîndu-se la treizeci) nu se poate face. Aceasta depinde de specificul particularității urmărite în studiu.

Propunîndu-și relevarea unor universalii parțiale în ce privește structura și sistemul cuvintelor pronominale, K. Majtinskaja ajunge la concluzia că trebuie să studieze trei categorii de limbi:

a) *limbi de bază*, cunoscute bine de către cercetător, înrudite genetic (în cazul nostru — limbile fino-ugrice);

b) *limbi de comparație*, ale căror structuri (sau schimbări structurale) sînt comparate cu cele ale limbilor de bază (în cercetarea de față — limbile germanice, romanice și rusa);

c) *limbi consultative*, alese din cele mai diferite grupuri genetice sau geografice, consultate la fiecare problemă, în măsura în care prezintă interes (aici — un mare număr de limbi nefino-ugrice și neindoeuropene, diferite, neglate nici genetic nici spațial: indoariene, caucaziene, altaice, paleoasiatice, americane, australiene).

În total, K. Majtinskaja discută fapte din circa 250 de limbi și grupuri de limbi, realizînd o interesantă contribuție și la construirea unei morfologii tipologice, prin studierea *pronomelui*.

Termenul de *pronume* este folosit în cea mai largă accepțiune, ades întîlnită în lucrările tipologice: aceea de *cuvinte pronominale*, adică acele cuvinte reunite de o trăsătură lexicală specifică: nu *denumesc* persoana, obiectul sau fenomenul, ci numai *le indică*. Aici se cuprind orice cuvinte *indicative* care au funcțiunile în care intră pronumele propriu-zise indo-europene, nu numai cuvinte flexibile, ci și cele neflexibile care au funcțiunea numelui, inclusiv adverbele și particulele.

Într-o accepțiune atât de largă a termenului, K. Majtinskaja își propune: a) „reliefarea tuturor tipurilor posibile de relații în interiorul sistemului cuvintelor pronominale din diferite limbi și, în măsura posibilităților, reliefarea gradului de răspîndire a acestor tipuri, adică a

„gradului lor de universalitate”; și b) „urmărirea legilor de apariție și dezvoltare a cuvintelor pronominale și a legilor de dezvoltare a tipurilor unor subsisteme ale acestor cuvinte” (p. 20–21). Cercetarea cuvintelor pronominale se face deci atât în plan sincron, cât și diacronic; din rațiuni metodologice, studiul făcându-se separat în cele două perspective.

Bibliografia, vastă, folosită de autoare cuprinde numeroase *gramatici descriptive* și *istorice* de unor limbi separate sau ale unor grupuri de limbi, precum și *lucrări speciale* axate pe studiul pronumelui (lucrări care i-au furnizat un bogat material faptic), lucrări în care se tratează probleme teoretice ale pronumelui și lucrări în care pronumele sunt studiate comparativ-tipologic, pe baza unui material din limbi cu sisteme diferite. Pentru limba română, folosită ca o limbă de comparație, autoarea a consultat ediția rusească a gramaticii lui Iorgu Iordan: *Grammatika rumynskogo jazyka*, Moskva, 1950; materialul pe care a considerat că este necesar să-l utilizeze (nu prea bogat, de altfel) este corect interpretat. Eventualele reproșuri ce ar putea fi aduse ar fi adresate gramaticii folosite, și nu autoarei.

Într-o substanțială *Introducere* sunt expuse sarcinile și aspectele cercetării tipologice, destinația lucrării și metodele folosite, se face o scurtă privire critică a lucrărilor dedicate pronumelui, se discută natura și clasificarea cuvintelor pronominale, originea rădăcinilor cuvintelor pronominale etc.

Cercetarea propriu-zisă cuprinde două capitole dedicate studierii principalelor clase de cuvinte pronominale: demonstrative, personale și interogative (cap. I — *Važnejšie razrjadny mestimjonnyh slov*) și unor categorii secundare (cap. II — *Vtoresťepennye razrjadny mestimjonnyh slov*): cuvintele pronominale nehotărâte, negative și reflexive.

În interiorul capitolelor, fiecărui fel de cuvinte pronominale îi este acordată o secțiune aparte. Cercetarea fiecărei clase începe cu analiza sincrónico-tipologică, apoi urmează cea diacrono-tipologică.

Problematica ridicată de cuvintele pronominale este cercetată complex. În părțile structuro-tipologice ale fiecărei mari diviziuni a cărții, locul de bază îl ocupă corelația substantivelor pronominale după tipurile de indicare, cercetându-se apoi și subsistemele pronominale condiționate de alți factori. Spre exemplu, la demonstrative sunt studiate sistemele determinate de tipul de indicare, de utilizarea sintactică, de formele numărului și modul de formare a singularului (*inclusiv, exclusiv, plural, dual, trial* etc.), de declinare, de originea și structura demonstrativelor; se studiază, de asemenea, trecerea cuvintelor pronominale demonstrative în adjective, numerale, substantive sau verbe, în cuvinte auxiliare sau formanți. Atenția principală se acordă mereu fenomenelor de sistem cu caracter indicativ-semantic. Deși se ating o serie întreagă de particularități ale cuvintelor pronominale, fiecare particularitate este prezentată printr-un număr restrâns de probleme, strâns legate una de alta. De remarcat, în analiza sincronică, și apelul permanent la nivelul semantic.

Mai amănunțit sunt analizate principalele categorii de cuvinte pronominale (raport de pagini: cap. I 184 p. — cap. II 28 p.), fapt justificat de marele interes sincrónico- și diacrono-tipologic pe care-l prezintă acestea, spre deosebire de clasele secundare, care prezintă mai mult un interes istoric. Astfel se explică și faptul că, de exemplu, pronumele reflexive și nehotărâte sunt abordate numai sub aspect diacrono-tipologic.

O *Încheiere* de 16 p. sintetizează rezultatele acestei cercetări tipologice, în aceeași ordine a secțiunilor sincronică și diacronică, categoriile principale și secundare ale cuvintelor pronominale, apoi, rînd pe rînd, fiecare dintre clasele studiate.

În structura oricăreia dintre limbile avute în vedere, cele mai importante funcții le îndeplinesc cuvintele pronominale **demonstrative** (care au o funcțiune *deictică*: indică obiectul din seria altor obiecte asemănătoare, *anticipativă*: atrag atenția asupra a ceea ce va urma, și *anaforică*: reiau ceea ce s-a exprimat anterior; de asemenea, ele înlesnesc o exprimare mai

economicoasă a ideii decât pronumele personale de persoana a treia; și lor, ca și celor personale, le este caracteristic punctul de vedere al vorbitorului), **personale** (care au, semantic, multe trăsături comune cu demonstrativele, dar deosebite, formal, de acestea) și **interogative** (care, formal, se aseamănă cu demonstrativele, dar, spre deosebire de celelalte două clase enumerate, indică persoanele nu pozitiv, ci negativ, prin întrebare) — adică tocmai cele mai importante categorii ale cuvintelor pronominale.

Toate clasele principale pot forma, sincron, subsisteme după *tipul de indicare*. Cele mai bogate în astfel de subsisteme sînt demonstrativele, iar cele mai sărace — interogativele.

La **demonstrative** și **personale**, subsistemele tipurilor de indicare se bazează pe: a) *orientarea subiectivă*: din punctul de vedere al vorbitorului (pentru demonstrative avem opoziții de tipul **îndepărtat** [de vorbitor] — **apropiat** [de vorbitor], **văzut** — **nevăzut**, existent *în prezent* — *în trecut* etc. Sînt subsistemele cele mai dezvoltate în limbile lumii, deci iată o *universalie parțială* cu un *înalt grad de răspîndire*. Pentru pronumele personale: sistemele trimembre, distribuite după participarea la discuție; opoziția **îndepărtat** — **apropiat**, **văzut** — **nevăzut**, **cunoscut** — **necunoscut**: la persoana a treia) și, în unele limbi, și pe b) *datele obiective* ale denotatului (la demonstrative, de exemplu, opozițiile după genul gramatical, după distribuția pe clase gramaticale; opoziții datorate trăsăturilor obiective ale lucrului: dacă se află lîngă o apă sau lîngă un munte, dacă este în repaus sau se mișcă etc. Pentru personale, cel mai simplu sistem îl formează opoziția după indicarea **animat** — **inanimat** — posibilă doar la persoana a treia: finl. *hän* se referă la om, *se* la obiecte; subsisteme mai complexe formează personalele opuse după indicarea genului natural: în *sambala* [limbă bantu]: *nai* „eu” — cînd vorbește un bărbat și *nazo* „eu” — cînd vorbește o femeie etc.).

Pronumele **interogative**, necunoscînd persoana și obiectul, formează subsisteme diferite de ale demonstrativelor sau personalelor. Interogativele de bază (cf. rom. *cine*, *ce*) se opun după **animat** — **inanimat**, în majoritatea limbilor studiate.

Principalele clase pronominale formează sisteme și după *utilizarea sintactică*. Astfel, **demonstrativele** și **personalele** se pot opune după folosirea *substantivală* sau *adjectivală* (fr. *ceci* — *ce*; *acesta* — *acest* etc.), după cum se folosește *singur* sau *numai pe lîngă verb* (fr. *moi* — *je* etc.) etc. **Interogativele** cunosc un număr mult mai mic de subsisteme, și mai nel semnate.

Un alt mod de a forma subsisteme este și după *număr* (**demonstrativele** au, de exemplu, sisteme *binare*: *sg.* — *pl.*, sau, mai rar, *ternare*: *sg.* — *pl.* — *dual*, uneori se întîlnește și *trialul* etc.), precum și după modul de formare a *inclusivului*, *exclusivului*, *pluralului*, *dualului*, *trialului* etc. (toate formele de *nesingular*), și anume: *fonetic* (rar: ung. *te* „tu” — „ti” voi), *morfologic* (de exemplu prefixul *m-* în limba prasnă: *ari* „acest” — *mari* „aceștia”), *sintactic* (de obicei prin reduplicare: de exemplu în limba keșua: *cai* „acesta” — *cai-cai* „aceștia”; *pai* „el” — *pai-pai* „ei”), *supletiv* (de la teme diferite: rus. *ja* „eu” — *my* „noi”, rom. *eu* — *noi* — mod foarte răspîndit), sau printr-un *procedeu mixt* (în estonă: *see* „acesta” — *need* „aceștia”) etc. La **interogative**, de tipul *cine* — *ce*, lipsește categoria numărului (ca în rom. germ., engl., rusă) ori sistemul bimebru al numărului (ca în fino-ugrice); nesingularul se formează fie morfologic, fie sintactic.

În ce privește *modul de formare a cazurilor*, **demonstrativele** au caracteristic, în cea mai mare parte a limbilor studiate, *procedeu morfologic* (afixul), iar **personalele** *procedeu supletiv* (rom. *eu* — *mie*); pentru **interogative**, atît cel *morfologic*, cît și cel *supletiv*.

Diacronic, studiul tipologic al principalelor clase de cuvinte pronominale scoate în evidență faptul că, în ultimă analiză, ele provin din cuvintele pline ce exprimau, esențial, orientarea în spațiu, de tipul *jos* — *sus*, *înauntru* — *în afară*, *de o parte* — *de altă parte* etc. Ele nu pot proveni din gesturi și nu pot fi aplicate nici prin simbolism fonetic. Primele cuvinte indicative care s-au deosebit de cuvintele pline au fost *particulele*; sensul lor de bază era cel propriu-zis indicator, exprimînd trăsături ce aparțineau obiectului: **văzut** — **nevăzut**, **cunoscut** — **necunoscut**,

apropiat — *îndepărtat* etc. ; din aceste particule, pe cale lexicală sau morfologică, s-au născut cuvintele pronominale (din una sau din mai multe particule primare, cu elemente specifice în dezvoltarea fiecărei clase). La categoriile secundare, în special la **nehotărâte**, se observă o comunitate etimologică cu **interogativele**. Cuvintele pronominale **nehotărâte** au mai putut apărea, în unele limbi, și prin diferențierea, cu anumite mijloace, a interogativelor, prin trecerea cuvintelor pline în pronominale nehotărâte, sau prin împrumut. Toate aceste căi sînt însă mult mai recente, după cum recente sînt, în cele mai multe limbi cercetate, și **reflexivele**, provenite, în majoritate, din substantivele cu sens de „suflet”, „cap”, „corp”, „om” etc. Aceste moduri de apariție (și altele, pe care le-am mai amintit) sînt întîlnite, în general, la toate categoriile secundare ale cuvintelor pronominale cercetate de K. E. Majtinskaja.

Am relatat aici numai cîteva din problemele luate în discuție, ceva din vastul material faptic pus la contribuție în această lucrare, încheiată printr-o bibliografie de bază numărînd peste 180 de titluri, o listă de abrevieri și un indice al limbilor și grupelor de limbi citate în cuprinsul ei. Desigur că ar exista unele aspecte ce-ar pretinde o discuție detaliată, chiar contradictorie — în special în problemele generale tratate în *Introducere*. Dar seriozitatea care transpare și din construcția clasic de limbă a cărții, temeinicia cercetării bazate pe un număr impresionant de limbi, precauția ce străbate interpretările faptice sau abordările teoretice — impun respect. Că nu este completă lucrarea — nu poate fi nicicînd un reproș ; oricum, este o contribuție însemnată la constituirea unei morfologii tipologice și, deși autoarea nu și-a propus decît scopul parțial, o contribuție la munca acelor ce, poate, vor încerca, cu toate riscurile, *crearea* unei gramatici universale. Am putea să ne îndoim de finalitatea cercetărilor tipologice, în general, dar nu de utilitatea unei asemenea lucrări. Altfel spus, parafrazîndu-l pe Roman Jakobson, o carte, chiar incompletă, e preferabilă inexistenței ei.

Iunie 1970

I. T. Stan și N. Mocanu

Facultatea de filologie,

Cluj, str. Horia, 31

Institutul de lingvistică și istorie literară

str. E. Racoviță, 21

INDICELE VOLUMULUI AL XV-LEA*

1970

INDICE DE MATERII

A

ABSTRACTE VERBALE; construcțiile cu ~ 116–117; funcțiile sintactice ale ~ lor ~ 116–117

ACORD; limite și tendințe în realizarea ~ ului părților multiple de propoziție 105–113; ~ ul predicatului cu subiectul multiplu 107–111; ~ real 128; ~ aparent 128; ~ ul atributului multiplu și al atributului cu regent multiplu 111–113; ~ ul substantivului în nominativ-nume predicativ 308–311

AFIXE; ~ „împrumutate” 231, 232; ~ le și metoda „filierii” 232, 233; „originea” ~ lor 233, 234, 235, 236

AKTIONSART 131–143

ALOFONE 136

ANALIZA morfologică a alb. *fshat* 78

ANTECEDENT; termen ~ 177–179

ANTROPONIME 64

ANTROPONIMIE; ~ din Dalmația romană 163–173

ARGOU 27

ARHIFONEM 187

ARIA de circulație a alb. *fshat* 77

ARTICOL; calitatea de ~ a lui *cel* (*cea*, *cei*, *cele*) 314–319

ASPECT; categoria gramaticală a ~ ului verbal 131–143; ~ verbal din latină 135–138; ~ ul verbal din slavă 138–141

ASTRONIME 64

ATESTĂRI ale alb. *fshat* 73–74

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I; cuvinte aromâne în ~ 35, 46; 253–264; II 35

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – MARAMUREȘ, I 265–268 a protonic > a (fenomen fonetic românesc dialectal) 265–269

C

č > Ț în ar. și megl. 27–50

CĂ *invers* 91, 93–95

CARACTER; manifestare a ~ ului intelectualist în poezie 157

CÎND *invers* 91–93

COMPETENȚĂ LINGVISTICĂ 239, 240

COMPONENT SEMANTIC; relația dintre ~ ul ~ și cel sintactic în gramatica generativă transformatțională 239–252

COMPONENT SINTACTIC; relația dintre ~ ul ~ și cel semantic în gramatica transformatțională 239–252

COMPUNERE 27; natura ~ ii (și) cu 125–129

COMUNICARE; ~ a și articularea lingvistică 181–183

CONJUNCȚII subordonatoare circumstanțiale în graiurile dr. 97

CONTEXTUAL; regim ~ 242; categorii ~ e 242

* Întocmit de E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu.

CONSTRUCȚIE; structura semantică a ~
~ ilor figurate 145–158; ~ i suprapuse
157–158

COORDONAREA în graiurile din Oltenia 97
–103; ~ copulativă 99, 103; ~ copulativă
între subordonate 100; ~ adversativă 100;
~ disjunctivă 101; ~ disjunctivă între
subordonate 102; ~ conclusivă 102

CRITERIU semantic și ~ formal în formarea
astronimelor populare 70

D

DERIVARE 27

DESINENȚE; împrumutarea ~ lor 234,
235; „originea” ~ lor 235

DIALECT; ~ e românești și cercetarea lor
220–222

DIALECTAL; monografii ~ e 221, 222

DICȚIONAR; ~ ul limbii române, tomul VI,
Litera M, ~ tomul VII, Litera O; ~ de
expresii și locuțiuni românești 357–361

E

e, i prec. de **t, d, ș** > /ă/ (/i/) 339

e, l prec. de /r/ > /ă/ (/i/) 338

ELEMENT regional în scrisori 29, 30, 31,
32, 33; ~ popular în scrisori 29; 30, 31,
32, 33; ~ literar în scrisori 29; ~ slrbesc
în Banat 51, 52; ~ e dialectale bănățene
51 sq.; ~ e maghiare în Banat 52; ~ e
germane în Banat 52; ~ latine în Banat
52; ~ turcești în Banat 52; ~ bulgărești
în Banat 53; ~ de origine nesigură sau
necunoscută în Banat 53

ESENȚA limbii 23, 25

ETIMOLOGIE 27; ~ populară 67; ~ a
cuvintelor 160; ~ necunoscută 160; ~
probabilă 160; discutarea critică a ~ ilor
160; ~ multiplă 160

EXPRESIE și clișee livrești în scrisori 31, 32

F

FILOLOGIE; studii de ~ 355–357

FOLCLOR; culegerea și valorificarea ~ ului
românesc 223, 224; studii de lingvistică ~
ică 224; ~ balcanic 224

FONETICA EXPERIMENTALĂ 214–219;
Laboratorul de ~ de la Cluj 218, 219

FONOLOGIE; ~ a generală și ~ a limbii
italiene 174–177; probleme teoretice ale
foneticii și ~ i 185–187; ~ a sunetului
175; ~ a cuvintului 175–176; ~ a silabei
176; ~ a enunțului 176

FONOSTILISTICA 175

FORMA; ~ limbilor „primitive” 24 ~ ele
temporale 141–142

FRAZA; simplificarea ~ elor 119–122;
probleme ale ~ ei 183–184

FUNCȚIONARE LINGVISTICĂ 239, 240

G

ğ > dz (z) în ar. și megl. 47–50

GEN PROXIM; ~ ul ~ la substantive 121;
~ ul ~ la verbe 121

GENERAȚIE; deosebiri între generații în ce
privește limba 29–34

GRAI; ~ ul în scrisori 29–34;

GRAMATICĂ; relația ~ -semantică în
funcționarea verbului 247–252; ~ genera-
tivă transformațională 239–252; ~ rațio-
nală 24, 25; ~ istorică și comparată 24

H

HIDRONIMIA 27

HIPERURBANISM 31

I

INFLUENȚA neogreacă asupra aromânei 48,
49

I

ÎMBINARE; ~ prepozițională 129

L

LATINITATEA limbii române 14, 15

LE NARQOIS 27

LESICONUL de la Buda, istoric 11–12

LEXIC; ~ ul limbii române vechi 324–326

LEXICAL; note ~ e 81–83; 253–264;
287–297

LEXICOGRAFIE; schiță de istorie a ~ i
române 179–181

LEXICONUL (în gramatică generativă trans-
formațională) 241, 242
 LIMBA PRESEI; unele caracteristici ale ~
 li ~115–124
 LIMBAJ; ~ ul nominal 119–124
 LIMBĂ; ~ artificială 27; teoria ~ ii seman-
 tice 246; ~ populară și limba cronicarilor
 326; ~ literară 352–355
 LINGUA; ~ gergo 27; ~ franca 27
 LINGVIȘTI străini despre limba română 3–9
 LITURGHIERUL LUI CORESI 351–352

M

MATRICEA SINTACTICĂ 243, 244
 METAFORA; grupuri ~ ice 145–158; ~ e
 simple cu determinări multiple 147–149;
 ~ multiple 149–151; ~ însoțite de grefe
 ~ ice 151; ~ interferente 151–152; ~
 cu dublă interferență 152–153; ~ paralele
 153; ~ convergente 153–155; ~ concen-
 trice 155; ~ discontinue 156
 MORFONOLOGIE 187
 MUZEUL LIMBII ROMÂNE 216, 217
 MUZEU (ARHIVĂ) FONOGRAMIC(Ă) 216;
 ~ ~ internațional 216–218; ~ ~ al limbii
 române 216–218

N

NAZALIZARE 188–191
 NEOLOGISM ~ e în scrisori 30, 31
 NUME comun 63, 64, 65; ~ propriu 63, 64,
 65

O

ONOMASIOLOGIE („deochi” – „mauvais
 oeil” – „evil eye”) 271–285
 ONOMASTICĂ 27; al X-lea congres interna-
 țional de științe onomastice 193–194;
 consfătuirea de ~ 194–195
 OPOZIȚIE fonologică 50
 ORIGINEA popoarelor prin studiul limbilor
 24; ~ limbii 27
 ORTOGRAFIA în *Lexiconul de la Buda* 14,
 15

P

PALIA DE LA ORĂȘTIE 226
 PARATAXĂ 100

PĂRȚI DE PROPOZIȚIE; aspecte ale
 acordului ~ lor multiple ~ ~ 105–113;
 istoric al ~ lor multiple 106–107
 PROCES; tipuri de ~ e care generează
 grupuri de metafore 157
 PRONUME; calitatea de ~ a lui *cel* (*cea, cei,*
cele) 313–322
 PROPOZIȚII; ~ nominale 118–119; ~ cu
 bază de abstract verbal 118

R

RAPORTURI LINGVISTICE 65; ~ ~
 slavo-române 224, 225; ~ ~ româno-ma-
 ghiare 227
 REGIM VERBAL 249–252
 ROMÂNA comună 47
 ROTACISM 188–191
 ROTHWELSCH 27

S

s dur și s palatal 49
 SEMANTICĂ; relația gramatică- ~ în
 funcționarea verbului 247–252; relația
 auto ~ -sin ~ 249
 SEMIC; limba ca mijloc ~ 181–182
 SEMN; natura ~ ului lingvistic 27; funcțio-
 nile ~ ului 27
 SENS; caracterul național al ~ urilor unor
 cuvinte 26; valori semantice 26; perechi
 sinonime în scrisori 30, 31, 33; ~ uri deose-
 bite 53; schimbarea semantic funcțională
 a cuvintelor 65; sfera semantică a alb.
jšah 74–77
 SILABA 187
 SINTAXA TRANSFORMAȚIONALĂ A
 LIMBII ROMÂNE 361–363
 SINTACTIC; particularități ~ e în evoluția
 limbii române literare 329–337
 STILISTIC; conversiunea normalului în ~
 334
 SISTEM FONOLOGIC; ~ ul ~ al limbii
 române dintre sec. IX–XV 337–349
 SISTEME LINGVISTICE; penetrabilitatea
 ~ lor ~ (evidențiate prin afixe și desinențe)
 231–237
 STRUCTURĂ; ~ a limbii și ~ a gândirii 27;
 ~ de suprafață 240, 241, 243; ~ de adin-
 cime 240, 241, 243; ~ populară și ~ mo-

dernă în evoluția limbii române literare
325—335

SUBSTANTIV concret în funcție predicativă
26, 27; ~ abstract 26, 27; acordul ~
ului în nominativ — nume predicativ 308—
311; calitatea de N_1 (nominativ) a ~ ului —
nume predicativ 309—311

SUBSTRUCTURĂ; ~ a ritmico-accentuală
187

Ș

ȘCOALĂ; rolul școlii în schimbările graiului
34

T

TERMEN; ~ abstract logic 27; ~ real
logic 27; ~ i astronomici populari în limba
română 63—71; ~ i relativi și propoziții
relative în limba română modernă 177—179

TOPONIME 64; ~ populare și oficiale 85—
89

TOPONIMIE 27, 301—305

U

UNITATEA LEXICALĂ 241, 242, 243, 245,
246, 247

V

VARIANTE ale cuvintelor caracteristice gra-
iului din Banat 53

VIITOR; forme regionale și populare de ~ 30
VOCABULAR; evoluția ~ ului 65; îmbogățî-
rea ~ ului 65

Z

z dur și z palatal 49

ZETACISMUL dacoromân 49

ZOONIME 64

INDICE DE NUME

A

Aaron, Florian, 169
Abramié, M. 171
Adamescu, Gh. 63, 180, 198, 283
Agirbiceanu, Ion 196, 197, 199
Ahmanova, O.S. 64
Albin, Jana 83
Alecsandri, Vasile 7, 199, 223, 293, 294
Alessio, G. 277, 279, 283
Alexandrescu, Ecaterina 198
Alexandrescu, Grigore 199
Alexi, T. 290, 291, 294
Alexandrescu, P. 105
Alexici, G. 227, 228
Alföldy, Géza 163—173
Andriescu, Al. 324, 329
Anghel, Ioana 179—181
Antipa, Gr. 291
Apresjan, Ju. D. 243
Ardelean, I. 11
Ardelean, V. 85
Arghezi, Tudor 145, 199
Arvinte, V. 195
Ascoli, Graziadio 9
Avanesov, R. I. 185
Avram, Andrei 341, 343, 347
Avram, Mioara 91, 92, 93, 94, 95, 232
Azoulay 216

B

Bahner, Werner 3
Bahri, Beel 73, 77
Bailly, A. 274

Bailly, M. A. 283
Bakos, Ferenc 287
Baldacci, A. 77
Baldinger, K. 182
Bally, Ch. 332
Bán, A. 201—202
Barbu, E. 92
Barbu, Filaret 88
Barbu, Ion 199
Barbu, N. I. 199
Bardhi 73
Barîşiu, G. 196, 290
Bartal, Antal 287
Bartoli, Matteo 3, 9, 200, 222
Basarab, Matel 88
Battisti, C. 277, 279, 283
Daudot, M. 194
Băcescu, M. 291
Băjănică, Vasile 195, 203—210
Bălcescu, B. 316, 328
Bălcescu, N. 316, 328
Bărbulescu, Ilie 298, 299
Bărbulescu, Simion 199
Bârseanu 223
Becanus, Goropius 24
Beccaria, G. L. 355
Bechtel, F. 167
Beloŭpukova, V. A. 183—184
Bejan, D. 91—95
Beltechi, Eugen 352—357
Behllovici, A. 222
Benedek, Virág 11
Beniuc, Mihai 199
Bezaid 219
Bèze, Théodore de 8

Blanu, Ioan 9, 88, 226, 227, 323, 333
Bidian, V. 97–103, 195–197
Binder, Pavel 199, 355
Blaga, L. 93, 145–158
Blanchus, R.D.F. 75
Blanchus, R.D.F. 75
Blédy, Geza 85, 352
Blücher, Gebhard 351
Bogdan-Duleă, G. 7
Bogdan, Ioan 297, 298, 299
Bogrea, V. 65, 69, 257
Bogza, Geo 105
Bojan, Maria 63–71
Bojan, Teodor 73–79, 83, 271–285
Bojin, Alexandru 199
Bolintineanu 7, 199
Bopp 24
Borellă, M. 49
Brabee, I. 232
Branîste, V. 229
Brăescu, Ion 199
Bréal, Michel 216
Breban, Vasile 179–181, 280, 282, 357
Brineuși, Grigore 198
Broensted, I. 171
Brücke, E. 216
Brunot, Ferdinand 307
Bucuța, Emanoil 197
Bud, Maria Pomian 195
Budagov, Ruben 3
Budai-Deleanu, I. 196, 324
Bugeanu, Dan 353
Bugnarlu 294
Bujor, I. Gh. 198
Bulgăr, Gh. 198, 199, 200, 283, 357
Buşulenga, Zoe Dumitrescu 105
Buyssens, Erik 181–183
Buzuku, Gjon 73, 75, 77
Byek, I. 128, 324, 330, 352
Byhan, A. 180, 220, 222, 229

C

Çabej, E. 73, 74, 76, 77
Calepinus, A. 276, 283
Calotă, Ion 195
Canarache, Ana 357
Candrea, George 189

Candrea, I.- Aurel 63, 74, 180, 188, 223, 273, 283, 289, 300
Cantacuzino, Stolnicul Constantin 8, 9 326
Cantemir, D. 326, 332, 333, 353, 354
Capidan, Th. 35, 36, 47, 48, 49, 162, 180, 200, 235, 254–264
Caragiale, I. L. 199, 314
Carell, A. Foucher de 23
Carnoy-Nicolaidis 283
Carp, Mihail 198
Cartoian, N. 325
Cazacu, Boris 97, 198, 199, 221, 324
Călinescu, G. 145, 326
Câmpeanu, Eugen 174–177, 335
Çeliku, Mehmet, 73, 77
Cerna 7
Cernăuțeanu, Natalia 199
Chelaru, Valentin Gh. 297
Chesnel, J. 273, 283
Chirilov, Pricop 195
Chițu, Ion N. 199
Chomsky, Noam 239, 240, 241, 361, 362
Ciobanu, Fulvia 198, 231
Cioculescu, Șerban 157
Ciurdariu, Ana 196
Clausanu, Gh. 272, 274, 282, 283
Cihac, A. de 63, 225, 290, 293
Ciobanu, Elena 231
Ciocan, Ioan 213
Ciompec, Georgeta 231
Cioranescu, Al. 274, 278, 283
Cipariu, T. 11
Cipo, K. 73
Claubergius, M. 24
Clopoțel, M. 134, 135
Cohuș, Cornelia 97
Coloș, Vasile 11, 12, 13
Combleseu, Mariana 355
Constantinescu, N. A. 64, 86
Conte, Roseta del 3
Coresi 91, 95, 351, 352, 355
Corneli, Ioan 11, 12, 13, 14, 15, 16
Cornilia, Gh. Șerban 351
Corominas, J. 277, 278, 283
Coseriu, Eugenio 64
Cosmulei, D. 283
Costăchescu, M. 283
Costin, Lucian 51
Costin, M. 91, 92, 95, 324, 325, 326, 332, 333

Cogbuc 7, 105, 199
 Coteanu, Ion 198, 200, 297
 Courtenay, I. A. Baudouin 185, 186, 187
 Creangă, Ion 105, 199, 220, 293, 329
 Cristureanu, Al. 194, 195
 Crișan, Constantin 199
 Csák, Ladislau 194
 Csánki, Dezső 87

D

Dalamestra, I. 36, 255, 259
 Damé, Frédéric 63, 82, 181, 274, 279, 283, 290, 291, 294
 Dara, G. 77
 Darago, Reșad Nurl 36
 Darmesteter, A. 289
 Dauzat, Albert 64
 Davehuy, A. 274, 275, 290
 Densusianu, N. 11
 Densusianu, Ovid 4, 5, 48, 73, 200, 220, 223, 227, 228, 229, 232, 234, 235, 237, 339, 340, 344
 Deroy, L. 232, 233, 236
 Devoto, G. 335
 Dezső, László, 251
 Diaconescu, Paula 199, 320
 Diego, G. de 276, 278, 283
 Diels, P. 299
 Diez, Friederich 3, 24
 Dima, Al. 329
 Dimitrescu, Fl. 134, 135, 198, 291, 352, 358
 Dominte, C. 231
 Dosoftei 91, 95, 324, 329, 330
 Dozon, August 77
 Draeger, Werner 3
 Dragomir, N. 294
 Dragomir, Silviu 301
 Dragomirescu, G. N. 198
 Dragoș, Elena 196
 Drăgoșeanu, D. D. 106, 107, 109, 110, 125, 126, 127, 307—311, 318, 322
 Draye, Henri 194
 Drăganu, Nicolae 64
 Duchacek, Otto 65
 Dumitrescu, Ion 199

E

Ebert, M. 272, 279, 283
 Edelstein, F. 135
 Edison 216
 Egger, R. 171
 Elefki, László 249
 Elevorthy, F. T. 273, 283
 Eminescu 7, 8, 105, 145, 157, 196, 199, 314, 357
 Engel, K. 196
 Ernout, A. 275, 284
 Eustatie, Logofătul 355

F

Falestuc, Ion 177—179
 Fanfani, P. 273, 274, 277, 279, 284
 Fillmon, N. 7
 Fillmore, Charles J. 241
 Flek, A. 166, 167
 Fischer, E. 215
 Florea, Viorica 194
 Fodor, Jerry A. 362
 Fogorasi, István 81
 Fouché, P. 4
 Franelseum, R. D. 73
 Frigyes, Pesty 88, 89
 Frincu, Teofil 189
 Fujiwara, I. 268

G

Gabrea, Maria 198
 Gaidoz, 216
 Galaction, Gala 329
 Gáldi, Lószló 11
 Gamillscheg, Ernst 3
 Gansina, K. A. 300
 Gardiner, Alen 64
 Gartner, Th. 48
 Gaster, M. 355
 Gămulescu, Dorin 51
 Geagea, Chr. 36, 256
 Gellius, A. 274, 275
 Geniuș, A. 290
 Georgiev, Vl. I. 194

Gherbest, Ieromonahul Damasehin 333
 Ghergariu, Leontin 198
 Gheșle, I. 97, 98, 145, 290, 291, 294, 346, 353, 356
 Ghiculete, Galina 97
 Ghinescu, Florente 198
 Gide, André 196
 Gilliéron 219, 220
 Glosu, Ștefan 127
 Gidel, Alexandru V. 324
 Godin, Marie Amelle Frélin von 73, 77, 282, 284
 Goga 7
 Goldiș, Ana 199
 Goleseu, Dinleu 333, 334
 Golopenția-Erețescu, Sanda 361–363
 Gorovei, A. 273–274, 284
 Gratius, Fallscus 275
 Gaur, Al. 26, 48, 50, 64, 93, 105, 135, 141, 182, 198, 199, 265, 268, 299, 300, 315, 316, 319, 320, 340, 358
 Greceanu, Radu 323, 334
 Grecescu, C. 88
 Greu, Alexandru 198
 Greu, Dolna 29–34, 195, 283, 357
 Greu, Victor V. 199
 Greenberg, Y. 364
 Gregorian, M. 88, 325
 Grevisse Maurice 315
 Grimm 24
 Grinčenko, V. 289
 Gross, Maurice 362
 Gruiță, G. 105–113, 313
 Guillermon, Alain 3
 Gulyga, E. V. 249
 Gутtenbrunn, Adam Müller 230
 Gușu Romalo, Valeria 126, 314, 315, 316, 317, 318, 320
 Guyeau, M. 284
 Gvozdev, A. M. 185

H

Hallei, M. 162
 Hallitzki 11
 Hallig, R. 182
 Haneș, Petre V. 199
 Harris, M. 261, 362

Hasdeu, B. P. 179, 189, 200, 220, 225, 291, 297, 298
 Hatzfeld, A. 289
 Hauser 216
 Heltai, Gaspar 226
 Héptès, Antoine Th. 36, 276, 279, 284
 Herczeg, Gy. 282, 284
 Herdan, G. 26
 Hirscher, Lukas 355
 Hjelmslev, L. 182
 Hodoș, Enea 223, 226, 227
 Hodoș, N. 88, 323, 333
 Holder, A. 166, 167, 168, 170
 Homorodean, Mireea, 194, 195
 Honterus, Cornelius 355
 Honterus, Johannes 355
 Hornung, Herwig 193, 194
 Hovda, Per 194
 Hraste, M. 232
 Hrušková, Zdenka 197
 Huba, Mozes 196
 Huttmann, Arnold 355

I

Iana, A. 304
 Iancu, I. 82
 Indrea, Alexandru 115–124
 Ionaș, Franz 193
 Iones, Daniel 185, 186
 Ionică, Ion 221
 Iordan, Iorgu 64, 89, 97, 102, 105, 126, 162, 193, 194, 198, 199, 265, 267, 269, 297, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 315, 316, 327, 341, 356, 365
 Iorga, N. 7, 8, 11, 88, 284, 331
 Iosif, Șt. O. 228, 229
 Isačenko, A. V. 249
 Isbășescu, M. 295
 Ispirescu, P. 220
 Istrate, G. 32
 Ivănescu, G. 27, 48, 134, 326
 Ive, Antonio 213
 Ivreanu, Antim 351

J

Jaberg, J. 283
 Jaglő 213, 297, 299

Jakobson, R. 175, 267
 Jaquier, Henri 26, 27
 Janitsek, Eugen 194
 Jarník 223
 Jokl, Norbert. 74, 77
 Jud, H. 283

K

Kaestner 23
 Kajanto, J. 166, 167
 Kandra, K. 273, 282, 284
 Karcevskij, S. 251
 Katičič 169, 170
 Katz, Jerrold J. 362
 Kavallioti, Th. A. 74, 75, 76
 Kélékian, Džan 36, 254, 262
 Kelemen, B. 25, 81–83, 195, 196, 282, 284,
 351–352
 Kerényi, A. 173
 Kézdivásárhely, Ștefan Matkő de 81
 Kiparski 4
 Király, F. 196
 Kisch, K. 88, 89
 Kiss, Emese 194, 195
 Klima, Edvard S. 362
 Kniezsa, István 87, 89
 Kollada, S. I. 355
 König 216
 Kopitar, B. 299
 Krahne, H. 166, 167, 168, 169, 173
 Kranzmayer, Eberhard 193, 194
 Krauss, Fr. 284
 Kristoforidhi, Konstantin 74, 76, 77
 Kuev, K 235
 Kuznecov, P. S. 185

L

Laelotte, Fauste 229
 Lajos, Tamás 162
 Landell, I. A. 216
 Larousse 273, 284
 Lass, Robert B. 362
 Lănerănjă, I. 92, 129
 Leibniz 23–27
 Leisnel, J. 284
 Leite, J. de Vasconcellos 273, 284
 Leotli, Angelo 36, 77, 282

Leskien 213
 Lîpatti, Valentin 199
 Littre, Émile 299
 Liuba, S. 304
 Livadă, Melania 157
 Locke, John 23
 Lombard, Alf 3–5, 115, 122, 177, 197, 234
 Lomonosov 201–202
 Loșonji, Dumitru 194, 195–197
 Lovinescu, E. 157

M

Macarie 351
 Macrea, D. 3–9, 197–200, 213–231
 Madács, Emerle 228, 230
 Malor, Petru 11–22, 162
 Malorescu, Ion 220, 222, 228, 230
 Malorescu, Titu 221
 Majtinskaia, K. E. 363–367
 Malmberg, B. 175
 Maneca, C. 289
 Manoliu, Marcela 318, 321
 Manoliu —Manea, Maria 313, 314, 315, 317,
 319, 321
 Mann, Stuart E. 74, 76, 77, 282, 284
 Mareovič, Ratomir 188
 Mareu, F. 289
 Marevici, Matel 14
 Martin-Mareus, Aurora 199
 Mareș, Al. 351–352, 355
 Marey 216
 Marian, B. 357
 Marian, S. Florea 223, 274, 275, 279, 281,
 284
 Marienescu, Athanasie 11, 12, 15, 16, 223
 Marot, Clément 8
 Marouzeau, J. 64, 145
 Marsigli, Luigi Ferdinando 8
 Martino, E. de 273, 284
 Maspero, G. 284
 Mateescu, G. G. 8
 Matel, I. 51
 Mathé, Jacob 239–252
 Mathesius, Vilém 185, 251
 Matusievič, M. I. 185
 Mayer, A. 166, 168, 169, 170, 173
 Mărdărescu, Maria 97

Măril, I. 35—46, 51, 52, 196, 253—264
Măruță, Toma 198, 199
Melerus, Gerardus 24
Meillet, A. 25, 225, 232, 275, 284
Melsen, K. 284
Melsner, K. 273
Meľuk, I. A. 243
Menovščikov, G. A. 233
Meyer, Gustav 36, 74, 75, 76
Meyer-Lübke, Vilhelm 3, 47, 200, 213, 284
Mezzofanti 8
Mielău, Paul 199
Micu, Samuil 11, 12
Migliorini, Bruno 64, 358
Migne, E. 284
Migne, J.—P. 74
Mihaleci, Dimitri 3
Mihăescu, Haralambie 74, 77
Mihălescu, N. 105
Mihăliță, G. 298
Miklosich 47, 220, 229, 298, 299, 302, 303
Miladinov, Iv. An. 36
Milaș, C. 125—129
Mirambel, A. 276, 284
Mirav, K. 232
Mișan, A. 131—143
Mitrofan, episcopul 323
Mocanu, Dragoș 199
Mocanu, Nicolae, 188—191, 363—367
Moldovan, Dragoș 194, 332, 334, 353, 354
Moldovan, S. 85, 86, 87
Moliner, Maria 273, 276, 277, 278, 284
Molnar-Pluariu 11, 13, 14
Morris, Charles W. 26.
Muljačić, Žarko 174—177
Munteanu, Ștefan 199, 323—335
Muster, D. 199
Müller, Bodo 145
Müller, Max 25

N

Nandriș, Grigore 298—299
Natler, Marcel 216
Neamțu, G. G. 313—322
Neculeț, I. 88, 91, 93, 94, 95, 325, 327, 329, 330, 334
Nedloglu, Gh. 134, 198
Negomireanu, Dolna 181—183

Negruzzi, C. 199
Nelescu, Ileana 195, 196, 197, 283, 301—305, 357
Nelescu, P. 33, 196, 197, 221, 265, 347
Nestorescu, Andrei 353, 354
Nica, D. 99
Niculescu, Alexandru 9, 126, 315
Niculescu Varone 223
Nikolaidis, K. 276, 284
Nikolay, P. 284
Nilsson, Else 177—179
Novacovici, Emilian 51

O

Obedenar(u) 229
Ocheșeanu, Rodlea 231, 232
Olivieri, D. 277, 284
Olsen, Hedvig 177
Onu, Liviu 307
Ortiz, Ramiro 9
Otescu, I. 65, 67, 69
Oțetea, Andrei 193

P

Pamfil, Viorica 88, 91, 352
Pamfile, T. 65, 66, 69, 223, 284
Panaitescu, P. P. 91, 325, 331, 351
Pann, A. 288
Papadopol, D. 199
Papahagi, Per. 49, 220, 271, 272, 276, 279, 282, 284
Papahagi, Tache 35, 180, 253—264, 267, 268, 274, 276, 280, 282, 284, 290
Pape, W. 166, 167, 170, 171
Papp, I. 276, 284
Paris, Gaston 3, 213, 216, 220, 228, 229
Paris-Pápal 8
Pascu, George 11, 15, 16, 36, 73, 74, 230, 232
Pășea, Șt. 64, 355
Paunțev, Georgi 36
Pătruș, I. 49, 52, 85—89, 132, 138, 139, 194, 195, 196, 197, 231—237, 341, 347
Pătruș, Malvina, 86, 89
Pârvan, V. 8, 331
Pegmezi, D. 282
Penakov, Ivan 36

Pervain, Elena 196
Pervain, Iosif 11–22, 196
Peškovskij 202
Peteanu, Dr. Aurel E. 214
Petöfi, Alex. 228, 230
Petrescu, Camil 199
Petrescu, Horia 196
Petrocchi, P. 290
Petrovici, Emil 4, 5, 35, 50, 85, 86, 87, 98, 131, 132, 139, 140, 188, 189, 190, 198, 200, 217, 221, 233, 234, 235, 236, 283, 303, 304, 339 340, 346, 347
Philippide, Al. 47, 73, 74, 199, 200, 215, 228, 346
Pianigiani, O. 279, 284
Plat, Clodius 24
Pittre, G. 273, 284
Pielişanu, Zenovie 11
Plesolanu, Grigore 354
Poghirc, C. 134, 135, 140, 141
Poincaré, Henri 214
Polak, H. 216
Polizu, G. A. 63
Pomogáts, Bela 197
Pontbriant, R. 82
Pop-Bărcănu, Sab. 290, 291
Pop, Demetriu 13
Pop, Sever 35, 36, 217, 273, 279, 283
Popa, Ath. 196
Popa, Cornel 27
Popa, M. 196, 197
Popescu, Magdalena 231
Popescu-Mihăleşti, Alexandru 199
Popescu, Radu, 88, 91, 94
Popescu, Radu Sp. 47–50, 195
Popescu, Ştefania 198
Popovici, Iosif 213–231
Potebnea 202
Preda, M. 93, 199
Procopovici, Al. 326
Protase, Maria 11–22
Puljevski 76, 77
Purdela, Maria-Luiza 265–269
Puşcariu, Sextil 5, 7, 8, 47, 73, 74, 131, 134, 159, 179, 180, 188, 200, 213, 217, 222, 228, 229, 265, 269, 271, 272, 281, 282, 284, 291, 326, 339, 340, 346

Q

Quicherat, E. 274, 275, 284, 290

R

Rada, Girolamo de 76
Radu, Iacob 11
Radu, Mircea 199
Radu, Vasile 329
Rajnov, Željazko 36
Rask 14
Raspe, Rud. Eric 23
Ravena, Giuseppe Bonaventura Bernardi di 8
Ravier, E 24
Răcarlu, Grigore 199
Rădulescu-Codin 277
Rebreanu, Liviu 196, 197
Rebreanu, Tiberiu 197
Redhouse, James W. 290
Reformackij, A. A. 185
Reyes, R. 277, 278, 279, 284
Reyes, A. 274
Riffaterre, M. 158
Rizescu, I. 231, 355
Robert, Paul 83
Robins, R. H. 25
Rohlf, G. 278, 280 284
Rohrer, Christian 247
Roques, Mario 3, 73, 226, 230
Rosapelly 216
Rosembaum, Peter 362
Rosetti, Al. 48, 49, 73, 74, 128, 131, 132, 138, 139, 145, 162, 189, 190, 218, 232, 234, 236, 237, 271, 272, 274, 276, 282, 284, 299, 300, 305, 313, 314, 324, 337, 339, 340, 346, 347
Roslanu, Ion 194
Rousselot, Abatele 213, 214, 215, 216, 218, 219, 228, 229, 230
Ruffini, Mario 3
Ruscilla, Vegezzo 9
Russu, I. I. 70, 73, 74, 163–173
Rusu, Gr. 196, 197, 221, 265, 283, 337–349, 357
Rusu, V. 49, 221

S

Sachs-Villatte 290
Sadoveanu, M. 7, 199
Sala, Marius 194, 337
Samter, Ernst 284

Sandfeld-Jensen, Kr. 48
 Sasu, A. 196, 197
 Saussure, Ferdinand de 25, 182, 240
 Sădeanu, Fl. 133, 134
 Săghinescu, V. 294
 Săteanu, C. 127, 198
 Sblera, Ion al lui G. 73, 91, 227, 290
 Schilter 24
 Schloppa, A. 273
 Schleicher, A. 299
 Schmidt, Ph. 273, 284
 Schmidt, W. 279
 Schreuder, Jean 23
 Schulze 166
 Schuffert, K. 232
 Schullerus, Adolf 295
 Schweiger, P. 196, 239–252
 Selopa, A. 284
 Seriban, A. 63, 180, 289, 293, 298, 300
 Sébillot, P. 284
 Seche, Lulza 237, 353, 354
 Seche, Mircea 11, 162, 179–181
 Seidel-Slatty, Ingeborg 34
 Seidel, E. 138, 141
 Selenica, T. 74
 Sellgman, C. 273
 Sellgmann, S. 284
 Sellštev 202
 Serra, Glandomenico 9
 Servien, Plus 355
 Sidorov, V. N. 185
 Slegescu, I. 213
 Sievers, E. 213, 214, 215
 Silva, A. M. 276, 279, 285
 Simion, Eugenia 199
 Simonescu, D. 88
 Simonyi, Zsigmond 81
 Sîrile, Lidia 353, 354, 355
 Skok, P. 48, 131, 138, 139
 Soboleva, P.A. 363
 Sophocles, E. A. 281, 285
 Stan, Aurelia 26, 193–194, 195, 196, 197, 283, 357
 Stan, Elena 196, 197
 Stan, Ioan 26, 221, 265
 Stan, I. T. 185–187, 363–367
 Statl, Sorin 198, 320
 Stoica, Nicolae 51, 62
 Stoica, Popa din Mehadia 88
 Stănescu, Eugen 325

Sucu, C. 85, 86, 87, 88, 89
 Sulică, N. 351
 Surdu, Bujor 88
 Szarvas, Gábor 81
 Szenczi, Molnár 8
 Szépe György 243, 251
 Szinnyi, József 295, 352
 Sweet, Henry 185

S

Šachmatov, A. A. 201, 202
 Șandru, D. 295, 304, 339
 Șaumjan, S. K. 185, 186, 362
 Șăineanu, Lazăr 63, 180, 229, 281, 285, 289, 291, 299, 360
 Šterba, L. V. 185, 186, 187, 202
 Șerban, Felicia 145–158, 196, 287–291
 Șerban, Valentina 293–295
 Șlăbbei, I. 47, 198, 199
 Șincal, Gheorghe 11, 13
 Škaljić, Abdulah 52, 236
 Ștefan, Simion 324
 Ștefănescu-Goangă, Zizi 231
 Știrbu, V. 261–363
 Štrepel, G. 351
 Șuteu, Flora 353, 357
 Șuteu, Valeriu 97, 188, 189, 190

T

Tagliavini, Carlo 3, 6–9, 64
 Tamás, L. 81, 232, 287
 Tașeu, V. 197
 Teaha, Teofil 188, 221
 Teiuș, Sabina 64, 357–361
 Teodori, Alexandru 11, 12, 16
 Teodorovici, Ioan 11, 12, 16
 Teodorovici, P. 161
 Teofil din Rucăr 355
 Tertullianus, Q. S. Fl. 275, 285
 Tesnière, Lucien 319
 Theodoreseu, G. Dem. 223
 Theodosie, mitropolitul 333
 Thomas, A. 289
 Tiktin, H. 63, 105, 181, 225, 293
 Todl, Jacopone da 8

Todoran, R. 51–62, 159–163, 179, 195, 265
 267, 268, 269
Togan, N. 85, 86, 87
Tomiei, Mle 303
Topirceanu, G. 199
Török, Ilona 197
Torsuev, G. P. 185–187
Toşa, Al. 23–27
Trandafir, Gheorghe 198
Trier, J. 182
Tripea, Th. 51
Trubeckoj, N. S. 185, 186
Trost, P. 64
Tuchmann, M. 273, 285
Țepelea, Gabriel 199

U

Ułaszyn, Henryk 187
Ureche, G. 91, 94, 95, 325, 326
Ursu, N. A. 353, 354
Ursu, Despina 353, 354
Ullmann, S. 358

V

Vaillant, A. 232
Vallardi 272, 273, 285
Valetta, N. 273, 285
Vallan, I. A. 82
Varlaam 91, 352
Vascenco, Victor 297–300
Vasileseu-Văleni, N. 199
Vasiliu, E. 316, 317, 318, 361–363
Vasiliu, Gabriel 194–195
Vasiliu, Laura 106, 107, 128, 232
Vášek, A. 197
Văcărescu, Enăchiță 199, 353, 354
Verdin 216
Véress, Andrei 12, 13, 16
Vergilius 275
Vianu, T. 145, 199
Vielu, Al. 162, 291, 294
Vinogradov, Viktor Vladimirovici 201–202
Vințeler, Ala 194

Vințeler, O. 183–184, 195, 196, 201–202
Vlabuță 7
Vostokov 24, 202
Vrable, Emil 65, 69
Vretos, I. 77
Vulpe, Magdalena 97, 99

W

Wagner, L. 273, 285
Wagner, M. L. 276, 278, 285
Wartburg, W. 182
Weigand, Gustav 3, 47, 49, 74, 77, 86, 200,
 213, 215, 219, 220, 221, 223, 227, 228
Weinreich, Uriel 242, 243
Wijk, Nicolaus van 299
Wijer, Hendrik Iozel van de 194
Wundt, W. 213, 214, 273, 285
Wurtke, Adolf 285
Wuthnow, H. 166, 167, 173

X

Xenopol, A. D. 327, 328
Xylander, J. R. 74, 76

Y

Young 196
Yvon, H. 315

Z

Zacordoneș, A. 132, 133, 134, 135, 141
Zamfirescu, Dan 324
Zamfirescu, G. M. 353
Zanne, Al. 224
Zdrenghea, Mircea 195, 196, 313
Zinder, L. R. 185
Zivković, S. 232
Zoşa, Ioan din Vinț 81
Žolkovský, A. K. 243

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZĂ

arë 75, 76
ata qi jesënë
(nde) 75
bastine 75
bishl 78
bli 78
catund 75
cheshtiel 75
cohë 78
dhrim 78
dre 78
dru 78
elb 78
-ën 78
-ëna 78
-ër 78
-ëra 78
erë 78
fëshat 77
Fjalor 282
flakë 78
fre 78
fshat 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79
fshale 78, 79
fshatrat 78
fshatra 78, 79
fshaturn 77
fshatur 76
fushe 75

fushë 76
gjë 78
hieia 75
katund 77, 79
katundar-i 77
katund-i 77
kishe 75
kripë 78
livadh 76
luftë 78
mall 78
mpshat 79
mul 78
-na 78
ndarje 77
ndena hiet 75
ndenjurë 76
për 282
përsysem 282
përsysh 271, 282, 283
pleh 78
psat 77, 79
qind 78
-ra 78
regenij 75
rre 78
sahat 75
shat 77
shat(ë) 77, 79
shatorit 75
shenjterore 76

shlëpi 75
shtrat 76
shi 78
shprit 78
stepia 75
stral 75
sy 282
sy i keq 279
tabernaculli 75
tabernakullat 75
tabernakullinë 75
tanda 75
tende 76
tshadër 75/76
ujë 78
ushl 78
vaj 78
veçim 77
vend 76
vendi iuravevet 75

BULGARĂ

baba-babo 235
bigor 303
da zaspá 140
-džija 232
lëkujo 234
libe-libele 235
ljubovnik 234
majno-majnole 235

* Cuvintele aromâne de la paginile 36—46 și 253—264, ca și cele bănățene de a paginilor 52—62, fiind date în ordine alfabetică, nu au fost incluse în acest indice.

nenjasta-nenjasto 235
обоча 160
обоч 160
огледамце 160
отаса 161
prazdnik 234
prě- 232
pubuça 290
Šiša 86
šiško 86
Šišman 86
urok 281
zalujo 234
zaspavam 140

CEHĀ

rudina 303
staroslověnsky 299
uhranuli 281
urknuli 281
usinati 140
usnouti 140

ENGLEZĀ

bachelor 244
evil eye 271—283
eye 277
-ic 232
-ive 232
married 244
racket 289

UCRAINEANĀ

пучкаль 289

FINLANDEZĀ

silmā 276
silmänne 276
silmätā 276

FRANCEZĀ

aimable * 83
-ant 231

aoullier 278
attention 83
attentionné 83
de 282
empressé 83
-ent 231
fascination
fasciner 247
-if 232
immobilisme 83
-ique 232, 236
mal de mer 282
mal d'oeil 280
mal de tete 282
mauvais oeil 271—283
mauvais oeil 284
obliger 162
** occuper* 162
paléoslave 300
prévenant 83
raqeta 289
raquette 289
raquiete 289
tomba (il ~) 141
tombail (il ~) 141

GERMANĀ

altislovenisch 299
-ant 231
augd 277
Auge 277
augd 277
behexen 282
beschreiben 282
Blick 272, 279, 283
böse Auge 271
böser Blick 272, 279
böses Auge 279
Dorf 75
-ent 231
Feld 75
Flasche 52
Frülestük 52
Haus 75
-iv 232
Magie 283
Rakete 289
Raketta 289

Remotion 290
remostreren 290
remostrieren 290
Ried
Ritt, Rid 295
Schustra 86
zell 76
slovenisch 299

GREACĀ

ἀπό 276, 278, 282
(ἀπό) ματιά 171, 276, 278
(ἀπό) ματιάζω 276, 278
ἀπὸ ματιά(ζω) 283
ἀποματιά(ζω) 276, 281, 282
βασκαίνω 274
βασκανία 274
βασκανικός 274
βασκάνιον 274
βάσκανος 274
βασκάνως 274
-ικός 232, 236
κακομάτι 279
μάτι 279
ματιά(ζω) 276
μάτιασμα 276
ματιασμένος 276
ὦρα 75
ὀφθαλμός 277, 282
σπῆτι 75
χώρα 75
χωράφι 75

INDOEUROPEANĀ

edh-ro- 170
**ek'uo-* 169
-menos 172
-nt- 172

ITALIANĀ

adocchiamiento 278
adocchiare 273, 278
adocchio 271, 277
addocchio 274

affascinar 274
affascinare 274
 -ante 231
aoocchiare 278
aoocchiata 277, 278
aoechiante 278
aog(r)are 278
aoyare 278
docchiari 280
ducchiari 280
 -ente 231
 -ico 232, 236
ieltatura 284
 -ivo
maldocchio 279
mal d'occhio 279, 280
mallochio 279, 280, 284
malocchio 278
obbligare 162
ogru 276
ogiai 276
ogu 276
ogulián 276
okru 276
oyare 276
paleoslavo 300
rachella 289
rimostrare 290
s'docchiare 280
veteroslavo 300
voglá 278

LATINĂ

a(b) 277, 278, 279, 282
**a(b)oculus* 277
absumo 137
acia 339
ad 277, 278
adjungo 49
adocular 278
adolescere 137
aduigilo 137
ad oculus 277
ager 75, 78
 -arius 232
attitio 339
au 161
aut 131

beliperatum 287
caelum 48
camisia 339
campus 75, 76
capitina 339
caput 275
castellum 75
cattella 339
catellus 50
ceno 50
cinusia 339
civitatem 48
clamitare 137
clamo 137
comprimo 137
conclamo 137
confero 137
conficio 137
consequor 137
construo 137
consumo 137
crescere 137
culpitare 137
cum 137
de 276, 280, 282
**deoculum* 281
dis- 276
domus 75
efficio 137
ex 276
familia 339
fascia 339
fascinum
fero 137
**fetiulus* 48
flammescere 137
folia 339
fossatum 77
gingiva 49
habitans 75, 78
habitantibus 75
habitare 137
hora 26
horesco 338
horrire 343
 -icus 232
 -icus 236
ille 314
imperitare 137
inde 161
 -it- are' (suffix) 137
 --ivus 232
latitare 137
lectus 75
libra 26
locus 88
longiscere 137
malum de oculis 281
maxilla 339
medulla 344
medullarium 344
medullarius 344
nasus 275
novella 339
occupare 162
**oculare* 276, 278
oculus 276, 275, 277, 278, 280, 284
orare 343
orphanus 161
pagus 75
palaeoslovenicus 299
palaeoslavicus 298, 299
per 232, 282
perficio 137
pes 26
petiolum 48
pilla 339
placitare 137
prae 232
premo 137
quinque 48
radia 339
regio 75
remostrare 290
remotio 290
reus 338
ripa 338
sanctuarium 75, 78
 -se- 137
scena 75
sequor 137
slovenicus 299
stella 339
stratus 75, 78
struo 137
tabernaculum 75, 78
templum 75
teneo 50

tentorium 75, 78
 termulus 339
 titia 339
 turpicula res 274
 uigilo 137
 umbra 75
 umbratilis 75
 unde 161
 versura 26
 villa 75
 viñea 339
 vidua 339
 vitella 339

MAGHIARÁ

ág 87
 ágy 87
 Alsó-Lugos 89
 befűz 287
 betegség 234
 bolt 52
 Brázova 85
 Breáza 86
 Budurásza 85
 bulánda 85
 Butyásza 85
 csoport 52
 csoport 52
 dohány 52
 duhán 52
 duhán 52
 ér 87
 -est(h) 86
 Eusen 87
 Ewzen 87
 Ewzin 87
 fekete 87
 Feketheer 87
 Felső-Lugos
 fűző 287
 Fyg- 87
 Fyghatar 87
 határ 87
 Hazyagh 87
 hely 89
 Hisziás 87
 hosszú 87
 Hosszúság 87

Jezvén 87
 Jeszvin 87
 kenéz 52
 ki- 82
 Kimpulunág 86
 kizemel 282
 knez 52
 kocsi 52
 kurtány 85
 lugas 89
 Lugoshely 89
 mesterség 234
 Nagoe 85
 Nyágra 85
 obligál 162
 Olahlugas 89
 -os 88, 89
 ór 87
 Őszény 87
 paszuly 52
 rozsól 295
 -ség 234
 szem 277, 282
 szemelverés 282
 szemverés 282
 szirb 86
 szoba 52
 terjeszt 82
 trába 85
 vágás 302
 verés 282
 Vigetár 87

POLONEZÁ

oko 277
 urok 281
 usnqé 140
 usypiac 140
 zasnqé 140
 zasypiac 140

PORTUGHEZÁ

olhar 276, 278
 mau de olho 279, 280
 mau olhado 279
 olhado 276

olhar 276
 olho mau 279

PROVENSALÁ

azolhar 278

SPANIOLÁ

aojadar 278
 aojado 278
 aojadora 278
 aojadura 278
 aojamiento 278
 aojar 274, 278
 aojo 271, 277
 aoyadura 276
 aullar 278
 desaojadera 278
 desaojar 278
 -ico 232, 236
 mal de ojo 279
 mal de ojo,
 maldejojo 280
 maleficiar 274
 ojeat 274, 276
 ojo 276, 277

ROMÂNÁ

a) DACOROMÂNÁ

A

-a 317
 -ac 232
 acela (aceea, aceia,
 acelea) 317, 320
 -aci 232
 adormi (a ~) 132, 133, 134,
 139
 a doua 317
 al doilea 317
 -agi- 234
 agrăi (a ~) 134
 ajunge (a ~) 134
 albăță 344

albeață 344
 -alnic 232
 altul 317
 amarnic 234
 ama(ă)rit 266
 amîndoa 340
 amuître 342
 -an 86, 232
 -and 293
 -anie 232, 293
 -ant 231
 -ar 161
 arde (a ~) 133
 arhi- 231, 232
 -arisi 162
 astru 63
 asurđăscu 342
 -aș 236
 atenționa 82, 83
 atenționare 82
 ață 339
 afe 339
 afl 339
 (se te) auză 330
 audză-te 330
 azistent 229

A

-ălui 162

B

babă 234
 babo 234
 balanță 64
 Balaaurul 63
 balenă 64
 băltă 304
 Bălla Pușoasă 302
 banat 269
 bănat 269
 banatur 267
 băra 304
 bărat 269
 barbat 269, 340
 ba(ă)rbăt, (măi)
 ba(ă)rbăt' 266

barbér 266
 bard'ij 266
 bat, -ă 344
 batăje (d' ă înimă) 265
 b(a)ătăje (d' ă înimă)
 266
 bată 344
 batrln, -ă 266
 ba(ă)trln, -ă 266
 bă(a)trln, -ă 266
 ba(ă)putor 266
 ba(ă)putore 266
 bărbat 340
 bărbate 235
 bă(a)rbăte 266
 bă(a)rdij 266
 bă(a)rnăț, -ă 266
 bătrln 344
 bă(a)trlnă 266
 bău 344
 băut 344
 băutor 344
 bă(a)putore 266
 bă(a)putor 266
 băutură 344
 bea (a ~) 133, 134
 beat 344
 beată 344
 Belăreca 302, 303
 bețcă 342
 beteag 234
 bele(g)șug 234
 bețrănu 344
 beut 344
 beutor 344
 beutu 344
 beutură 344
 blgăr 302
 Blgăr 303
 Blgăru Belăreși 303
 Blgăru Ilóvi (Telóvi)
 303
 bind 344
 bindu 344
 btnd 344
 btnd 344
 Boga 86
 bogáz 304
 Bogrea 86

bojba(ă)jesc 266
 boltă 52
 Braza 85
 Brazna 85
 brăniște 304
 Breăza 86
 Breazova 85
 brlu 70
 Brul 66
 brus 304
 Budureasa 85
 buleandru 85
 Buteasa 85

C

ca(ă)leij 266
 ca(ă)runtă 266
 cale 70
 Calea Laptelui 65, 66, 67
 Calea Robilor 65
 Cămenia 302
 cap 325
 caprlj 266
 ca(ă)păta (pl'icorului) 266
 car 64, 70
 carat 269
 cărat 269
 carpă 344
 carpen 344
 carpin 344
 carpln 344
 carte 346
 Carul Mare 63, 67
 Carul Mic 67
 casnic 234
 cașos 267
 că 91
 Căliman 267
 cămeșă 339
 căpauă 161
 căpăstru 344
 căpău 261
 căpestru 344
 căpăfină 339
 căpăftină 339
 cărare 70
 că(a)runt 266
 cățălu 342

călea 342
călea 339
căciulor, 266
cea pe cer 70
cel (*cea*, *cei*, *cele*) 313—322
cenușă 339
cenușe 339
cer 63
chinez 52
cioacă 304
ciopor 52
citi (*a* ~) 133
Ctmpu 302
Ctimpul lui Neag 86
ctnd 91
ctnta (*a* ~) 133
ctntar 64
ctntare 237
cl'aje 345
cl'eje 345
cloșcă 64
cocie 52
cometă 63
constelație 63
corb 244
Corhănu 302
Coromislă 66, 70
Cózál 305
Cozila 305
crac 302
Crăcu lu Bălăbân 302
Crăcu Brăqltor 302
Crăcu-ăl Lat 302
Crăcu cu Lăcu 302, 304
Crăcu Manolli 302
Crăcu Pémului 302
Crăcu cu Săinu 305
Crăcu cu Spănu 302
Crăcu Tlrnătic 305
Crăcu cu Toăca 302
Crăcu cu Urđica 302, 305
Crăcu Vorăfului 302
crvină 304
cring 70
Crngu Cerului 66, 69
(v) cu 125—129
cúlme 302
Cúlmea Mare 302
Culmea Urda Mare 304
cumpănă 325

cumplit 325
cura(ă)tără 266
curlean 85
cusăc 303
cuseru 235
cusere 235
cufll 342

D

dar (*da*) 101
darab, -ă 267
dar tnsă 101
Dăbilitlŭg 302
dăruiască-și 330
de 99, 271, 280, 281, 282
dedeochi 280
dediochi 280
de-dinsele 281
de-iele 281
deochea 274, 278, 280
deochet 277, 278, 280
de ochi 281
deochi 271—283
deochere 278, 280
deochetor 278, 280
deochetoare 278, 280
deochetură 278, 280
deschide (*a* ~) 245
destoinic 234
des-deochea 276, 278, 280
de-vlnl 281
dilibrat 287
dinainte 317
dinaintea 317
diochere 280
diuchere 280
Dilma Mare 302
dlnsul (*dlnsa*, *dlnșii*) 317
điŭă 342
đlcu 342
do- 231
doao 350
dqauă 341
dormi (*a* ~) 132, 133, 134, 139
dragon 64
drum 70
Drămu Bigărului 303

Drumu Robilor 65, 67
Drumu Orbilor 66, 67
Drumu lui Traian 66, 69
duelgiu 234
duhan 52
dumbrăvă 304
Dumbrăvița Mare 302
dumnita (*ore* ~) 162
după că 99

E

-e 235
-eache 231
-eală 231
-ean 162
-ean 231
eclipsă 63
efetua 229
-eni 236
-ent 231
-erie 231
-eșli 86
-eș 236

F

falzificare 229
fașe 49
fașă 339
fașe 339
fată 64, 344, 346
fată-fato 234, 235
fămăal'ă 339, 340
fămăal'e 341, 342
fămel'e 345
făpt-uj-i- 234
fărmecat 229
făt^u 344
fătală 341, 344
făte 341, 345
fete 345
fetu 344
Ficătar 87
ficătlăreân; -eână; -eân 87
fincă 29
finu 344
firm 229
Ftnltna lu Dănuș 302

*f*tn^u 346
*f*tn^u 344, 346
flașă 52
fqālă 339
*f*rușluc 52
*f*sat 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79
*f*satē 79
*f*satele 75
*f*ușca(ă)jesc 266

G

galbăn 344
galben 344
galbin
galbîn 344
găinușă 64
găla(ă)gîje 266
găsi (a ~) 134
geam 234
geumgiu 234
-giu- 234
gra(ă)je 266
Grewny 86
grivă 304
gros 294
Grunin 86
Grun 86
Gruni 86
Gruny 86
Grown 86
Grwon 86
Gura Drăgosăl'i 304
Gura Siriîi 304
gură 304

H

Hisiaș 87
Hisieș 87
homăghiu 161
homăghium 161
hotăr 304

I

-i 86
-î 317
iapă 342, 346
iapē 341, 345

jarbă 342
(să)iasă 346
jase 341, 345
jasle 341, 342, 345
lbgar 303
ibovnic 234
-ic 298
-icesc 231
-icios 288
Ielova 303
iepe 345
iese 345
ieste 345
Il(o)va 303
Ilovăf 303
Ilovița 303
Ilovul 303
imobilism 83
inde 161
Isiiez 87
isiiezân; -én 87
-ism 83
-ist 83
-iște 236
-iță 236, 291
(să) iubască 344
iubăsc 344
(să) iubească 344
iubesc 344
-iv 231
-izbuc 302
izgâr 87
Izlăzu Bigărênților 303
Izviî 86
izviîânț; -énț 86
Izvini 87
Izvoru de la Căprăreț 305

I

imba(ă)lăcărîe (d'ê cap) 266
împa(ă)rătûș 266
împaratuș 266
(să) împle 330
împreună cu 125–129
încălădescu 342
închide (a ~) 345
încră(a)âsc 266
încuță 345

încuțe 345
înfizui (a se ~) 287
înlărgi(re) 82
însă 101
întoarce (a ~) 324
învăț 344
învetu 344

J

Jabăr 89
Jaborești 89
jale 234
jâl ui(esc) 234
**jochiu* 281

L

-(u)l 317
lăc 304
Lăcu Rôșu 304
laolaltă cu 125–129
[tn] lărgi [t] 82
-le 235, 317
leac 234
leagă 346
leage 341, 345
lecu(esc) 234
lege 345
lenevi (a ~) 245
Logu 89
Logôj 88, 89
logojân; -ână; -én 88
Logojel 89
Logos 88
logoș 89
(să) lovască 344
lovăsc 344
(să) lovăscă 344
lovesc 344
Lucas 88
lucra (a ~) 134, 245
lucră 346
lucrăm 346
Lugas 88
Lugașu de Jos 89
Lugașu de Sus 89
Lugoj(ul) 87
Lugojel 89
Lugos 88

Lugosel 89
 Lugoschel 89
 Luguos 89
 Luna 63
 Lwgos 88

M

má(ă)sîă 266
 ma(ă)trîăfă 266
 mă(ă)trîc 266
 (hăi) ma(ă)túşă
 macău 267
 -man 86
 mare 346
 (să) margă 344
 Mariă 288
 marte 63
 masă 344, 346
 masîă 266
 mastreăfă, mătreăfă 265
 matúşîă 266
 Măda 86
 Mădrea 86
 măduuă 344
 mărğ 344
 mărğînd 344
 mărieroşu 287, 288
 (a) mărş 344
 măr^u 344, 346
 măscări 288
 măscărici 288
 măscăricios 288
 măşeyă 339
 mă(a)trăăfă 266
 mă(a)trîc 266
 (a) męa 342
 (să) męargă 344
 męasă 341
 measă 344
 męase 341, 345
 Medan 86
 Medrea 86
 merg 344
 merge (a ~) 132
 mergînd 344
 (a) mers 344
 meru 344
 mese 345

meşter 234
 meştc(r)şug 234
 mijare 341, 345
 mjere 345
 mieriu 288
 mîndrămărie 287, 288
 mînea (a ~) 134
 mîncă 346
 mîncăm^u 346
 mîntînşel 161
 mîntînşoc 161
 mînz 161, 162
 mînzăr 161
 mînzare 161
 mînzăluuă 161
 mînzăluu 161
 mînztiac 162
 mîş 288
 moară 302
 męoră 342
 mujere 345
 mul'are 345
 muri (a ~) 245

N

nafrămúcă 266
 na(ă)căzu (căl riău) 266
 nanăş 265
 na(ă)năş 266
 nă(a)năş 266
 ne- 231, 232
 Neagoe 86
 Neagra 85
 neagră 342
 nęagră 346
 neagre 341, 345
 negre 345
 negru 244
 nelărgit 82
 neppală 342
 nevastă 234
 nevasto 234
 -nic 234
 noao 340
 (al)noaoale 340
 nęayă 341
 nou 341

nuijale 341
 nuijauă 342
 nuijauă 339
 numai 101

O

o „ori, sau” 161
 -o (la voc.) 233, 234, 235
 oacără 162
 oacheş 161
 oachet 161
 oarba 161
 oare 162
 oareinde 161
 oareunde
 oarfân 161, 162
 oaspe 167
 obadd 160
 obădic 162
 obicei 161
 obicli 161
 obiciui 161
 obişnui 161
 obligativ 162
 obligălui 162
 obor 160
 obori 160
 ócără 162
 ócă; óce 81
 oceán 162
 ochea 276, 281
 ocheat 161, 277, 281
 ochenă 276, 281
 ocheni 276
 ochi 271, 281
 ocină 162
 *ocinean 162
 (să te) ocrolească 330
 ocupa (a ~) 162
 ocuparişi 162
 odată 161
 odór 161
 ogăş 302
 Ogaşu Băbi 302
 Ogaşu Bigărului 303
 Ogaşu Caprivii 305
 Ogaşu Cozlii 305
 Ogaşu cu Pădra Modle 302

Ogaşu Lăcului 304
 Ogaşu Lupăsc 302
 Ogaşu Poienţei 302
 Ogaşu Spinului 305
 oglava 161
 oglăsuire 289
 oglindă 161
 oglindă 160, 161
 oglinzi 161
 ogrinji 161
 ôiră 161
 oinărie 162
 -oj 89
 omagiu 161
 ometeu 162
 ometioc 162
 ometoi 162
 omonim 161
 omule 235
 orbesc 67
 ôre 162
 ori 102, 161, 162
 -os 288
 osie 160
 ôspe 162
 ôstrov 304
 ostrovél 304
 otavă
 -ov- 234

P

pa(ă)dulē 266
 pa(ă)dul'ôs 266
 pa(ă)dul'ôsă 266
 padure 269, 340
 padutôs 266
 padutôsă 266
 paie 70
 palavragiu 234
 palavrá 234
 paleo- 299, 300
 paleografic 299
 paleontologic 299
 paleoslav 297, 298,
 299, 300
 paleoslavă 299
 paleoslavie 297, 298, 299
 paleoslovenic 297, 298 299

palincă 267
 palincuţă 267
 pană 344
 pa(ă)nda(ă)lurică 266
 pară 344
 pasa 269
 pasat 269
 păsa 269
 păsat 269
 pascălu 267
 pōscōldu 267
 Pascălu 267
 Pascaneţ 267
 (ma)pazîăsc 266
 păcăt-uj-i 234
 pădină 302
 pădure 340
 pă(a)dul'os 266
 păminlu 344
 pămint^u 344
 pār^u 344
 pă(a)ralizîăt; ~ îă 266
 păsu 52
 pēană 341, 342, 344
 pșane 341
 pēană 344
 peară 344
 pēară 341, 345
 pēură 344
 pere 345
 peru 344
 petrecanie 293
 pîadecă 341
 pîale 341, 345
 pîarde 341, 345
 pîare 341
 pîerde 345
 pîele 345
 pierzanie 293
 pio 340
 piuă 339
 piyo 339
 planetă 63
 pleca (a ~) 134
 plqauă 341
 pğartă 342
 po- 232
 Poiana cu Spînu 305
 poiană 302
 pomanagiu 234

pomană 344
 pomeană 344
 praznic 234
 pre- 231
 pre- 232
 prea 232
 prea 330
 preface 139
 preface (~) 324
 prelucra 139
 presăro 139
 prieteşug 234
 prietenşug 234
 pro- 232
 pronuncie 229
 prostălu 267
 pule 345
 pulgă 345
 puftu 342

R

rachelă 289
 rachelodrom 289
 raqă 339
 raqe 339
 rancă 290
 ranghiă 290, 291
 ramăs 265
 ra(ă)măs 266
 ra(ă)maliz 266
 Rariş 66, 70
 rasăre 265
 rază- 232
 răbiă 291
 răpă 338
 răs- 231
 răscăci 289
 răscali 289
 răscumpăra 139
 răsfire 139
 răstălmăci 139
 rălăcană 293, 294
 rălăcanie 293, 294
 rălăcădnat, -ă 294
 rălăci 293
 rălăpt 266
 rău 338
 rău 342, 343
 răzgros 294

râzlog 294
remoșiet 290
-r-+ea 86
remoșiune 290
remuștra 290
reș 338
reu 342
rezai 290
rezan 290
ribghiță 290
ribiță 290, 291
rid 295
righiță 291
righișoancă 290, 291
ripă 338
riă 342
rizu 342
ribiță 290
rimbită 290, 291
rimghiță 291
rlncă 291
rinchiță 290, 291
ringață 290, 291
ringhiță 290
rtu 342
rtu 343
rizu 342
roată 294
robii 67
rojoli 295
rotat 294
rotăcânat, -ă 294
roticânat, -ă 294
rotocânat, -ă 294
rotocolat, -ă 294
roșu 288
rudină 302, 303
Rudina Grădișt 303
Rudini 303
Rudinili lu Turmăc 303

S

Sabar 89
Saborest 89
salaș 267
sa(ă)lăș 266
să(a)lăș 266

sal 74, 77, 79
satelit 63
sau 101
să 330
Săgetătorul 63
Sălișce 302
sămn 49
scoale (a ~) 324
serie (a ~) 133
sculăscă-te 330
sed 49
sfiint 330
sîn 49
sîngur 49
sirbi 86
slavic 298
sobă 52
(să te) sprejinăscă 330
soglăsuire 289
stăle 345
steauă 339, 342
stele 345
stilar 229
stra(ă)stii 266
străbale 139
străhăc 302, 303
Străhăcu Belăres'i 303
Străhăcu Drăgosd'i 303
Străhăcu Res'ki 303
Străhăcu Tulin'esi 303
strica (a ~) 133
Sustra 86
sulă 235
suze 49

Ș

Șanovița 86
Șarpele 67
șase 49
șădu 342
ședea (a ~) 133
Șesu-sacăriilor 267
și 100
Șișa 86
Șișman 86
-șug 234
Șușa 86
Șușan 86

Șusanovăț 86
Șușrea 86
Șustra 86
Șuștră 86
șuștrăn; -șănă; -eni [pl. m.] 86
Șușman 86
Șușu 86

T

ta(ă)rșă 266
tălmăci (a ~) 324
tipa(ă)jșt' 266
Tilva Băului 304
Tilva cu Brăsu 304
Tilva Frăsânului 304
Tilva Lăki 304
Tilva Năroada 304
Tilva Răgului 304
Tilva Torănișt 304
tilvă 302, 303
Tirgu-Ziu 49
Torănișta 304
trea'ă 85
tresări (a ~) 134
trimes 29
trimiță-și 330
troian 70
turba(ă)lură 266

T

țifă 339
țarmure 339
țermure 339
țife 339

U

-u- 234
uaje 342
uameni 342
uase 342
ucide (a ~) 245
-ui 232
-ui- 234

-uire 234, 237
 ultramarin 288
 ultrâmărie 287, 288
 umbla (a ~) 133, 134
 unde 161
 unul 317
 ura (a ~) 343
 urare 343
 urăscu 338
 urdăscu 342
 urdăcă 342
 urgac'le 341
 urec'le 345
 utescu 338
 urî 342
 urî 342
 urî (a ~) 343
 urîre 343
 urmă 70
 -uş 236

V

va(ă)rsăt 266
 vă(a)rsăt 266
 va(ă)lăma(ă)tură 266
 vadră 344
 Vălea Măre 304
 vârsăt 266
 vară 344
 varză 344
 vatamăt 266
 vă(a)lămăt 266
 (să) vază 330
 vâq^u 344, 346
 vâduo 339
 vâduuă 339
 vaduo 339, 340
 văr 235
 vere 235
 veadră 344
 vgară 344
 vgară 341, 344
 vede 345
 vedea 342
 vedă 345
 vedu 344
 veni (a ~) 134

vjarne 341, 345
 vjerme 345
 viñă 340
 vină 339, 344
 vind 344
 vindu 344
 (să)vindă 344
 (am) vindut 344
 visădu 342
 vişgăuă 339
 vlnă 341, 346
 vlnă^u 344, 346
 vgauă 341
 vrajă 274
 vulpea 342

Z

ză- 231
 zăuila 139
 zăurdi 139
 zilnic 234
 zine 49
 zlce 49
 zld 49
 zudecală 49

b) AROMÂNĂ

agru 75
 aġungu 49
 amăie 275, 282
 amărdscu 342
 amărtre 342
 amuŧtre 342
 ancdlqtre 342
 arău 342
 artpă 342
 aurăscu 342
 bişcă 342
 casă 75
 căfal 50
 căŧn 342
 di ocl'u 280, 281
 dis- 276
 *disdiucl'edzū 276
 diucl'eare 280

diucl'eat 280
 diucl'edzū 276, 280
 diucl'et, —ă 276
 diucl'eare 274, 280
 diucl'eat 280
 diucl'edzu 274, 280
 qł 342
 qlc 342
 dzindzie 49
 fafe 50
 fičor 48
 hoară 75
 iñ si auri 342
 kičor 48
 mādular 344
 nari 341
 ocl'u 276
 ocl'u rău 279
 óină 162
 puŧn 342
 sáde 75
 tindă 76
 ŧară 50
 ŧeară 50
 ŧer 48, 50
 ŧin 50
 ŧinŧi 48
 ŧn 50
 *ucl'edzū 276
 urdăcă 342
 urtre 342
 vâscănle 274

c) ISTROROMÂNĂ

čaptir 348
 fečor 348
 grasa 340
 (o) jăna 340
 (o)lopătifa 340
 lup 348
 ml'ări 341
 per 348
 (o)porkiŧa 340
 (o)sula 340
 (o)ŧila 340
 ŧăba 340
 ŧorba 340

d) MEGLENOROMÂNĂ

aflum, afliș 233
aflum 235
arbor 348
diocl'i 276
di uocl'i 280, 281
dorm 348
Intreb 348
Țepur 348
-m 233, 234, 235
mer 348
hari 341
ocl'i 276
per 348
plugur 348
pot 348
râmăsi 342
râmănea 342
râmăon 341
sap 348
sar 348
sêfir 348
șădeam 342
șăzui 342
șăzură 342
șar 348
șăneam 342
șănui 342
znop 348
-ș 233, 234, 235
scap 348

RUSĂ

делать 139
-iv 232
написать 140
огласить 289
огласиться 289
oko 277
peč 243
написать 139
писать 139, 140
пруд 187
пруд 187
работать 140
raketa 289
ракетообром 289

рыбуца 290
sglaz 271, 279, 281
sglaziti 279, 281
сделать 139
за- 140
заработать 140
забавываать 140
zasnul' 140
zasypal' 140
-yva- 140
-ыса 140

SÎRBO-CROATĂ

bigar 303
bolta 52
čopor 52
Dragosajlic 303
duhan 52
-džija 232
flaša 52
fruštuk 52
grad 303
gradac 303
gradec 303
gradic 303
gradila 303
jelova 303
knez 52
kočija 52
kopriva 305
koza 305
kus 0
kusak 303
lug 88
luh 88
mīš 288
obor 160
obositi 160
olava 161
pasulj 52
raskaciti 289
Recka 303
ribica 290
rude 303

rudina 303
soba 52
staroslovenski 299
srana 303
toranj 304
Toranj 304
trn 305
urok 281

SLAVĂ VECHE

-čiji 232
dostojnikū 234
-санинъ 231
-ининъ 231
-jnik, 234
**Izgar* 87
lěkovati 234
**logū* 88
lug 88
luh 88
оглааати 160
oko 277
-ov- 234
ruda 303
ug 88

SUMERIANĂ

igi-hul 279

TURCĂ

camci 234
guedj nazar 279
gueuz 277
oīnama 162
oyun 162
palavraci 234
rizai 290

VEDICĂ

ākṣi 275

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (În special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în luș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceluiași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit. Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție, Cluj, str. E. Racoviță, nr. 21.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * Studii de limbă literară și filologie, 1969, 376 p., 18 lei.
Sub redacția I. COTEANU, *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, 464 p., 30 lei.
Liturgierul lui Coresi, ed. îngrijită de Al. Mareș, 189 p. + 42 pl., 25 lei.
I. COTEANU, *Morfologia numelui în protoromână* (română comună, 1969), 160 p., 5,25 lei.
Sub redacția acad. AL. GRAUR și MIOARA AVRAM, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, 1970, 333 p., 23 lei.
I. I. RUSU, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, 1970, 270 p., 20,50 lei.
LIDIA SFÎRLEA, *Pronunțarea românească literară. Stilul scenei*, 1970, 208 p., 6,75 lei.
SALA MARIUS, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, 1970, 195 p., 7 lei.
PAULA DIACONESCU, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, 1970, 301 p., 11 lei.
VASILIU EMANUEL, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, 1970, 25 × 17,50, 295 p., broșat, 12 lei.